

SELÇUKLU-KARAHANLI İLİŞKİLERİ

Harun BURAKGAZİ

**Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Hasan GEYİKOĞLU**

**2012
Her Hakkı Saklıdır.**

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Harun BURAKGAZİ

SELÇUKLU-KARAHANLI İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Hasan GEYİKOĞLU

Erzurum- 2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

14/11/2012

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "SELÇUKLU-KARAHANLI İLİŞKİLERİ" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun 2 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

14/11/2012

Harun BURAKGAZİ

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Hasan GEYİKOĞLU danışmanlığında, Harun BURAKGAZİ tarafından hazırlanan bu çalışma 14 / 11 / 2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Yrd. Doç. Dr. Hasan GEYİKOĞLU

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ.....	VI
KAYNAK TANITIMI	IX

GİRİŞ

I. SELÇUKLULARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKTIKLARI SIRADA BÖLGENİN SİYASİ DURUMU	1
II. KARAHAANLILAR	2
II. I. DOĞU KARAHAANLI DEVLETİ	6
II. II. BATI KARAHAANLI DEVLETİ.....	8
III. GAZNELİLER	11
IV. SAMANİLER DEVLETİ.....	15
V. OĞUZ YABGU DEVLETİ.....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLULARIN KURULUŞ DÖNEMİNDE SELÇUKLU-KARAHAANLI İLİŞKİLERİ

1.1. DUKAK DEVRİ	23
1.2. SELÇUK BEY DEVRİNDE KARAHAANLILARLA İLİŞKİLER.....	24
1.3. TUĞRUL VE ÇAĞRI BEYLER DEVRİNDE KARAHAANLILARLA İLİŞKİLER	28
1.3.1. 1040 Dandanakan Savaşı ve Selçukluların Bağımsızlığı	32
1.3.2. 1040'tan Sonra Selçuklu-Karahanlı İlişkileri	36

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLULARIN YÜKSELME DEVRİNDE

KARAHANLILARLA İLİŞKİLER

2.1. SULTAN ALPARSLAN DEVRİNDE KARAHANLILARLA İLİŞKİLER	38
2.2. SULTAN MELİKŞAH DEVRİNDE KARAHANLILARLA İLİŞKİLER	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLULARIN DURALAMA ve YIKILIŞ DEVİRLERİNDE

KARAHANLILARLA İLİŞKİLER

3.1. SULTAN BERKYARUK DEVRİNDE KARAHANLILARLA İLİŞKİLER	47
3.2. SULTAN MUHAMMED TAPAR DEVRİNDE KARAHANLILARLA İLİŞKİLER.....	49
3.3. SULTAN SENCER DEVRİNDE KARAHANLILARLA İLİŞKİLER	52
SONUÇ	57
KAYNAKÇA	59
EKLER	64
ÖZGEÇMİŞ.....	71

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
SELÇUKLU-KARAHANLI İLİŞKİLERİ

Harun BURAKGAZİ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hasan GEYİKOĞLU

2012, 71 Sayfa

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Hasan GEYİKOĞLU (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU

Yrd. Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ

Müslüman Türklerin kurmuş oldukları iki büyük imparatorluktan biri olan Selçuklular, Oğuzlar'ın Kınık boyuna mensupturlar. Selçuk Bey zamanında küçük bir Oğuz kitlesiyle Cend şehrine göç eden Selçuklular, kısa sürede bu şehri hâkimiyetleri altına almayı başarmışlardır. Selçuklular, 985 yılında Cend şehrine göç ettikleri zaman, bölgede, Gazneliler, Karahanlılar, Oğuz Yabgu Devleti ve Samanîler Devleti bulunmaktaydı. Araştırmamıza bu devletler içerisindeki Karahanlılar ile Selçukluların ilişkilerini konu edindik. Selçukluların Cend şehrine geldikten sonra Karahanlılar ile hangi konularda karşı karşıya geldiklerini, iki toplumun birbirlerine bakışını, mücadelelerini, akrabalık bağlarını anlatmaya çalıştık.

Selçuklular 1040 yılında, Dandanakan savaşında, Gazneliler'i mağlup edip müstakil bir devlet kurdular. Aynı tarihlerde Karahanlılar ise doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrıldılar. Öyle ki, Cend şehrine göç eden küçük Oğuz kitlesi, neredeyse yarım asırda devlet kuracak kadar güçlenmişken; yine yarım asır öncesine kadar bölgenin en güçlü devleti olan Karahanlılar ikiye ayrılacak kadar zayıflamışlardı.

1040 yılından itibaren iki devlet arasındaki güç dengeleri giderek değişmiş, nitekim Selçuklular, Sultan Alparslan zamanında imparatorluk haline gelmişlerdir. Sultan Melikşah zamanında ise her iki Karahanlı Devleti, Selçuklu İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Sultan Melikşah'tan sonra Selçuklu İmparatorluğu'nda başlayan taht kavgaları ve iç karışıklıklar ile geçen dönemde bile, Karahanlılar, varlıklarını Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı olarak sürdürmüşlerdir.

1141 yılında Selçuklular ile Karahitaylar arasında yapılan Katvan savaşını Selçuklular kaybederek yıkılma sürecine girdiler. Karahanlılar ise Karahitaylar'a bağlandı. Böylece Selçuklular ile Karahanlılar'ın ilişkileri de son buldu.

Anahtar Kelimeler: Karahanlılar, Selçuklular, Gazneliler, Samanîler, Maverâünnehr, Horasan, Semerkand, Cend, Tirmiz

ABSTRACT**MASTERY THESIS****THE RELATIONS OF SELJUK AND KARAHAN****Harun BURAKGAZİ****Advisor: Assist. Yrd. Doc. Dr. Hasan GEYİKOĞLU****2012, 71 Page**

Jury: Assist. Yrd. Doç. Dr. Hasan GEYİKOĞLU (Advisor)
Assist. Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU
Assist. Yrd. Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ

One of the two great empires founded by Muslim Turks, Seljuks belong to the Kınık tribe of Oghuz. In the reing of Selcuk Bey, the Seljuks migrating to the city of Cend along with a small group Oghuz managed to seize this city in a short period. When Seljuks migratedto the city of Cend in 985, Karahans, Gaznelions, Oghuz Yabgu State and Samani States were in te region. We tried to examine the relations between Karahans and Seljuks among these states in our study. After Seljuks had come to the city of Cend, we tried to investigate in which mattesr they faced and the point of view of two societies to each other and the bond of relativeness.

The Seljuks founded an independent state after they defeated Gaznelions in Dandanakan war in 1040. At the same dates, the Karahans were divided into two groups as the east and west. After they had migrated to the city of Cend, a small Oghuz group were strenghtened so rapidly that they could found a state in a half century; on the other hand, Karahans were weakend which was the strongest state of region; at the end they were divided into two parts.

As of 1040, power balances between two states had changed, so, the Seljuks became on empire during the during the reing of Sultan Alparslan. During the reing of Sultan Melikşah, the conplict of throne in Seljuks, and in the reing occured civil disorders, the Karahans continued to be available by depending on Seljuks empire.

By losing Katvan war fought between Seljuks and Karahitays in 1141, the Seljuks started to come into collapse process. The Karahans were connected to the Karahitays. So, the relations with Sekjuks and Karahans came to an and.

Key words: Karahans, Seljuks, Gaznelions, Samanies, Maveraünnehr, Horasan, Semerkand, Cend, Tirmiz.

KISALTMALAR DİZİNİ

bkz. : bakınız

C. : cilt

Çev. : çeviren

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

Haz. : hazırlayan

IQ KS : IQ Kültür Sanat

İA : İslam Ansiklopedisi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

Nşr. : neşreden

s. : sayfa

TDAV : Türk Dünyası Araştırma Vakfı

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TTK : Türk Tarih Kurumu

yay. : yayınlayan

YK : Yapı Kredi

ÖNSÖZ

Karahanlılar Devleti İslâm dinini Türklerle tanıştıran devlet; Büyük Selçuklu İmparatorluğu ise, Türklerin İslâm dinini tamamen benimseyip onun emrettiği cihad fikrini yerleştirip bilinçli olarak uygulayan ilk Türk-İslam devletidir, diyebiliriz. Selçuklular, Selçuk Bey önderliğinde kendi topraklarını terk edip Cend bölgesine yerleştikten sonra, Selçuk Bey, bir liderden beklenildiği gibi ilk olarak göç ettikleri bu yeni yerin kültürel özelliklerine ayak uydurmayı amaçlamış ve bunun neticesinde de İslam dinini kabul etmiştir. Zira, göç ettikleri bu yeni yerde Müslüman bir halk ve dönemin Müslüman olan kuvvetli devletleri mevcuttu. Bunlardan en önemlisi şüphesiz diğerlerine (Gazneliler, Samanoğulları) nazaran daha kuvvetli durumda bulunan Karahanlılar'dı.

Karahanlılar, X. Yüzyılın sonlarına doğru hemen hemen bütün Maverâünnehr'i kontrolü altına almış ve Samanoğulları Devleti'ne neredeyse son vermiş bir durumdaydı. Samanoğulları ise, belki de son çare olarak, gittikçe büyük bir güç haline gelen Selçuk Bey'den Karahanlı Devletine karşı vermekte olduğu yok olmama savaşında yardım istedi. Selçuk Bey, kendilerine birçok yönden kazanç sağlayacağını düşündüğü bu teklifi kabul etti ve Karahanlı Devleti ile Selçuklular ilk kez siyaset arenasında karşı karşıya geldi. Böylece aralarındaki mücadele de başlamış oldu.

Selçukluların, Samanoğulları'nın teklifine olumlu cevap verip Karahanlı Devleti'ne karşı giriştikleri mücadele bir yana, Selçuklular'ın hâlâ Karahanlılar'dan ve onların gücünden çekindikleri bir gerçektir. Öyle ki, Selçuklular uzun bir müddet, Karahanlılar Devleti'ni kızdırmadan sessiz bir yaşam sürdürmeyi tercih etmiştir. Karahanlılar ise gittikçe daha çok güçlenen Selçuklular'a karşı bir girişimde bulunmayı zaman zaman gereksiz görmüştür. Yani belirli bir dönem her iki taraf da birbirlerinden habersiz ama birbirlerine karşı bir denge politikası izlemiştir.

Gerek 1040 yılında Selçuklular'ın Gazneliler'e karşı Dandanakan savaşını kazanıp müstakil bir devlet kurmaları, gerekse tam olarak aynı tarihlere denk gelen Karahanlılar Devletinin doğu ve batı olarak ikiye ayrılması artık yavaş yavaş iki devletin birbirlerine karşı konumlarının tersine dönmesine neden olmuştu. Selçuklular artık daha güçlü, kendine güvenen, sağlam adımlar atarken; Karahanlılar ikiye ayrılan

güçlerinin etkisiyle eskisine oranla oldukça zayıftır. Öyle ki, Sultan Melikşah zamanında en parlak dönemini yaşayan ve imparatorluk haline gelen Selçuklular'ın, bu dönemde Karahanlılar'ı kendilerine bağladıklarını görmekteyiz. Karahanlılar'ın artık tamamen Büyük Selçuklu İmparatorluğu himayesinde yaşamlarını sürdürdükleri bu dönemde iki devlet arasındaki güç farkının ne kadar bariz olduğu kuşkusuz Sultan Melikşah'ın vefatı sonrası bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine büyük bir fetret devri ve iç karışıklıklar içerisine giren Selçuklulara karşı Karahanlılar'ın neredeyse hiçbir müdahalede bulunmaması bunun en bariz göstergesidir.

Bahsi geçen dönemin ardından Selçuklu tahtını ele geçiren Sultan Berkyaruk döneminde ise artık Selçuklular'ın, Karahanlı Devletinin tahtına istedikleri kişiyi oturtup istedikleri kişiyi de tahttan indirebildiklerine şahit oluyoruz. Yani Karahanlılar'ın, artık bir devletten çok Selçuklular'a bağlı bir beylik durumuna düştüğünü söyleyebiliriz. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun, Karahanlılarla olan ilişkilerinin, Horasan Meliki Sencer yönetiminde geçtiği bu dönemde ve Sultan Muhammed Tapar devrinde, her ne kadar iki devlet arasında dişe dokunur bir gelişme yaşanmasa da bu durumun asıl sebebi bahsettiğimiz üzere Karahanlıların, içinde bulundukları durumu kabullenmesidir, diyebiliriz.

Sultan Sencer'in, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başına geçtikten bir müddet sonra, yeğeni II. Mahmud'u Karahanlı tahtına oturtması Selçuklular için acı bir sonun başlangıcı olmuştur. Ntekim II. Mahmud, Karahitaylar'a yenilip Sultan Sencer'e sığınmış ve kendi topraklarında yaşayan Karlukları kovması için ondan yardım istemiştir. Sultan Sencer bu çağrıya olumlu cevap verip Karlukları Karahanlı topraklarından çıkartınca, bilindiği gibi Karluklar da, Karahitaylar'a sığınmış ve onları Sultan Sencer'e karşı kışkırtmıştır. Bu durum da Türk tarihi açısından dönüm noktalarından biri olarak kabul edebileceğimiz Katvan savaşına sebep olacaktır.

1141 yılında vuku' bulan Katvan savaşında Karahitaylar, Sultan Sencer liderliğindeki Selçuklular'ı ağır bir yenilgiye uğratmış ve Maverâünnehr'i dağıtmıştır. Bu savaşın neticesiyle de Büyük Selçuklu İmparatorluğu yıkılma sürecine girmiş ve Karahanlılar Devleti ile olan ilişkileri de bu tarihten sonra son bulmuştur.

Bugüne kadar Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile Karahanlılar Devleti'nin birbirleri ile olan mücadeleleri ve ilişkilerini temel alan kapsamlı bir çalışma olmamasından dolayı ilgimizi çekip bize cazip gelen bu konuyu çalışmama fırsat veren değerli Hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Hasan GEYİKOĞLU'na ve her zaman yanımda olup, ellerinden gelen her kolaylığı sağlayan kıymetli arkadaşlarıma gönülden teşekkür ederim.

Harun BURAKGAZİ

Erzurum-2012

KAYNAK TANITIMI

Zeynu'l-Ahbar (Gerdizi), Ebu Sa'id Abdulhayy b. Mahmûd Gerdizî tarafından kaleme alınmıştır. Eserde Gazneli Mevdud b. Mes'ud döneminin sonuna (1048) kadar cereyan eden olaylar anlatılmıştır. Ayrıca, milletlerin tarihleri, önemli gün ve bayramları, gelenek ve görenekleri sade bir üslûpla anlatılmıştır. Çalışmamızda, Gazneli hükümdarı Mahmud'un Selçukluları Horasan'a kovmak için Karahanlı Hükümdarı Kadir Han'la görüşüp anlaştığı bölümü ve Gazneli Mahmud'un Selçuklu hanedanından Arslan Yabgu'yu huzuruna çağırdığı bölümünden faydalanmaya çalıştık.¹

Tarih-i Beyhakî (Beyhakî), Hacı Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî (995–1077), Sultan Mahmud'un sarayında kâtiplik yapmış bir yazardır. Tarih-i Beyhakî adlı eseri de, Fars tarihi ve edebiyatının temel kaynaklarından birisidir. Kitap, Gazneliler döneminin siyasi olaylarının büyük ve önemli bir bölümünü içermektedir. Kitapta işlenen konuların güvenilirliği, yazarın saraydaki görevi neticesiyle yetkisi altında bulunan kaynaklardan çalışma fırsatı bulmasındandır. Hazırladığımız bu çalışmada, Tarih-i Beyhakî adlı eserden Selçuklular ile Gazneliler arasında meydana gelen Dandanakan savaşı öncesinde iki taraf arasında yaşanan Nesa savaşı ve sonrasında yapılan barış antlaşmasını ve Dandanakan savaşının başlangıcını kullanmaya çalıştık.²

Bugyeyü't Taleb fi Tarihi Haleb, İbnü'l-Adim (öl:1260), Haleb'de yaşamış bir tarihçidir. Bölgesel Arap tarih yazıcılığının en güzel örneklerinden biri olan Bugyetü't Taleb fi Tarihi Haleb adlı eserinde, Sultan Alparslan dönemi hakkında tafsilatlı bilgi vermiştir. Eserde Selçuklular (Büyük Selçuklular, Kirman, Anadolu, Irak ve Suriye Selçukluları) ve onlara bağlı Türk ve Türk olmayan bazı siyasal kuruluşların tarihleriyle ilgili bilgiler mevcuttur. Hazırlamış olduğumuz çalışmamızda, bu eserden Sultan Alparslan dönemi hakkında bilgileri kullanmaya çalıştık.³

¹ Ebu Sa'id Abdul-Hay Gerdizi, *Zeynu'l Ahbar*, (1968), (Nşr: Abdulhay Habibi), Tahran 1968.

² Hacı Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhaki, *Tarih-i Beyhaki*, (1386), (Nşr: A.E. Feyyaz Neşri), Tahran 1386.

³ İbnü'l-Adim, *Biyografilerle Selçuklu Tarihi –Bugyetü't Taleb fi Tarihi Haleb*, (1951), (2. Baskı), (Çev: Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 1989.

Camiü't-Tevarih (Reşidü'd-Din Fazlullah), Reşidü'd-Din Fazlullah, XIII. yy.'ın Moğol/İlhanlı dönemi tarihçilerindendir. Reşidü'd-Din, kaleme aldığı Camiü't-Tevarih adlı eser ile İslam tarih yazıcılığına yeni bir bakış açısı getirmiş ve kendinden sonra gelen tarihçiler tarafından da bolca kullanılmıştır. Zeki Velidi Togan'ın da Reşidü'd-Din üzerine önemli çalışmaları vardır. Hazırlamış olduğumuz tezimizde, Reşidü'd-Din Fazlullah'ın Camiü't-Tevarih adlı eserinden Tuğrul Bey'in, Dandanakan zaferi sonrasında Abbasî halifesine göndermiş olduğu mektup hakkında ve Sultan Alparslan'ın tahta çıkışıyla alakalı bilgilerden faydalanmaya çalıştık.⁴

Rahatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr I, Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendi, XII. yy.'ın büyük tarihçi, yazar ve ediplerindendir. Rahatü's-Sudûr ve Ayet ü's-Sürûr adlı eseri XII. yy.'ın sonlarının ve XIII. yy.'ın başlarının önemli kaynaklarından olup, tarihi ve toplumsal birçok bilgi içermektedir. Ravendi, bu kitapta Selçuklu Devleti'ni ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Tezimizde bu kitaptan, Tuğrul ve Çağrı Beyler dönemi, ayrıca Sultan Sencer dönemi ile alakalı bilgileri kullanmaya çalıştık.⁵

Camiü'd-Düvel (Müneccimbaşı Şeyh Ahmet Dede Efendi), XVII. yy. Osmanlı dönemi tarihçilerinden olan Münecimbaşı Şeyh Ahmet Dede Efendi, çeşitli konularda birçok eser vermiş bir yazardır. En tanınmış kitabı, Osmanlı Tarihinin de önemli kaynaklarından biri olan Camiü'd-Düvel adlı eseridir. Bir dünya tarihi özelliği de olan bu eser 'Müneccimbaşı Tarihi' olarak da bilinmektedir. Çalışmamızı hazırlarken, bu eserin hem 2000 yılındaki basımından hem de 1940 yılında yayınlanmış olan (Karahanlılar Fasikülü)⁶ adlı eserden faydalandık. Tezimizde, bu eserlerden Sultan Melikşah, Berkıyaruk Muhammed Tapar ve Sencer dönemlerine ait bilgileri kullanmaya çalıştık.⁷

⁴ Reşidü'd-Din Fazlullah, *Cami'üt-Tevarih (Selçuklular Devri)*, (1960), (1. Baskı), (Çev: Erkan Göksu-H.Hüseyin Güneş), Selenge Yay., İstanbul 2010.

⁵ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendi, *Rahat-ü's-Sudur ve Ayet-ü's-Sürur I-II*, (1957), (1.Baskı), (Çev: A. Ateş), TTK Yay., Ankara 1957

⁶ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Cami'üd-Düvel Eserinden: Karahanlılar ve Anadolu Selçukluları (Karahanlılar Fasikülü)*, (Çev: Necati Lügal), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1940.

⁷ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Cami'üd-Düvel I*, (1705), (Yay: A. Öngül), Akademi Yay., İzmir 2000.

İbn Battûta Seyahatnamesi (İbn Battûta), XIV. yy.'ın gezginlerinden İbn Battûta (1304–1368), Fas'ın Tanca şehrinde dünyaya gelmiştir. Bu şehirden çıktığı ve 28 yıl süren gezileri boyunca, Mısır, Arap yarımadası, Irak, İran, Anadolu, Deşt-i Kıpçak, Bizans, Orta Asya, Hindistan, Maldivler, Çin ve Endülüs'ü gezen İbn Battûta, devlet ve toplum yapıları, inanç ve adetleri, doğal özellik ve ürünleriyle tanıttığı bu ülke ve şehirlerin 700 yıl önceki durumlarını başarıyla yansıtmıştır. Biz de, İbn Battûta Seyahatnamesi adlı eserden Oğuzların yaşayışları hakkındaki bilgileri kullanmaya çalıştık.⁸

Tevarih-i Al-i Selçuk (Yazıcızade Ali), Tevarih-i Al-i Selçuk, Yazıcızade Ali tarafından, Osmanlı Sulatani II. Murad'ın isteği üzerine kaleme alınmış, İslam öncesi Türk tarihinden Osmanlıların kuruluşuna kadar geçen dönemin anlatıldığı bir tarih eseridir. Yazıcızade Ali, bu eseri hazırlarken, Anadolu Selçuklu Tarihçisi İbn Bibi, Reşidü'd-Din Fazlullah'dan ve ayrıca Uygurca yazılmış bir Oğuzname'den de faydalanmıştır. Biz de, Tevarih-i Al-i Selçuk adlı bu eserden Sultan Alparslan dönemine ait bilgileri kullanmaya çalıştık.⁹

Selçukname I, II (Ahmed b. Mahmud), XVI. yy.'da yaşamış olan Ahmed b. Mahmud, Selçukname adlı eserinde Büyük Selçuklular tarihini esas almakla birlikte Irak Selçukluları, Atabegler, Kirman Selçukluları hakkında da bilgiler vererek, son olarak Türkiye Selçuklularını işlemiştir. Eserini genel olarak Arapça kaynaklardan faydalanarak hazırlamıştır. 1977 yılında Erdoğan Merçil tarafından iki cilt olarak hazırlanıp yayınlanan bu eserden, Sultan Melikşah, Sultan Berkyaruk ve Sultan Muhammed Tapar dönemlerine ait önemli bilgileri kullanmaya çalıştık.¹⁰

Oğuzlar (S. G. Agacanov), Sergey Grigoreviç Agacanov, 1928 yılında Türkmenistan'ın Merv şehrinde doğmuştur. Selçuklu tarihi alanında yaptığı çalışmalarıyla eski Sovyetler Birliği'nde, Rusya'da ve Avrupa'da isminden sıkça söz ettiren ve Selçuklu dönemi tarihçiliğinde eserlerinden sıkça faydalanılan tarihçilerden biridir. Yazarın, ilk baskısı 1969 yılında yapılan Oğuzlar adlı eseri, çalışmamız

⁸ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyehatnamesi*, (Çev: A. Sait Aykut), YK Yay., İstanbul 2010.

⁹ Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk (Oğuzname-Selçuklu Tarihi)*, (Haz: Abdullah Bakır), Çamlıca Yay., İstanbul 2009.

¹⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname I-II*, (Haz: Erdoğan Merçil), Tercüman Yay., İstanbul 1977.

esnasında sıkça başvurduğumuz kaynaklardan biri oldu. Oğuzların ve Türkmen boylarının sosyal yapısı, Oğuz Yabgu Devleti, Selçukluların ortaya çıkışını ve Selçuklular döneminde Oğuz Türkmen boylarını konu alan bu kitaptan, çalışmamızda, Selçukluların Oğuz Yabgu Devleti'yle yaşadığı çatışmalar, Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılışı, Dukak ve Selçuk Bey dönemlerine ait bilgilerden faydalandık.¹¹ İlk baskısı 1991 yılında yapılan **Selçuklular** adlı eserinde ise, Büyük Selçukluların kuruluş aşamasından, gelişip imparatorluk haline gelmesi, ardından zayıflayıp çöküşüne kadar olan dönemler ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Araştırmamız esnasında, bu eserden, Sultan Alparslan, Sultan Berkyaruk ve Sultan Sencer dönemlerine ait bilgileri kullanmaya çalıştık.¹²

Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti Osman Turan, 1914 yılında Trabzon'da doğdu. 1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ortaçağ Tarihi Kürsüsüne girdi ve Fuad KÖPRÜLÜ'nün öğrencisi oldu. 1951 yılında da profesör oldu. Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti adlı eseri, ilk olarak 1965'te yayımlandı. Osman Turan'ın en önemli eseridir diyebileceğimiz bu kitapta Selçuklu tarihinin kaynakları, Selçukluların menşei, Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşu, yükselişi, duraklama ve yıkılış devirleri, Selçukluların ilişki kurduğu devletler ve kabileler üzerine detaylı bilgiler mevcuttur. Araştırmamızda, bu eserden Selçuk Bey, Tuğrul ve Çağrı Beyler, Sultan Alparslan, Sultan Melikşah ve Sultan Sencer devirlerine ait bolca bilgi kullanmaya çalıştık.¹³ Yazarın ilk basımı 1969 yılında yapılan **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi** adlı eserinde ise Türk tarihine giriş, Türk cihan hâkimiyeti, Türk-İslam cihan hâkimiyeti, Osmanlılarda cihan hâkimiyeti konuları ayrı ayrı bölümlerde işlenmiş ve detaylı bilgiler verilmiştir. Biz de çalışmamızda eserden, Sultan Berkyaruk devrine ait bilgilere başvurduk.¹⁴

Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C.I Kuruluş Devri (M.Altay KÖYMEN), M. Altay Köymen 1916 Ankara doğumludur. 1940 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinden mezun oldu. 1944 yılında aynı üniversiteye asistan olarak atandı ve 1958 yılında profesörlüğe yükseldi. Büyük

¹¹ Agacanov, S.C., *Oğuzlar*, (Çev. N. Necef/A. R. Annaberdiyev), Selenge Yay., İstanbul 2010.

¹² Agacanov, S.C., *Selçuklular*, (Çev. N. Necef/ A.R. Annaberdiyev), Ötüken Yay., İstanbul 2006.

¹³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul 2009.

¹⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1969.

Selçuklu tarihinin oluşturduğu Türk-İslam tarihi ve medeniyeti alanında ciddi araştırmalar yaptı. Selçuklu Tarihini sistemleştirerek ilim dünyasına değerli eserler kazandırdı. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C.I, Kuruluş Devri eserinde, Selçukluların Oğuz Yabgu Devleti içindeki durumlarından Dandanakan savaşı sonuna kadar geçen olaylar detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Eserden, Dukak, Selçuk Bey, Tuğrul ve Çağrı Beyler dönemleri hakkındaki olaylardan bolca faydalanmaya çalıştık.¹⁵ Yazar, **Selçuklu Devri Türk Tarihi** adlı 1998 yılı basımlı kitabında ise yine Oğuz Yabgu Devleti içerisindeki Selçuklulardan başlayıp Selçuklu Devletinin kuruluşunu, imparatorluk haline gelişini ve çöküşünü sistematik olarak anlatmıştır. Eserde, Tuğrul ve Çağrı Beyler ve Sultan Sencer dönemi faydalanmaya çalıştığımız bölümlerdi.¹⁶ Ayrıca M. Altay KÖYMEN'in 1976 basımlı **Tuğrul Bey ve Zamanı**, 1992 basımlı **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C.III, Alparslan ve Zamanı** ve 1954 basımlı **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C.II, İkinci İmparatorluk Devri (Sencer)** adlı eserleri de çalışmamız esnasında faydalanmaya çalıştığımız eserler içerisinde yer alırlar.

Sultan Berkıaruk Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Abdülkerim ÖZAYDIN), 1951 yılında Sivas'ta doğan Abdülkerim ÖZAYDIN, 1979'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu. 1981 yılında, İstanbul Üniversitesi'ne asistan olarak girdi ve 1995 yılında da profesör oldu. Yazarın, Sultan Berkıaruk Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu adlı esri 2001 yılında basılmış ve Sultan Berkıaruk dönemi derinlemesine işlenmiştir. Araştırmamızı hazırlarken, biz de o döneme ait bilgiler için bu kitaptan faydalanmaya çalıştık.¹⁷ Yazarın, **Sultan Muhammet Tapar Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu** adlı bir diğer eseri 1990 yılında yayımlandı. Bu eserde Sultan Muhammet Tapar dönemi detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Çalışmamız esnasında o dönem hakkında Selçuklu-Karahanlı ilişkileri çerçevesinde bu kitaptan da bilgi edinmeye çalıştık.¹⁸

¹⁵ M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Cilt I., Kuruluş Devri*, TTK Yay., Ankara 1993.

¹⁶ M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yay, Ankara 1998.

¹⁷ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkıaruk Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 2001.

¹⁸ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, TTK Yay., Ankara 1990.

GİRİŞ

I. SELÇUKLULARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKTIKLARI SIRADA BÖLGENİN SİYASİ DURUMU

Büyük Selçuklu imparatorluğu, Türkler tarafından kurulmuş olan yüze yakın devlet içerisinde dört büyük imparatorluktan (Hun, Göktürk, Selçuklu, Osmanlı) birisidir. Hatta bunlardan ilk ikisinin İslamiyet'ten önce kurulan Türk devletleri oldukları bilindiğine göre Müslüman Türklerin kurmuş olduğu iki büyük imparatorluktan biridir.¹⁹

Selçuk Bey zamanında, Kınık boyuna mensup küçük bir Oğuz kitleleriyle Yenikent'ten ayrılıp yine Oğuz Yabgu Devleti toprakları içerisinde kalan Cend şehrine göç eden Selçuklular, kısa zamanda Cend şehrine hâkim olmuş ve burada küçük bir beylik kurmuştur.²⁰

Selçuklular, Cend şehrine göç edip yavaş yavaş siyasi bir oluşum içerisine girdikleri tarihte bölgede Oğuz Yabgu Devleti dışında, ikisi Türk, üç büyük devlet (Gazneliler, Karahanlılar ve yöneticileri İranlı olan Samanîler Devleti) bulunmaktaydı. Oğuz Yabgu Devleti, kendisine bağlı boyların bir bir Müslüman olarak kendisinden ayrılmaları sonucunda 11. yüzyılın başlarında yıkılmıştır.²¹ Bir asır boyunca bölgenin en büyük gücü olan Samanîler Devleti, onuncu yüzyılın sonlarında gücünü giderek kaybetmiştir. Özellikle Samanîler devletinin içinden çıkan Gazneliler Devleti, yayılma sahasını Samanîler Devleti'nin toprakları üzerine yöneltmişti. Karahanlılar da sürekli batıya doğru genişleme siyaseti izleyerek, Oğuz Yabgu Devleti'nin topraklarındaki bazı şehirleri ele geçirerek Samanî Devleti'nin elinde bulunan Maverâünnehr bölgesini büyük ölçüde hâkimiyetleri altına almışlardı.²² Abbasî halifeliğinin ise sadece ismi kalmıştı; tüm idaresi Büveyhi Devleti'nin elindeydi.²³

Konumuza başlamadan önce, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulduğu coğrafyadaki etkin devletleri ve tarihlerini özetle nakledeyim.

¹⁹ *Türk Tarihi ve Kültürü*, ed: Cemil Öztürk, Pegem Yay., Ankara 2005, s. 47.

²⁰ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1995, s. 16.

²¹ Faruk Sümer, "Oğuzlar", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, XXXIII, 327.

²² Mehmet Ersan- Mustafa Alican, *Selçukluları Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yay., İstanbul 2012, s. 28.

²³ Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 598.

II. KARAHANLILAR

Genel olarak Türk tarihi, kabileler tarihi olarak kabul edilmektedir. Birbirleriyle olan mücadeleleri sonrasında bir kabile ötekilere üstünlük sağlamakta, yenilenler ise galip gelene tâbi olmaktadır. Yani, Karahanlı hükümdarlarını tam olarak bilmek için devletin içerisindeki kabilelere bakmak gerekmektedir. Karahanlı kabileleri hakkında genel olarak tarihçiler arasında bir görüş birliği yoktur. Bazıları Yağma, bazıları Karluk, bazıları ise Uygurlardan olduklarını belirtmektedirler.²⁴

Karahanlılar Devleti'ne adını vermiş olan sülaleye de çeşitli isimler verilmektedir. Bu isimler içerisinde en yaygın olanı “Karahanlılar”dır. Bu isim ile, Doğu ve Batı Türkistan'da kurulan ilk Türk-İslam sülalesinin (840–1212) kurmuş olduğu devlet belirtilmektedir.²⁵

Karahanlılar tabiri, hükümdarların unvanları arasında çok sık ‘kara’ sözünün geçmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim devletin en meşhur hükümdarlarının Kara Han, Kara Hakan, Arslan Kara Han, Tamgaç Buğra Kara Han gibi unvanlar kullandıkları görülmektedir. Bundan dolayı, ünlü tarihçi V.V. GRİGOREV 1874 yılında kaleme aldığı makalede²⁶ bu devlete Karahanlılar adını vermiştir. Bu devlet için Batı bilimsel literatüründe kullanılan diğer isimler ise İlek Hanları ve Tabgaç Hanlardır. Bahsedilen isimlerin çoğu hanedan üyelerine verilen unvanlara dayansa da bugün yaygın olarak kullanılan isim Karahanlılar’dır.²⁷

Bununla birlikte Prof. Dr. Reşat GENÇ’in belirttiğine göre, Karahanlılar Devleti’ni kuranların Yağmalar olduğu neredeyse kesinlik kazanmıştır. Zira Hududu’l-Âlem adlı eserde verilen bilgilere göre, Yağmaların elinde bulunan Kaşgar ve Artuç kasabaları, Karahanlı Devleti’nin ortaya çıktığı yıllarda bu devletin başlıca merkezlerindendi.²⁸ Ayrıca Karahanlılar Devletinde diğer Türk Devletlerinde olmayan

²⁴ Zeki Velidi Togan, *Karhanlılar Ders Notları (1966-1967)*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1967, s.3.

²⁵ Reşat Genç, “Karahanlılar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 445.

²⁶ Omelyan Pritsak, “Karahanlılar”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1977, VI, 251.

²⁷ Jürgen Paul, “Karahanlılar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 460.

²⁸ Genç, s.446.

farklı bir durum vardı ki, bu onların iki tane başkenti olmasıydı. Kuzeydeki başkent Balasagun; güneydeki ise Kaşgar idi.²⁹

Karahanlılar Devleti'nin Türk tarihi açısından önemi, ilk defa Türk-İslam sentezi yapan devlet olmasındandır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra kurulan bu devlet hem Türk hem de İslam özelliklerini taşıyordu. Karahanlı Devleti'nin diğer bir önemli özelliği ise Türklerin yavaş yavaş göçebe kültürü terk edip yerleşik hayata geçmeye başladığı dönemde ilk ortaya çıkan Türk devleti olmasıdır.³⁰

Karahanlılar Devleti'nin ilmi açıdan pek de net olmayan başlangıç devresi için tespit edilebilen ilk hükümdar Bilge Kül Kadir Han'dır. Kadir Han, Uygurların yıkılışı üzerine kendisinin Afrasiyap (Alp Er Tonga) soyundan geldiğini öne sürerek Karahanlı devletini kurdu. Komşu devletlerin hükümdarlarına birer mektup göndererek '*Hakanlar hakanı Alp Er Tonga soyundan geldiğimize göre Türk hâkimiyet töresine göre devlet kurma yetkisi bize aittir.*' dedi. Böylece Karahanlı Devleti bağımsız bir devlet oldu.³¹ Bilge Kül Kadir Han, Samanîler Devleti ile mücadele etmişti. İki oğlundan Arslan Han Bazır, büyük kağan olarak Balasagun'da, Kadir Han Oğulcak ise ortak-kağan olarak Taraz'da devleti idare etmişlerdir.³²

Daha sonra Oğulcak Kadir Han'ın yeğeni Satuk Buğra, İslamiyet'i kabul etti ve amcasına karşı taht mücadelesine girişti.³³ Bu taht mücadelesi ile birlikte Satuk Buğra Han, İslamiyet'in Karahanlıların batı topraklarına yayılması için çalıştı. Bu sebeple Müslüman olmayan Türklere karşı uzun süre mücadele etti. Satuk Buğra Han, Fergana gazilerinin ve kendisi gibi Müslüman olan bazı hanedan mensuplarının desteği ile Tabgaç Balık ve Atbaşı'nı sonra da Kaşgar'ı ele geçirerek amcasını mağlup etmeyi başardı.³⁴ Yönetimi altına aldığı yerlerde İslamiyeti resmi din ilan etti. Kendisi de Abdülkerim adını aldı. Satuk Buğra Han zamanında Türkler arasında İslamiyet hızla yayılmaya başladı.

İslam âlimlerinden Abdülkadir Bağdadi bir beyanında: '*İran Mecusileri, bin yıldan sonra dünyaya Zerdüşť dinini temsil eden ateşperestlerin hâkim olacağı hakkında*

²⁹ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, TDAV Yay., İstanbul 1988, s.219.

³⁰ Anıl Çeçen, *Türk Devletleri*, Fark Yay., Ankara 2006, s.177.

³¹ Ekber N. Necef, *Karahanlılar*, Selenge Yay., İstanbul 2005, s. 184-185.

³² Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2000, s.19.

³³ Muhammed Şahin, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Okutman Yay., Ankara 2006, s.29.

³⁴ Ömer Soner Hunkan, "Satuk Buğra Han", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 181.

Zerdüşť tarafından yapılan vaadin miladi 929/30 yıllarına tesadüf etmesi dolayısıyla o yıl için bütün İran'da genel bir isyan hazırlığının başlaması öngörülüyordu. Ama Türkistan Türklerinin İslamiyet'i kabul etmesi ve nihayet Balasagun'un Müslümanların (yani Karahanlılardan Satuk Buğra Han ve yandaşları) eline geçmesi, diğer Türklerin İslamiyet adına Hindistan hududundaki faaliyetleri, İranlıların (Mecusilerin) bütün planlarını bozmuş, yani Karahanlılar'ın İslamiyet'e girişi, İslam dünyasını büyük bir buhrandan kurtarmıştır.' demiştir.³⁵

İslâmiyet'in Türkler arasında hızla yayılması neticesinde Samanî Devleti ile Karahanlılar birbirlerine yakınlaşmışlardı.³⁶ Satuk Buğra Han ölünce (956), oğlu Musa, Doğu kağanı Arslan Han'ı mağlup etmiş ve bütün Karahanlı Devletini Müslümanlaştırmayı başarmıştı. Musa kısa bir hükümdarlık döneminden sonra ölmüş ve yerine kardeşi Baytaş Arslan geçmiştir. Karahanlı Devleti'nin bütünüyle Müslüman olması da Baytaş Han zamanında gerçekleşmiştir. 960 yılında Müslümanlığı kabul eden iki yüz bin çadırılık Türk halkı, Karahanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında yaşamaktaydı.³⁷

Daha sonra Buğra Han Harun zamanında Karahanlılar, Samanî Devleti'nin payitahtı olan Buhara'yı zapt etmiştir (990). Samanî Devletinin Horasan valisi Abu Ali b. Muhammed Simcurî ile Samanî Devletinin topraklarını taksim eden Buğra Han Harun, Maverâünnehr bölgesini ele geçirmiş, Horasan bölgesi de Abu Ali b. Muhammed Simcurî'ye kalmıştır.³⁸ Böylece, Buğra Han Harun, Maverâünnehr'i ilk fetheden Karahanlı hükümdarı olmayı başarmıştı.³⁹ Ancak Buğra Han Harun, kısa bir süre sonra hastalanıp vefat edince, buradaki Karahanlı hâkimiyeti de kalıcı olamamıştır.

Buğra Han Harun'un vefatından sonra devletin batı kısmını idare etmek ve Samanîler Devleti ile mücadeleyi sürdürme işi Nasr b. Ali'ye (İlig Han) kalmıştır. Nasr b. Ali, 998 yılına kadar babası, o tarihten sonra da büyük kağan olan kardeşi Togan Han adına Karahanlı Devleti'nin batı kısmını yönetmiştir. Nasr b. Ali, Maverâünnehr'deki Samanî hâkimiyetine tamamen bir son vermek istiyordu. Bu yüzden Samanî hanedanı mensuplarının hepsini Özkent'te hapsedti. Bundan sonra hapsedilen hanedan

³⁵ Necef, s. 199.

³⁶ Wilhem Barthold, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Örgün Yay., İstanbul 2008, s.14.

³⁷ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.20.

³⁸ Pritsak, s.254.

³⁹ Reşat Genç, "Harun Buğra Han", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1997, XVI, 257.

mensuplarının içinden Ebu İbrahim İsmail, hapsedildiği yerden kaçarak etrafında birçok taraftar topladı. Amacı, Samanîler Devletini tekrar ayağa kaldırmaktı. Bu girişimin başlarında bir hayli başarılı olduysa da daha sonra öldürülmüştür.

Böylece İlig Han, Maverâünnehr'in tek hâkimi haline gelmiştir. Gazneliler'e bıraktığı Horasan'ı da ülkesine katmaya karar vermiş ve Sultan Mahmud, Hindistan seferinde iken 1006 yılında Horasan üzerine iki ordu göndermişti. Bunun üzerine Hindistan'dan süratle dönen Sultan Mahmud, İlig Han'ı mağlup etmiştir. Gazneliler'e karşı alınan yenilgiler sonrasında İlig Han'ın büyük kağan olan ağabeyi Togan Han ile de arasının açıldığını görmekteyiz. İki kardeş arasındaki gerginlik Sultan Mahmud'un araya girmesi ile düzelmiş ise de Maverâünnehr'in ikinci ve gerçek fatihi Nasr b. Ali 1013 yılında ölmüştür.⁴⁰

Ardından Ahmet b. Ali, Karahanlı tahtına oturdu, fakat ağır rahatsızlıklarından dolayı kardeşi Mansur kendini büyük kağan ilan etmişti. Ahmet b. Ali, kardeşine karşı harekete geçti. Yanında Yusuf Kadir Han ile Ali Tegin vardı. 1018 yılında Ahmet b. Ali ölünce yerine geçmek isteyen iki aday vardı: Yusuf Kadir Han ve Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Ali. Neticede iki aday birleşerek Horasan'a bir sefer düzenlediler fakat Sultan Mahmud onları ağır bir yenilgiye uğrattı (1020).

1021 yılında Karahanlı Devleti'nde önemli bir olay vuku bulmuştu. Evvelce Mansur b. Ali tarafından esir edilen Ali Tegin, tutuklu bulunduğu yerden kaçmayı başarmış ve Buhara'yı ele geçirerek burada yaşamaya başlamıştı. Öte yandan Mansur b. Ali 1025 yılında Karahanlı kağanlığını kendi isteğiyle terk edince, Karahanlı Devleti'nde kağanlık için tek isim Yusuf Kadir Han kalmıştı. Nitekim o tahta oturdu.

1030 yılında Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud ölünce yerine geçen oğlu Sultan Mes'ud, 1031 yılı başlarında iki hanedan arasındaki ilişkileri düzeltmek için Karahanlı kağanı Yusuf Kadir Han'a bir elçi heyeti göndermiş fakat bu heyet Yusuf Kadir Han tarafından iyi karşılanmamıştır.⁴¹ Daha sonra Yusuf Kadir Han 1033 yılında ölünce yerine geçen oğulları Arslan Han Süleyman ve Buğra Han Muhammed, Sultan Mes'ud'un gönderdiği elçi heyeti ile anlaşma yaptı. Ardından Gazneli prensesi Zeyneb'in Buğra Han Muhammed'e eş olarak verilmemesinden dolayı iki hanedan

⁴⁰ Genç, "Karahanlılar", *Türkler*, s.450.

⁴¹ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.23.

arasında tekrardan bir anlaşmazlık çıktı. Ancak Sultan Mes'ud'un tekrardan gönderdiği elçi heyeti bir kez daha iki devlet arasında anlaşma yapmayı başardı.⁴²

1040 – 1042 yıllarına gelindiğinde Muhammed Buğra Han'ın hâlâ Karahanlı Devleti'nin büyük kağanı olduğunu görmekteyiz. Ancak bu tarihlerden sonra devletin batı kısmı ile ilişkiler giderek bozulmuştur. İlig Nasr'ın oğulları 1046–1047 yıllarından itibaren Maverannahr'de tamamen müstakil bir devlet kurmuşlardır. Böylece devletin bu kısmı Yusuf Kadir Han oğullarından kopmuş ve Karahanlı Devleti doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştı (1040- 1042).⁴³ Az ya da çok birleşik bir siyasi yapı olarak varlığını sürdüren Karahanlılar, 1040–1042 yıllarında doğu ve batı kollarının bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle tam olarak ikiye ayrılmıştır.⁴⁴

II.1. DOĞU KARAHANLI DEVLETİ

Bu devletin bilinen ilk hükümdarı Süleyman b. Yusuf'tur. 1044 yılında kardeşleriyle aile toplantısı yaparak ülke topraklarını paylaşmış ve kendisi büyük kağan olarak Balasagun ve Kaşgar'a yerleşmiştir. 1044 yılında Bulgar ile Balasagun arasında göçebe olarak yaşayan on bin çadırlık bir Türk halkı onun döneminde Müslümanlığı kabul etmiştir. Süleyman b. Yusuf, âlim, halkının dostu olarak tanınan bir hükümdardı. Halk her dileğini ona rahatça söyleyebiliyordu. Nitekim böyle bir durum neticesinde o 1057 yılında kendi kardeşi Muhammed b. Yusuf'a karşı sefere çıkmış, kardeşinin topraklarını zapt etmiştir.

Muhammed de haklarından vazgeçmemiş ve aralarında gerçekleşen muharebe sonucunda Süleyman mağlup olup esir düşmüştür. Böylece Muhammed onu hapse attırmış ve kendisi büyük kağan olmuştur.⁴⁵ Muhammed az bir zaman sonra tahtını büyük oğlu Hüseyin'e bırakmış ve devlet yönetiminden çekilmişti. Fakat Muhammed'in başka bir eşinden İbrahim adlı bir oğlu daha vardı. İbrahim'in annesi sarayda bir arbede çıkararak önce kocasını zehirletmiş, ardından eski kağan Süleyman'ı öldürterek

⁴² Erkin Emet, "Karahanlılar ve Uygurlar", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 471.

⁴³ Genç, "Karahanlılar", *Türkler*, s.451.

⁴⁴ Paul, s.462.

⁴⁵ Pritsak, s.260.

İbrahim'i büyük kağan ilan ettirmişti.⁴⁶ İbrahim'in tahta çıktığı dönemlerde Batı Karahanlılar'ın hükümdarı Tamgaç Han İbrahim ise doğudaki bu kargaşadan faydalanarak Fergana, Şaş ve Tünhas'ı ele geçirdi. Doğudaki karışık durumdan dolayı bu oldu bittiye cevap veremeyen İbrahim ise 1059 yılında Barsgan hâkimi Yinal Tegin üzerine sefere çıkmış ve yenilerek öldürülmüştür.⁴⁷

Onun yerine geçen Mahmut b. Yusuf, Kaşgar hâkimi El-Hasan b. Süleyman ile bir antlaşma yaparak Batı Karahanlılar'ın zapt ettiği toprakları geri almak için birlikte harekete geçtiler. Sonuçta olarak Seyhun Irmağı sınır olacak şekilde antlaşma yapmışlardır.⁴⁸ Mahmut'un saltanatı zamanında Kaşgarlı Mahmut, Divan ü Lügati't-Türk'ü; Yusuf Has Hacıp ise Kutadgu Bilig adlı eserleri kaleme almışlardır. (Kutadgu bilig, Türklerin kitleler halinde İslamiyet'i kabul etmelerinin ardından yazılmış ilk eserdir. Yusuf Has Hacıp bu esere 1069 yılında Balasagun'da başlamış ve 1070 yılında Kaşgar'da tamamlamıştır. Kutadgu Bilig'in ilk nüshası 1440'da Herat'ta, Timur'un oğlu Şahruh zamanında bulunmuştur. Türkiye'de ilk kez 1942 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmıştır. 1947 yılında Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat tarafından Kutadgu Bilig'in en doğru metni hazırlanmış ve Türk Dil Kurumu Tarafından neşredilmiştir. Günümüz Türkçesine çevirisi de 1959 yılında yine Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat tarafından yapılmıştır.⁴⁹ Divan-ı Lügati't Türk ise, Kaşgarlı Mahmud tarafından 1072'de yazımına başlanmış ve 1074'te tamamlanmıştır. 11. Yy Türkçesinin ses bilgisini anlatan bir hazinedir. Divan-ı Lügati't Türk'ün bulunduğu tarih konusunda kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Prof. Dr. Ali Birinci, Divan-ı Lügati't Türk'ün eldeki tek nüshasının Ali Emiri Tarafından 1914 yılında bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. 1915–1917 yılları arasında, Kilisli Rıfat tarafından kitabın basımı üç cilt halinde gerçekleşmiştir. 1937 yılında ise, Besim Atalay, kitabın çevrilmesi işini üzerine alır ve 1940–1941 yıllarında üç cilt halinde yayınlar. Kitabın bir başka dizini, yazılışının 900. yılı dolayısıyla 1972'de Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanır.⁵⁰)

⁴⁶ Çeçen, s.186.

⁴⁷ Genç, "Karahanlılar", *Türkler*, s.452.

⁴⁸ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.25.

⁴⁹ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Yay. Numan Külekçi, Toker Yay., İstanbul 1998, s.30-33.

⁵⁰ Şükrü Haluk Akalın, *Bin yıl önce-Bin yıl sonra Kaşgarlı Mahmud ve Divan-ı Lügati't Türk*, TDK Yay., Ankara 2008, s. 145-155.

Mahmut'tan sonra yerine oğlu geçmişse de iki ay kadar tahtta kalabilmiş daha sonra Kaşgar hâkimi Buğra Han el- Hasan b. Süleyman tarafından yakalanmış ve Hasan b. Süleyman büyük kağan olmuştur (1075). Hasan döneminin en önemli olayı ise 1072–1092 yılları arasında Selçuklu Sultanı olan Melikşah'ın seferleri ile Özkent'e kadar gelmesi neticesinde Hasan'ın Selçuklu hâkimiyetini tanımasıdır. Hasan'ın hükümdarlığından sonra başa geçen Ahmet zamanında Karahitaylar yenilgiye uğratılmış, ancak İbrahim II' nin hükümdarlığı sırasında ise iç karışıklıklardan dolayı Karahitaylardan yardım istenmiş ve Balasagun bölgesi bu devlete terk edilmiştir (1130). Böylelikle Karahitayların tâbiyeti altına giren Doğu Karahanlı Devleti tarih sahnesinden yavaş yavaş çekilmiş ve ortadan kalkmıştır (1211).⁵¹

II.II. BATI KARAHANLI DEVLETİ

Karahanlı Devleti ikiye bölünüp Doğu ve Batı Karahanlılar şeklini aldıktan sonra Batı Karahanlı devletinin ilk büyük kağanı I. Muhammed b. Nasr olmuş ve Özkent'te ikamet etmiştir.⁵² 1052–1053 dolaylarında ölen Nasr'ın yerine kardeşi Tamgaç Han İbrahim geçmiştir.⁵³ İbrahim, 1057–1058 yıllarında Doğu Karahanlı Devleti'nin iç karışıklıklarından faydalananak Özkent, Ahsikent, Hocend, Tünket, İsficap, Şaş, Binkent ve Balasagun'u içine alacak şekilde topraklarını genişletmişti.⁵⁴

İbrahim b. Nasr, Karahanlı hükümdarlarının en meşhurdur ve İslam eserlerinde ondan ideal bir hükümdar olarak bahsedilir. Birçok eserde onun için devletini layıkıyla yönetiyor, hırsızların kökünü kazıyor, ahalinin menfaatlerini gözetiyor diye bahsedilmiştir. İbrahim, son yıllarında Selçuklu Devletinin yavaş yavaş büyüdüğünü görmüştür. Selçuklu Devleti'nin doğu hâkimi Alparslan, onun Böri Tigin olarak yıllarca bulunduğu Huttal ve Şaganiyan'ı zapt etmiş ve oralarda Selçuklular, Karahanlı Devleti'nin topraklarına akınlar yapmaya başlamıştı.⁵⁵

Tamgaç Han İbrahim, felç geçirmesi üzerine daha ölmeden tahtı, oğlu Şemsü'l-Mülk Nasr b. İbrahim'e bırakmıştır. Ancak Şaş ve Tünhas valisi olan diğer oğlu Şuayip

⁵¹ Pritsak, s.261.

⁵² Pritsak, s.261.

⁵³ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.26.

⁵⁴ Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, IQ KS Yay., İstanbul 2007, s.277.

⁵⁵ Pritsak, s.262.

bu durumu kabul etmemiş ve aralarında çıkan taht mücadelesini Şemsü'l-Mülk kazanmıştır.⁵⁶

Şemsü'l-Mülk, kardeşiyle taht mücadelesine girdiği sırada Doğu Karahanlılar, Tamgaç Han İbrahim zamanında kaybettikleri yerleri geri almak ümidiyle harekete geçmişlerdi. Doğu Karahanlıların saldırılarına maruz kalan Şemsü'l-Mülk, Semerkand yakınlarında onları durdurmuş ve bir zafer kazanmalarına müsaade etmemiştir. İki devlet arasında Hocend sınır olacak şekilde bir antlaşma kabul edilerek Doğu Karahanlı ordusu geri çekilmiştir.⁵⁷ Böylece bütün Fergana, Doğu Karahanlı Devleti'ne bırakılmıştı.⁵⁸

Şemsü'l-Mülk, kendi adına bastırdığı sikkelerde Sultan unvanını kullanarak kendisinin Selçuklu ve Gazneli hükümdarları ile aynı olduğunu vurgulamıştır. Son dönemlerinde kulunç hastalığına yakalanan Şemsü'l-Mülk ölünce yerine 1080 yılında kardeşi Hızır b. İbrahim geçmiştir.⁵⁹ Hızır b. İbrahim dönemiyle alakalı kaynaklarda yeteri kadar bilgi olmasa da, bazı kaynaklar ondan Selçuklulara karşı devletini korumasını başaran son Batı Karahanlı hükümdarı olarak bahsetmektedir.⁶⁰ Ondan sonra tahta çıkan üç büyük kağan olan Mes'ud, Süleyman ve Mansur dönemlerinde çok önemli olaylara rastlanmamaktadır.

1099 yılında tahta çıkan Kadir Han Cebrail, Maveräünnehr'i istila etmiş, bununla da yetinmeyip Sultan Melikşah'ın oğulları arasında cereyan eden mücadeleden de faydalanarak 1102 yılında Selçuklu topraklarına girip Tımrız'ı işgal etmişti. Bunun üzerine harekete geçen Sencer, aynı yılın Haziran ayında Kadir Han Cebrail'i yakalamış ve idam ettirmiştir. Böylece Maveräünnehr, tamamen Sencer'in eline geçmiş oldu. Sencer, Cebrail'in istilasını sırasında Horasan'a kaçmış olan yeğeni Muhammed Tegin'i, Batı Karahanlıların yeni hükümdarı olarak Semerkand'da tahta çıkardı.⁶¹

Muhammed, saltanatı döneminde, Ömer Han ve El-Hasan b. Ali isimlerindeki iki hanedan üyesinin isyanlarını Sultan Sencer'in yardımıyla bastırmayı başardı. Hayatının sonlarında felç geçiren Muhammed, bir isyan sonucunda Selçuklu Sultanı

⁵⁶ Genç, "Karahanlılar", *Türkler*, s.452.

⁵⁷ Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, s.293.

⁵⁸ Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2001, XXIV, 408.

⁵⁹ Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, s.298.

⁶⁰ Pritsak, s.263.

⁶¹ Genç, "Karahanlılar", *Türkler*, s.453.

Sencer'i yardıma çağırmişti, fakat isyan bastırılınca Sencer'e bu kez gelmemesi yönünde haber yolladı. Bu duruma öfkelenen Sencer, Muhammed'i esir etti ve Muhammed, Mevr'de hayatını kaybetti.

Onun oğlu II. Ahmed bir süre Sultan Sencer'e dirense de Sencer sırasıyla Batı Karahanlıların tahtına Ebu'l-Meali el- Hasan b. Ali, Ebu'l-Muzaffer İbrahim b. Süleyman ve II. Mahmud b. Muhammed'i geçirmiştir.⁶² Mahmud döneminde ülke, Karahitayların istilasına maruz kalmıştır. 1137 yılında Hocend yakınlarında yapılan savaşı kaybeden Mahmud, Semerkand'a kaçmıştır. Bir müddet sonra da Karluklarla da anlaşmazlık içine girince Sultan Sencer'den yardım istemiş, bunun sonucunda Karluklar da Karahitaylarla anlaşmıştır.

İki taraf Katvan yakınlarında savaşa tutuşmuş, Sencer ve Mahmud, Tirmiz üzerinden Horasan'a kaçmaya mecbur kalmışlardır.⁶³ Karahitaylar, bu savaşın sonunda bütün Maveräünnehr'i istila etmiş, fakat Karahanlı idaresine karışmamışlardı. Sadece Horasan'a kaçan Mahmud'un yerine kardeşi III. İbrahim'i Semerkand'da tahta çıkarmışlardır (1141). İbrahim, Batı Karahanlı Devleti'ni uzun yıllar Karahitayların himayesinde yönetmiş ancak o da Karluklarla mücadele etmek zorunda kalmış ve 1156'da onlarla yaptığı savaşta yenilerek öldürülmüştür.⁶⁴

III. İbrahim'in yerine geçen Hasan Tegin oğlu Ali, intikam almak için Karlukların başbuğunu öldürtmüştü. Karluklar, Harezmsahlardan yardım isterken Ali de boş durmayıp Karahitaylar ve Doğu Karahanlıların yardımına başvurdu. Harezmi ve Karahitay orduları, Zerefşan'da karşı karşıya geldilerse de savaş olmadan anlaşmışlardır.⁶⁵ Ali'nin yerine daha sonra kardeşi II. Mes'ud geçmiştir. II. Mes'ud, memleketteki karışıklıkları düzeltmeyi başarmış, bunun yanı sıra Karluk ve Oğuzlarla mücadeleleri olmuştur. Muhtemelen 1178 yılında ölmüş ve Batı Karahanlı tahtı IV. İbrahim b. el-Hüseyn'in eline geçmiştir.⁶⁶

1204 yılında tahta çıkan Osman Han, Batı Karahanlı Devleti'nin son hükümdarıdır. Onun hükümdarlığı sırasında devlet bazen Harezmsahlara bazen de Karahitaylara tâbi olarak yaşamaya çalışmıştı. Osman Han, 1210 yılında Karahitay

⁶² Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 28.

⁶³ Pritsak, s.268.

⁶⁴ Genç, "Karahanlılar", *Türkler*, s. 454.

⁶⁵ Çeçen, s.188.

⁶⁶ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.29.

hükümdarı Gür-Han'ın kızı ile evlenince bu devlete biraz daha yakınlaşmıştı. 1212 yılında ise çıkan bir isyan sonucunda Osman Han, Semerkand'daki Harezmlileri katledince, Harezmsahlar harekete geçerek hem Semerkand'ı almış hem de Osman Han'ı öldürmüşlerdir. Onun öldürülmesiyle de Batı Karahanlı devleti son bulmuştur.⁶⁷

III. GAZNELİLER

Türklerin tarih boyunca yayıldıkları ve devletler kurdukları bölgelerden biri de Afganistan'dır. M.Ö II. yüzyıldan itibaren Türkler bu bölgede yerleşmiş ve devletler kurmuşlardır. Bu devletlerden biri de ismini başkenti olan Gazne'den alan Gaznelilerdir. Bu devlet, tarihi kaynaklarda Yeminîler ve Sebükteginîler olarak da anılmıştır.⁶⁸ Gazneliler'in; Horasan, Tus, Nişabur, Nesa, Herat, Mevr ve Belh bölgeleri dolaylarında ortaya çıktıkları bilinmektedir.⁶⁹

Samanîler Devleti, en parlak dönemlerinde Türkleri Maverâünnehr yoluyla Afganistan'a getirmekteydiler. Getirilen bu Türkler doğrudan Abbasi Hilafetinin hassa ordusunda hizmet alıyorlar, bazıları da Arap ve İran asıllı valilerin yanında hizmette bulunuyorlardı. Böylece İran'daki Büveyhîlerin ve Samanîlerin ordularında Türk askerleri görev almaya başlamışlardı. Bu durumun bir sonucu olarak 900'lü yılların başından itibaren Samanîlerin vali ve kumandanları arasında Türklere rastlanmaya başlanmıştı. Daha sonra merkezi otorite zayıflayınca bu Türkler başlarına buyruk hareket etme imkânı bulmuşlardı.⁷⁰

Bahsedilen bu Türk kumandanlarından biri de Gazneli Devletini kuran Alptegin'dir. Samanî Emiri Ahmet b. İsmail'e köle olarak satılan (907–914) Alptegin, daha sonra Samanî ordusunda görev almış, Emir Nasr b. Ahmet (913–943) tarafından azat edilmiş ve daha sonra “Hacibü'l-Hüccablık” (bütün saray idaresinin başı) kadar yükselmiştir.

Samanîlerde Nuh b. Nasr ölünce yerine oğlu Abdülmelik geçti. Abdülmelik üzerinde büyük bir nüfuzu olan Alptegin, bu dönemde Samanî siyasetinde aktif rol

⁶⁷ Pritsak, s. 269.

⁶⁸ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 34.

⁶⁹ Hanefi Palabıyık, “Gazneliler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 509.

⁷⁰ Öztürk, s. 44.

almaya başlamıştı.⁷¹ Daha sonra Alptegin'in gittikçe artan nüfuzundan rahatsızlık duyan Abdülmelik, onu başkentten uzaklaştırmak maksadıyla Horasan sipehsalarlığına tayin etti. Alptegin, yeni görevine başladıktan kısa bir süre sonra Emir Abdülmelik attan düşerek öldü (961).

Emir Abdülmelik'in ölümünden sonra Alptegin, vezir Bel'ami ile anlaşarak kendi adayını Samanî tahtına oturtmak istemiş fakat başarılı olamamıştı. Bunun üzerine kendisine bağlı küçük bir kuvvetle Afganistan'daki Gazne kentine çekilen Alptegin, buradaki yerli Levikler hanedanını dağıtarak şehre hâkim oldu (962). Böylece Gazneliler Devletinin temeli atılmış oluyordu. Daha sonra Alptegin ölünce yerine geçen oğlu Ebu İshak İbrahim zamanında Levikler tekrar şehri ele geçirse de bu durum devamlı olamamıştı.⁷²

Ebu İshak İbrahim ölünce ülke içinde istikrar sağlanamamış ve kısa sürede üç hükümdar değişmiştir. Bunların üçüncüsü olan Sebüktegin, istikrarı sağlamayı başarmıştır. Sebüktegin'in başa geçmesiyle, Gazneliler Devleti'nin yönetim anlayışında da önemli bir gelişme meydana gelmiştir. O zamana kadar Gazneliler Devletini komutanlar yönetirken Sebüktegin ile beraber bu anlayış ortadan kalkmış ve komutanların yerini Gazneli hanedanı almıştır. Görünüşte Samanîlere bağlı bir vali olan Sebüktegin, Gazneli Devleti'nin temelini atmıştır. Az bir zamanda Gazne'den Zabulistan'a kadar olan yerleri ele geçirmiştir. Daha sonra Belucistan ve Toharistan'ı ele geçiren Sebüktegin, Hindistan'ın kuzeyini fethetmeye başlamıştır. Peşaver'a kadar olan yerlerde İslam dinini yaymayı başarmıştır.⁷³

Sebüktegin'in, Samanîler Devleti'nin iç siyasetinde de önemli bir rol almaya başladığı görülmektedir. Samanî Emiri II. Nasr, Türk kumandanlarından Ebu Ali Simcuri ve Faik el-Hassa'nın isyanlarına karşı Sebüktegin'in yardımına başvurmuştu. Sebüktegin ve oğlu Mahmud Horasan'a giderek isyancıları yenmiş, böylece II. Nasr, Sebüktegin'e unvan, oğlu Mahmud'a da Horasan orduları kumandanlığı vermişti.⁷⁴

Sebüktegin öldükten sonra yerine küçük oğlu İsmail geçti fakat diğer oğlu Mahmud kardeşinin hükümdarlığını tanımamış ve kardeşinin peşinden Gazne şehrinin

⁷¹ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2007, s.2.

⁷² Öztürk, s. 45.

⁷³ Şahin, s. 32.

⁷⁴ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1996, XIII, 481.

önüne gelmişti. Kardeşi İsmail aman dileyerek teslim olunca Mahmud, Gazneli tahtına çıktı (998).⁷⁵ Sultan Mahmud başa geçer geçmez Samanî Emirinden eskiden görev yaptığı Horasan'ın kendi idaresine verilmesini istemiş, fakat bu isteği kabul edilmemişti. Bunun üzerine Mahmud Horasan'ı işgal etmiştir. Horasan'ın kaybedilmesi ile iyice zayıflayan Samanîler Devleti'ne, Karahanlılar son verince, Gazneliler Devleti tam olarak bağımsız hale geldi (999).

Sultan Mahmud, Karahanlılar ile anlaşma yaparak ülkenin kuzeyini güvence altına aldıktan sonra, daha önce babasıyla gitmiş olduğu Hindistan'a sefer yapmaya karar verdi. Sultan Mahmud'un Hindistan seferlerinin iki önemli sebebi vardır: Birincisi İslamiyet'i bu ülkede yaymak; diğeri de Hindistan'ın zenginliğidir.⁷⁶

Sultan Mahmud Hindistan'a tam on yedi sefer düzenledi. Bu seferlerin en önemlisi, 1025–1026 yıllarındaki Somnat seferiydi. Bu seferle beraber Sultan Mahmud'un kazandığı zaferin yankıları hızla tüm İslam âlemine yayılmış ve Sultan Mahmud, Sünni İslam dünyasının kahramanı haline gelmişti. Bunun yanında Abbasi Halifesi tarafından kendisine Sultan ve ailesine yeni unvanlar verilmişti.⁷⁷

Sultan Mahmud'un Hindistan seferleriyle meşgul olup o bölgede bulunmasını fırsat bilen ve bu durumdan faydalanmak isteyen Karahanlılar, Horasan'ı almak istediler. Sultan, hem Karahanlılar ile hem de İran'daki Büveyhoğullarıyla savaştı ve büyük zaferler kazandı. Horasan ve Kuzey Irak'ı aldı. Sultan Mahmud, Horasan'a gelen Selçuklular ile de savaştı ve bir kısmını yenilgiye uğrattı.⁷⁸

Sultan Mahmud döneminde Gazneliler, batıda Horasan ve Irak-ı Acem'e, kuzeyde Toharistan ve Maverâünnehr'in bir kısmına, güneyde Sistan, Zemindaver ve Kustar'a, doğuda ise Pencap, Multan ve Sind'in bir kısmına ulaşmış ve devletin sınırları en geniş halini almıştır.⁷⁹

Türk-İslam tarihinin yetiştirdiği en büyük hükümdarlardan biri olan Sultan Mahmud, 1030 yılında vefat etti. Sultan Mahmud, ömrünün büyük bir bölümünü savaş meydanlarında geçirmiş ve o öldüğünde Gazneli Devleti; batıda Azerbaycan'dan

⁷⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevi", *İA*, MEB Yay., İstanbul, VII, 174.

⁷⁶ Şahin, s.32.

⁷⁷ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s.37.

⁷⁸ Barthold, s. 16.

⁷⁹ Palabıyık, s.511.

doğuda Hindistan'ın yukarı Ganj vadisine; kuzeyde Harezm'den güneyde Hint okyanusuna kadar büyümüştü.⁸⁰ Onun ölümünden sonra, daha önce babası tarafından veliaht ilan edilen Mes'ud, babasının öldüğünü ve kardeşi Abu Muhammed'in tahta çıktığını öğrenince derhal Gazne'ye gitti. Kardeşiyle giriştiği taht mücadelesini kazandı. Böylece babasının ölümünden yaklaşık 5 ay sonra tahta çıktı.⁸¹ Sultan Mes'ud, Gazneliler Devleti'nin babasından sonra en tanınmış hükümdarıdır. Onun döneminde de fetihler devam etmiş ve ülke genişletilmiştir.⁸²

Sultan Mes'ud, babası gibi Hindistan'a seferler düzenlemiş ve başarılı olmuştur. Fakat Hindistan seferlerindeki başarılarına rağmen, Selçuklular karşısında önemli bir başarı elde edememiştir. Nitekim Tuğrul ve Çağrı Beyler ile Dandanakan'da karşılaşan Sultan Mes'ud, üç gün süren savaş sonucunda ağır bir yenilgiye uğramıştır (1040). Sultan Mes'ud, kahramanca savaşmış olmasına rağmen komutanları onu terk edince ağır bir yenilgi almış,⁸³ Selçuklular'a karşı koyamama korkusu ile ailesini ve ganimetlerini alarak Hindistan'a çekilmişti. Bu sırada çıkan bir ayaklanma ile tahttan indirilmiş ve yerini taht mücadelesine giriştiği kardeşi Muhammed'e kaptırmış, kendisi ise öldürülmüştür (1041).⁸⁴

Gazneli tahtına ikinci kez oturan Muhammed de yerini kısa zamanda yeğeni Mevdud'a bırakmak zorunda kalmıştı. Mevdud, kendisine dedesi Sultan Mahmud'u örnek almaktaydı. Ülke içerisindeki düzeni sağlamayı başarmıştı, fakat Selçuklular ile başa çıkmayı başaramamıştı. Böylece Gazneliler Devleti yavaş yavaş duraklama dönemine girdi. Ne Mevdud ne de kendisinden sonra gelenler, ülkeyi, içinde bulunduğu durumdan kurtaracak kabiliyette değillerdi. Ülkede isyanlar başlamıştı. Hindular, Gurlular, Selçuklular bir bir baskılarını artırıyor, Gazneli hükümdarları gün geçtikçe daha da zor durumda kalıyordu.⁸⁵

Gazneliler Devleti'nde, duraklama devresinin Sultan İbrahim döneminde (1059–1099), uzun yıllardır devam eden Selçuklu – Gazneli mücadelelerine son verilerek barış

⁸⁰ Merçil, “Mahmud-ı Gaznevi”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 2003, XXVII, 364.

⁸¹ M. Nazım, “Mesud. Abu Said”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1979, VIII, 133.

⁸² Öztürk, s. 46.

⁸³ Merçil, “Mes'ud b. Mahmud Gaznevi”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 2004, XXIX, 347.

⁸⁴ Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 38.

⁸⁵ Öztürk, s.46.

sağlanmıştı. Sultan İbrahim'in, oğullarından Mes'ud'u, Melikşah'ın kızı ile evlendirmesinin, devletin bu tarihten sonraki devrine önemli etkileri olmuştur.⁸⁶

Ardından Sultan İbrahim, Gazneliler'in değişmez siyaseti olan Hint seferlerini yeniden başlattı. Daha sonra onun yerine geçen oğlu III. Mes'ud da bazı Hint seferleri gerçekleştirdi. Fakat o tarihlerden itibaren Gazneli Devleti'nin başına geçen hükümdarlar, ülkeyi yönetmede beceri gösteremediler. Nitekim III. Mes'ud'un oğulları zamanında Gazneliler Devleti Selçuklular'a bağlandı. Hüsrevşah döneminde devletin başkenti Gurluların eline geçti. O ve son Gazneli hükümdarı Hüsrev Melik, artık Afganistan'a değil, Pencap bölgesine hâkimlerdi.

Ancak Gazneli Devleti'nin başkenti olan Gazne şehrini ellerinde bulunduran Gur'lu Gıyasettin Muhammed, Hüsrev Melik'i esir ederek Lahor ve Pencap bölgelerine de hâkim olmuş ve Gazneliler Devleti'ne son vermiştir (1186).⁸⁷

IV. SAMANÎLER DEVLETİ

Samanîler Devleti'nin kökeni, bugünkü Belh yakınlarında, Saman adlı bir köyün toprak ağası olan Saman Hüdat'a dayanmaktadır. Bu şahıs, halkının veya kendi adamlarının baskıları sonucunda, köyünü terk etmek zorunda kalarak, Merv şehrine gelmiş ve Emeviler'in Horasan valisi Esed b. Abdullah el- Kusri'ye sığınmıştır.⁸⁸ Esed, onu düşmanlarına karşı korumuş ve Saman Hüdat bu sırada Müslüman olmuştur. Horasan valisine olan şükranını da oğluna Esed adını vererek göstermiştir.⁸⁹

Saman Hüdat ve onun soyundan gelenler, Arap-İslam iktidarlarını her zaman desteklemiş ve her dönemde onlara sadık kalmışlardı. Saman Hüdat'ın oğlu Esed, Emevilerin sadık bir savunucusu olduğu gibi, Esed'in dört oğlu da (Nuh, Ahmed, Yahya, İlyas) Abbasileri desteklemiş ve onların güvenlerini kazanmışlardı.⁹⁰

Abbasiler döneminde Me'mun halife olduktan sonra Horasan valisine, Esed'in oğullarına vazifeler vermesini emretmiş, o da Nuh'u Semerkant'a, Ahmed'i Fergana'ya, Yahya'yı Şaş'a ve İlyas'ı Herat'a vali olarak göndermişti.⁹¹ Daha sonra Fergana valisi olan Ahmed, Semerkant'ı ele geçirmiş ve oğlu Nasr'ı Maverâünnehr valiliğine atamıştı.

⁸⁶ M. Longworth, "Gazneliler", *İA*, MEB Yay., İstanbul 1977, IV, 746.

⁸⁷ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 91.

⁸⁸ Zekeriyâ Kitapçı, *Türk Boyları Arasında İslam Hidayet Fırtınası*, Konya 2005, s. 71.

⁸⁹ V.F. Büchner, "Samaniler", *İA*, MEB Yay., İstanbul 1980, X, 140.

⁹⁰ Kitapçı, s.72.

⁹¹ Büchner, s.140.

Nasr, 874 yılında, Buhara’da kendi adına hutbe okutarak bağımsızlığını ilan etmiş, böylece Abbasîler’den ayrılarak Samanî Devletini kurmuştur. Nasr’ın Samanî Devleti’nin kurucusu olduğunu belirtsek de, birçok kaynak, devletin asıl kurucusunun onun kardeşi olan İsmail olduğunu söylemektedir.⁹²

Nasr, Buhara’da birtakım düzensizliklerin yaşandığını görmüş ve kardeşi İsmail’i buraya vali olarak göndermişti. İsmail Buhara’ya gelince karışıklıkları kontrol altına almayı başarmış fakat kardeşi Nasr ile arası bozulmuştu. Aralarında geçen münakaşadan İsmail galip ayrıldı (888). Kardeşi Nasr’ı tekrar Semerkand valisi olarak atadı. İsmail, Samanî Devletinin ilk gerçek hükümdarı olarak belirtilmektedir.⁹³

İsmail, 907 yılında öldüğü zaman ülkesini Maverâünnehr ve Horasan dışında epeyi genişletmişti. Ülkesinin en kudretli hükümdarlarından biri olarak bilinen İsmail, Abbasîler’e karşı her zaman hürmetli ve sadakatli olmuştu.⁹⁴ İsmail’in yerine geçen oğlu Ahmed, henüz ülkenin ikinci hükümdarı olmasına rağmen, saltanat hayatı boyunca isyanlar ve iktidarı ele geçirme çabalarının yol açtığı karışıklıkları bastırmakla uğraşmıştır.

Samanî Devletinin en parlak dönemi ise, Ahmed’den sonra tahta çıkan oğlu II. Nasr dönemi (914–943) olarak kabul edilmektedir. II. Nasr döneminde, Samanî Devleti özellikle idari yapılanma ve kültürel gelişim açısından devletin zirveye çıktığı dönem olarak bilinir.⁹⁵ Onun devrinde Samanî Devleti, bilim, kültür, edebiyat ve dil alanlarında yüksek seviyeye ulaşmış, pek çok ünlü şair ve bilgin yetişmiş, önemli eserler verilmiştir.⁹⁶ II. Nasr’ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu I. Nuh, Batiniler’i ortadan kaldırdı. Ardından Harezm’de çıkan bir isyanı bastırdı. I. Nuh’un daha sonraki saltanat hayatı genel olarak eski Horasan Valisi Ebu Ali b. Muhtac’ın çıkardığı isyanlar ve Büveyhiler ile mücadele ile geçti.⁹⁷

II. Nasr’dan sonra devletin başına geçen hükümdarlar, devlet yönetme becerisinden yoksun kişiler olmuşlardır. Onuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin içinde sürekli iç karışıklıklar görülmüş ve 999 yılında Samanî Devleti’nin

⁹² Barthold, s. 13.

⁹³ Barthold, s. 13.

⁹⁴ Büchner, s. 141.

⁹⁵ Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni (Samanogulları)*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007, s. 115.

⁹⁶ Sevim- Merçil, s. 2.

⁹⁷ Aydın Usta, “Samaniler”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 65.

kendi içindeki valilerin devletten kopup kurdukları Gaznelilerin Horasan'ı ve bir diğer Türk devleti olan Karahanlılar'ın da Maverâünnehr'i almaları ile Samanî Devleti yıkılmıştır.⁹⁸

Karahanlılar, Maverâünnehr bölgesini hâkimiyetleri altına alıp Samanî Devleti'ne son verdikleri zaman Samanî sülalesini de Özkent'e götürüp orada hapsedmişlerdi. Ancak II. Nuh b. Mansur'un oğullarından Ebu İbrahim İsmail, hapis tutulduğu yerden kaçmayı başarmıştı. Selçukluların da yardımını alan İsmail, Buhara'yı ele geçirip Nişabur'u da hâkimiyeti altına almayı başarmıştı. Beş sene boyunca Samanî Devletini yeniden canlandırabilme amacıyla, takdire şayan bir çaba gösteren İsmail, Muntasır lakabını almıştır. Ancak Karahanlılar ve Gazneliler karşısında fazla tutunamayan Ebu İbrahim İsmail el-Muntasır, 1005 yılında öldürülmüş, böylece Samanî Devleti kesin olarak yıkılmıştır.

Bazı tarihçiler Samanî Devletinin yıkılışını 999 olarak belirtse de, 1005 yılında Ebu İbrahim İsmail el-Muntasır'ın öldürülmesi ile devletin yıkıldığını kabul etmek daha doğrudur. Çünkü Muntasır'ın Özkent'ten kaçıp devleti yeniden canlandırmak için uğraştığı beş sene, onun da bir Samanî hükümdarı olarak görülmesini gerektirmektedir.⁹⁹

V. OĞUZ YABGU DEVLETİ

Arapların Guz, Bizanslıların Uz diye tabir ettikleri Oğuz¹⁰⁰ adının anlamı üzerine birçok farklı açıklama yapılmıştır. Türkçede 'kabile' anlamına gelen Oğuz kelimesi, 'Ok' sözcüğünün yanına eklenen ve çoğul anlam katan 'z' harfi ile türetilmiş "Ok+uz" şeklini alarak 'kabileler' anlamına gelmiştir.¹⁰¹ Bugünkü bilgilere göre Oğuz ismine ilk kez Yenisey yazıtlarında rastlanılmıştır.¹⁰²

Göktürk Devleti'ni kuran Türk topluluklarından biri olan Oğuzlar, bu devletin yıkılmasıyla birlikte Uygurların denetimi altına girmiş ve Uygur Devleti'nin de yıkılmasından sonra batıya doğru göç ederek onuncu yüzyılda Aral gölü ile Hazar denizi arasındaki topraklara yerleşmişlerdir.

⁹⁸ Barthold, s. 14.

⁹⁹ Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni (Samanoğulları)*, s. 342.

¹⁰⁰ Barthold, s.18.

¹⁰¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 2004, s.150.

¹⁰² Faruk Sümer, "Oğuzlar", *İA*, MEB Yay., İstanbul 1964, IX, 378.

Onuncu yüzyılda Oğuzlar birçok boy ve “uruk”a ayrılmışlardı. Bu boyları meydana getiren kabileler hakkında Kaşgarlı Mahmud’un yazdığı Divan’ü Lügati’t-Türk ve Reşidüd-din’ in yazdığı Cami’ü’t –Tevarih isimli kitaplarda iki ayrı liste vardır. Sırasıyla bunları inceleyecek olursak:

KAŞGARLI MAHMUD’UN LİSTESİ

- 1- Kımık
- 2- Kayığ
- 3- Bayundur
- 4- Yiva/ Yuva
- 5- Salgur
- 6- Afşar
- 7- Beğtili
- 8- Büğtüz
- 9- Bayat
- 10- Yazgır
- 11- Eymür
- 12- Kara – bölük
- 13- Alka – bölük
- 14- İğdir
- 15- Üreğir – Yüreğir
- 16- Totırka
- 17- Ula – yundlug
- 18- Töker
- 19- Beçenek

20- Çavuldur

21- Çepni

22- Çarukluğ

REŞÜDİD-DİN'İN LİSTESİ

BOZOKLAR

<u>GÜNHAN</u>	<u>AYHAN</u>	<u>YILDIZHAN</u>
1- Kayı	1- Yazır	1- Avşar
2- Bayat	2- Döğər	2- Kızık
3- Alkara – evli	3- Dodurga	3- Beğdili
4- Kara – evli	4- Yaparlı	4- Karkın

ÜÇOKLAR

<u>GÖKHAN</u>	<u>DENİZHAN</u>	<u>DAĞHAN</u>
1- Bayındır	1-Salur	1- Yiğdir
2- Beçene	2-Eymür	2- Büğdüz
3- Çavuldur	3-Ala-yundlu	3- Yiva
4- Çepni	4- Üreğir	4- Kınık ¹⁰³

Onuncu yüzyılda Aral gölü ile Hazar denizi arasındaki topraklara yerleşen Oğuzlar, başka bir devlet ya da kavme bağlı olmadan güçlü bir devlet kurmuşlardı. Yiğit ve savaşçı bir kavim olarak yaşamaya başlamışlardı. Devletin başında Yabgu

¹⁰³ Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2009, s. 29–30.

unvanını kullanan hükümdar bulunmaktaydı. Yabgu derece olarak kağandan sonra gelen bir ünvan olup; melik, kral anlamına gelmektedir.¹⁰⁴

Yabgu, devletin başkenti ve kışlık merkezi olan Yenikent'te oturuyordu. Kendisinin vekili "Köl-Erkin" denilen devlet adamıydı. Ordu ise Su-başı olarak bilinen komutan tarafından idare edilmekteydi. Bunların yanı sıra Oğuz Yabgu Devleti'nde Yinal, Tarkan, Bey unvanları taşıyan kişilerin de devlet idaresinde değişik görevleri bulunmaktaydı.¹⁰⁵

Oğuzlar, iç ve dış meselelerini "kengeş" adını verdikleri meclislerinde görüşürlerdi. Ancak belirtmek gerekir ki, yukarıda saydığımız idareciler içerisinde en zayıf olanı bile alınan kararları bozabilirdi. Bu da Oğuz Yabgu'sunun mutlak bir otoriteye sahip olmadığını bize göstermektedir. Bahsettiğimiz bu durum gerçeklik anlamında akla yatkın geliyor ise bir örnek vererek daha da somutlaştırabiliriz. Mesela Selçuklu Devleti'nin kuruluş hikâyesinde Oğuz Yabgu Devleti'nde bir Su-başı olan Selçuk Bey'in babası Dukak'ın Yabgu'nun kararına karşı çıkacak kadar cesaretli olması bu durumla örtüşmektedir.¹⁰⁶

Oğuz Yabgu Devleti'nin komşuları ile ilişkilerine gelince genel olarak pek de dostane olduğu söylenemez. Peçenekler ve Hazarlar ile bir ittifaklarından bahsedilse de yine Oğuz'ların, İtil yakınlarında kışı geçirdikleri ve bu nehrin suyu donunca, buz tutan suyun üzerinden geçerek Hazarlara akınlar yaptıkları, Hazarların da çoğu kez bu akınlara karşı koyamadıkları belirtilmektedir. Bunun yanı sıra yine İtil yakınlarında yaşayan Bulgarlar ile dostça ilişkileri olduğu ve Oğuz Yabgu Devleti'nde Su-başı olan Etrek'in Bulgar kralı Almuş'un damadı olduğu bilinmektedir.¹⁰⁷

Çoğunlukla göçebe ve yarı göçebe olan Oğuzların iktisadi faaliyetleri de genel olarak hayvan yetiştiriciliği ve ticaretine dayanmaktaydı. Neredeyse bütün servetleri koyun sürüleri, develer ve sığırlardan ibaretti. Çok sayıda atları vardı ve hepsi binek olarak kullanılıyordu. X. Yüzyıla ait kaynaklarda Oğuz ülkesinde çok sayıda tüccar olduğu da belirtilmektedir.¹⁰⁸ İbn Battûta, Seyahatnamesinde, Türklerin iyi karakterli,

¹⁰⁴ Faruk Sümer, "Oğuzlar", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, XXXIII, 325.

¹⁰⁵ Salim Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 529.

¹⁰⁶ Gündüz, s. 11.

¹⁰⁷ Cem Tüysüz, "Türkmenler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 554.

¹⁰⁸ Faruk Sümer, "Oğuzlar", *İA*, MEB Yay., İstanbul 1964, IX, 381.

kuvvetli ve cesur olduklarını belirtmektedir. Yemeklerden sonra kısarak sütünden yapılan ‘kımız’ adlı içeceği içtiklerini söylemekte ve tatlı yemenin de Türkler nezdinde ayıp karşılandığını anlatmaktadır.¹⁰⁹

Oğuzlar, güney komşuları olan Müslümanların ülkesine fırsat buldukça akınlar yapmışlardır. Barış zamanlarında ise canlı bir ticaretin varlığından bahsedebiliriz. Doğu komşuları olan Karluklarla da savaştıkları bilinen Oğuzların bu savaşıardan birinde muhtemelen Yabgu’larının öldüğü söylenmektedir. Zaman zaman kuzeydeki Kıpçaklarla da savaşımış, barış olduğu dönemlerde ise kışın çok şiddetli geçtiği yıllarda kendilerinden izin alan Kıpçakların güneye göç etmelerine müsaade etmişlerdir.¹¹⁰

Onuncu yüzyılın sonlarında Oğuz Yabgu Devleti’nde hızlı bir gerileme başlamıştı. Selçuklu hareketinden hemen önce devletin önde gelen bürokrasisinin halk üzerinde artan baskıları, ağır vergileri ve zulümleri halk ayaklanmalarına sebep olmuştu. Böylece halk bu baskılar karşısında Selçuklu hareketini desteklemeye bile başlamıştı.¹¹¹ Bu gerilemenin bir diğer önemli sebebi de bu tarihlerde doğudan Oğuz topraklarına Moğollar tarafından gerçekleştirilen göç hareketleridir.¹¹²

Oğuz Yabgu Devletinin tarih sahnesinden çekilmesi ile alakalı bir rivayet şöyledir:

“Oğuz hükümdarı Ali Han, Amu (Ceyhun) suyunun öte yakasında yaşayan kalabalık Oğuz kümesinin başına çocuk yaştaki oğlu Kılıç Arslan’ın yanında atabeyi Büğdüz Kuzucu’yu gönderdi. Kuzucu çok yaşlı bir insandı. Kılıç Arslan delikanlı olunca vaktini kötü hareketlerle geçirmeye başladı. Bu arada beylerin kızlarını da rahatsız ediyordu. Bu yüzden halk ona zalim Şah Melik dedi. O, atabeyinin öğütlerine de kulak vermemişti. Fakat beylerin kendisini öldüreceklerini haber alınca korkup Yenikent’e babasının yanına kaçtı. 40000 atlı çıkaran Horasan’daki bu Oğuz kümesinin başına Tuğrul geçti. O, Toksurmuş İci adlı yoksul bir çadırcının oğlu idi. Ali Han, 20.000 atlının başında oğlu Şah Melik’i, Tuğrul’un üzerine yolladı ise de Şah Melik yenilip bazı beyleriyle birlikte tutsak düştü ve Şah Melik’in hayatına son verildi. Ali Han da iki yıl sonra Yenikent’te öldü. Onun ölümü üzerine Oğuz eli dağıldı.”¹¹³

¹⁰⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi* I, s. 467.

¹¹⁰ Faruk Sümer, “Oğuzlar”, *DİA*, s. 327.

¹¹¹ S.C. Agacanov, *Oğuzlar*, s. 225.

¹¹² Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı-Reşideddin Oğuznamesi*, Ali Sait Matbası, İstanbul 1972, s. 132.

¹¹³ Tüysüz, s. 555.

Bunun yanı sıra hemen hemen hiçbir kaynakta Oğuz Yabgu Devleti'nin nasıl yıkıldığı hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Bahsettiğimiz üzere yönetici üst tabaka ile halk arasındaki çatışmalar ve oluşmaya başlayan feodal yapı Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılmasına yol açmış ve on birinci yüzyılda Kıpçakların kuvvetli darbeleriyle devlet büsbütün yıkılmıştır.¹¹⁴

¹¹⁴ Agacanov, *Oğuzlar*, s.228.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLULARIN KURULUŞ DÖNEMİNDE SELÇUKLU-KARAHANLI İLİŞKİLERİ

1.1. DUKAK DEVRİ

Selçuklu devletinin kurucusu, bu sülalenin temelini atan Selçuk'un babası olduğu bilinen Dukak, oldukça nüfuzlu ve asilzade biri olarak belirtilmektedir.¹¹⁵ O, Oğuz Türklerinden büyük bir boyun lideridir. Kahraman, kuvvetli ve maharetli olduğundan dolayı kendisine “Demir Yalığ” (Demir Yaylı) lakabı verilmiştir.¹¹⁶

Dukak, Oğuz Yabgu Devleti'nde yabgudan sonra gelen en önemli siyasî ve askerî görev olan ‘Subaşılık’ makamına getirilmişti. Öyle ki Oğuz Yabgusu, Türklerin idaresini neredeyse Dukak'a bırakmıştı.¹¹⁷ Askerî ve siyasî yeteneklerinin olduğu belirtilen Dukak, bir süre sonra Oğuz Yabgu'su ile bir anlaşmazlığa düşmüş ve bu durum pek de gerçekçi olmayan birtakım rivayetlerle anlatılmıştır.¹¹⁸

Bahsi geçen anlaşmazlık, Oğuz Yabgu'sunun Hazarlar veya Müslümanlar üzerine bir sefer düzenlemek istemesinden dolayı çıkmıştır.¹¹⁹ Açıkça birbirlerine muhalif olan kaynakların bazılarında Yabgu'nun İslam ülkelerine saldırmak istemesi üzerine aralarında gerginlik yaşandığı belirtilirken, bazılarında da civardaki Türk kabilelerine zarar vermek istemesinden kaynaklandığı anlatılmaktadır. Oğuz Yabgu'sunun bu düşüncesine karşı çıkan Dukak, bir anda kendisini Yabgu ile büyük bir kavganın içinde bulur ve tartışma alevlenince Dukak, bir sopa¹²⁰ ile Yabgu'nun kafasına vurmuş ve yaralanmasına neden olmuştur.¹²¹ Yaralanan Yabgu attan düştü. Bu hadise bütün devlet erkânının önde gelen adamlarının önünde yaşandı. Yabgu derhal toparlanıp atına bindi ve Dukak'ın yakalanıp öldürülmesini emretti. Fakat kimse kılını bile

¹¹⁵ Agacanov, *Oğuzlar*, s.246.

¹¹⁶ Mevdudi, *Selçuklular Tarihi*, (1954), (1. Baskı), (Çev: Ali Genceli), Hilal Yay., Ankara 1971, s. 65.

¹¹⁷ Şadrüddin Ebu'l Hasan 'Ali İbn Nâşir İbn 'Ali El-Hüseynî, *Ahbar üd- Devlet is- Selçukkiye*, (1886), (2. Baskı), (Çev. N. Lügal), TTK Yay., Ankara 1943, s. 1.

¹¹⁸ Sevim-Merçil, s. 15.

¹¹⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 41.

¹²⁰ M.A. Köymen, kendi eserinde bu konu için Dukak'ın Yabgu'ya vurduğu aletin Sopa değil gürz olduğunu belirtmektedir. Bkz. M.A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Cilt I, Kuruluş Devri, TTK Yay., Ankara 1993. s.7.

¹²¹ Omid Safi, “Oğuz Boyu ve 1040Yılına Kadar Yükselişi”, (Çev. N. E. Mergen), *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 588.

kıpırdatmadı. Çünkü Oğuz Devletinin âdetlerine göre küçük veya büyük olması fark etmez, hiç kimse yargılanmadan cezalandırılmazdı.¹²² Ardından Oğuz Yabgusu ile Dukak barıştırılmış ve bir tören düzenlenerek şenlikler yapılmış, böylelikle barış merasimi kutlanmıştır.¹²³ Ancak Yabgu'nun bu olaydan ötürü Dukak'a karşı ölene kadar kin beslediğini söyleyebiliriz. Dukak'ın ise bu olaydan sonra Oğuzlar arasında şöhretinin arttığı bilinmektedir.¹²⁴ Dukak hakkında kaynaklardan elde edebileceğimiz bilgiler bunlarla sınırlı olup ne zaman öldüğü hakkında kesin bir tarih bilinmemektedir.

1. 2. SELÇUK BEY DEVRİNDE KARAHANLILARLA İLİŞKİLER

Dukak öldükten sonra oğlu Selçuk, zekâsı ve üstün yetenekleriyle hemen göze çarpmış ve Yabgu tarafından Su-başı'lık makamına getirilmişti. Önemle belirtmek gerekirse Selçuk'un bu makama getirilmesinde kesinlikle babası Dukak'ın devlete olan hizmetinin veya büyük nüfuzunun bir etkisi olmamıştır. Tamamen Selçuk'un sahip olduğu şahsi yetenekler onu bu makama getirmiştir.¹²⁵ Zaman geçtikçe Selçuk'un başarılarıyla kuvvetlendiğini gören Yabgu, onu kıskanmaya başlamıştı. Bu durumun ortaya çıkmasında Yabgu'nun karısının tahrikleri de büyük rol oynamıştı.¹²⁶ Nitekim Selçuk'un, Yabgu'nun huzuruna çıktığı bir günde, odada hatun ve şehzadeler de olmasına rağmen Selçuk, hepsini görmezden gelip doğrudan Yabgu'nun yanına oturmuş, bu duruma içerleyen hatun daha sonra Yabgu'ya: “Bu çocuk o kadar şımarmış, o kadar saygısız olmuş ki, haddini bilememektedir.” diye serzenişte bulunmuştur.¹²⁷

Bu durumun farkında olan Selçuk, öldürülmekten korktuğu için, ailesi, yakın adamları ve sürüleri ile birlikte Yenikent'ten ayrılıp, onuncu yüzyılın sonlarına doğru Cend şehrine gelmiştir.¹²⁸ Bu göçün diğer nedenleri olarak da Kıpçakların Oğuzları sıkıştırması, yer darlığı, otlak yetersizliği ve Karahanlılar'ın giderek kuvvetlenerek

¹²² M.A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Cilt: I, Kuruluş Devri*, s. 7-8.

¹²³ Mevdudi, s. 66.

¹²⁴ Sevim- Merçil, s.15.

¹²⁵ M.A. Köymen, s. 11.

¹²⁶ Merçil, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, *Türkler*, s. 597.

¹²⁷ Mevdudi, s. 67.

¹²⁸ Merçil, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, *Türkler*, s. 597.

önemli bir güç haline gelmelerini gösterebiliriz.¹²⁹ Selçuk Bey, 985 yılında Cend'e göç ettiği zaman yanında yüz atlı bulunuyordu. Her aileden bir atlı ve her aileyi ortalama beş kişi olarak düşünürsek, bu göç yaklaşık beş yüz kişi ile gerçekleşmişti.¹³⁰ Bu şehir, Türkler ile İslam ülkeleri arasında kalan bir uç şehirdi. Selçuk'un bu şehre göç etmesi, Türk kabilelerin kitleler halinde Müslümanlığı kabul ettiği döneme denk gelmişti. Selçuk Bey, hem artık Müslüman Türklerin içinde yaşayacağından hem de bu durumdan siyasi bir güç kazanmak istemesinden dolayı burada İslamiyet'i kabul etmeye karar verdi. Selçuk Bey, Müslüman olmadan önce yakınlarıyla görüşmüş ve onlara: “*İçinde yaşamak istediğimiz bu memleket halkının dinini kabul etmez ve onların törelerine uymazsak hiç kimse bize iltıf etmez ve tek başımıza yaşamaya mahkûm bir azınlık halinde kalırız*” demişti.¹³¹ Bu sözlerinden gayet açık anlaşılıyor ki Selçuk Bey, içine girdiği çevrenin şartlarını ve değerlerini gayet yerinde anlayıp yorumlamıştır. Zira o, kendi devleti ve soydaşlarına karşı mücadele etmeye geldiği Cend şehrinde sosyal ve siyasi şartları belirleyen en önemli unsurun İslam dini olduğunun farkına çabuk varmış ve tercihini bu doğrultuda yapmıştır. İslamiyet'i kabul etmek Selçuklular'a her şeyden önce içine girdikleri çevrenin maddî ve manevî desteğini sağlayacak; bununla birlikte soydaşlarına karşı girişecekleri mücadeleyi cihat haline dönüştürerek, bu mücadeleye yeni bir manâ ve önem kazandıracaklardı.¹³² Bu konuda Selçuk Bey, beraberindekilerle hem fikir olduktan sonra Harezm ülkesindeki Zandak şehrine adam göndererek buradaki validen kendilerine İslam'ı öğretmesi için birini göndermesini istediler. Vali, Selçuklulara ihtiyar bir adamla birçok hediye gönderdi. Bu yaşlı adam da Selçuklular'a istediklerini öğretti.¹³³ O tarihten itibaren Selçuk Bey ve beraberindeki Oğuzlar, Selçuklular diye anılmış, yani siyasi bir kimlik kazanmışlardır.¹³⁴

Oğuz Yabgu'sunun Cend bölgesindeki Müslümanlardan topladığı yıllık vergiyi almaya gelen memurlarını, Selçuk Bey, kâfirlere haraç vermeyeceklerini söyleyerek kovmuş ve Yabgu'ya karşı cihada başlamıştı.¹³⁵ Bu durum Cend bölgesindeki Müslümanların da hoşuna gitmiş ve Selçuk Bey'i desteklemelerine sebep olmuştur. Bu

¹²⁹ Abdülkerim Özaydın, ‘Selçuk Bey’, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 364.

¹³⁰ Sencer Divitçioğlu, *Oğuzdan Selçukluya (Boy, Konat ve Devlet)*, YKY, İstanbul 2000, s. 67.

¹³¹ Gregory Abû'l-Farac, *Abûl Farac Tarihi I-II*, (1932), (3. Baskı), TTK Yay., Ankara 1999, C. I, s. 293.

¹³² Salim Koca, ‘Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)’, *Türkler*, s. 531.

¹³³ Abû'l-Farac, s. 293.

¹³⁴ İbrahim Kafesoğlu, ‘Selçuklular’, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1980, X, 356.

¹³⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 68.

nedenle Oğuz Yabgu'su ile savaşıyan Selçuk Bey, çarpışmalar sonucunda galip gelmiş ve Cend şehrini tamamen ele geçirmiştir. Selçukluların da oldukça zayıf olduğu bu çarpışmalar sonucunda, Selçuk Bey'in büyük oğlu Mikail de ölmüştür.¹³⁶

Yine de Selçuk Bey, kendisine 'Malik el-Gazi Selçuk' unvanını getirmesine sebep olan bu savaşlardan iki önemli fayda sağlamıştır: Birincisi, Müslümanların ve Türklerin kendisine katılması; ikincisi, Cend bölgesini Yabgu hâkimiyetinden alarak tamamen kendisine bağlaması.¹³⁷ Cend bölgesini hâkimiyeti altına alan Selçuklular, bölgedeki egemenliğini kuvvetlendirmelerinin yanı sıra komşu ülkelerdeki itibarlarını da artırmışlardı. Gelecekteki amaçlarına ulaşabilmek için etrafındaki toplulukların da desteklerini almışlardı. Zamanla kazanacakları toprakların rüyalarıyla yaşamaya başladılar. Öyle ki, rivayete göre Selçuk Bey bir gün rüyasında ateş görmüş ve ateş doğuya ve batıya kıvılcımlar saçmıştı. Bu rüyasını derhal bir münecime tabir ettirmiş ve münecim Selçuk Bey'e, "Senin soyundan hükümdar gelecek ve en uzak ülkeleri bile fethedecektir." demiştir.¹³⁸

Daha önce bahsettiğimiz üzere Selçukluların ortaya çıktığı bu dönemde bölgede etkin güçler Karahanlılar, Gazneliler ve Samanîler Devleti idi. Selçukluların bu başarıları Maveraünnehr'de üstünlüğü ele geçirmek isteyen devletlerden biri olan Samanîler Devleti ile anlaşmasını sağladı. Samanîler Devleti, kendilerini özellikle Karahanlılardan korumalarını istedikleri Selçuklular'a, Buhara civarındaki "Nur" kasabasını verdi. 992 yılında Karahanlı hükümdarı Buğra Han, Samanî Devletinin başkenti olan Buhara'yı zapt edince Samanî Devleti Emiri II. Nuh, Cend şehrine gelerek kendilerine yardım etmeleri için Selçuklular'a müracaat etti. Selçuk Bey, II. Nuh'un bu isteğini kabul etmiş ve ayrıca onu kızıyla evlendirmiştir.¹³⁹ Selçuk Bey, Kınık boyu ve Cend şehrinde cihad faaliyetlerini sürdürürken bir taraftan da Oğuz Yabgu Devleti ile Karahanlılar arasında sıkışmış durumdaydı. Etrafında yaşayanların ümidi olan Selçuklular'ın, bu durumda Cend şehrinde yaşaması bile zorlaşıyorken Samanî'lerden gelen bu teklife Selçuk Bey'in fazla düşünmeden olumlu cevap vermesinin altında fazla neden aranmamalıdır.¹⁴⁰ Selçuk Bey, oğlu Arslan kumandasındaki bir orduyu, Samanî

¹³⁶ Agacanov, *Oğuzlar*, s. 264.

¹³⁷ Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, s. 356.

¹³⁸ Agacanov, *Oğuzlar*, s. 265.

¹³⁹ Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 366.

¹⁴⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 73.

Devletine yardım etmesi için gönderdi. Böylece Selçuklular bölgedeki siyaset arenasında kendilerini ilk kez gösteriyorlardı.¹⁴¹

Selçukluların yardımı ile Samanî Devletinin Emiri II. Nuh, Buhara'yı Karahanlılardan geri aldı ve Selçuklular ile birlikte, çekilmekte olan Karahanlı birliklerine saldırarak ağırlıklarını yağmaladılar. Samanîlerin, Selçuk Bey'in yardımıyla kaybettikleri toprakları Karahanlılar'dan geri almaları, Selçuk Bey ve devleti için bir dönüm noktasıdır. Zira Selçuk Bey, mahalli bir bey olmaktan çıkıp, iki devlet arasındaki olaylara müdahale eden bir lider olmuştu.¹⁴² Selçuk Bey'in artık devletlerarası siyasi münasebetlere karışmasını şu şekilde yorumlayabiliriz:

- 1- Selçuk Bey, mahalli bir uç beyi olmaktan çıkmış, zamanın büyük devletleri tarafından bilinen, tanınan ve takdir edilen bir şahsiyet olmuştur.
- 2- Selçuk Bey, artık yönü İslam ülkelerinin dışına doğru olan bir uç beyi değildir.
- 3- Bilakis o, zamanın devletlerarası münasebetlerinde rol oynayan bir kuvvet haline gelmiştir.
- 4- Bu itibar ile artık o'nun yönü, İslam ülkelerinin dışına olmayıp, daha ziyade İslam ülkeleri içine doğrudur.
- 5- Selçuk Bey çok kuvvetlenmiştir. Başka bir devletin ondan yardım istemesi başka türlü yorumlanamaz.
- 6- Selçuk Bey, başka bir devlet tarafından siyasi kuvvet olarak tanınmıştır.¹⁴³

Bu tarihten itibaren Maverâünnehr'deki güçler dengesinin Karahanlılar ve Gazneliler'in eline geçtiğini söyleyebiliriz. Selçukluların da bu bölgeye olan ilgileri artmıştı. 999 yılının sonlarında Karahanlı hükümdarı İlig Han Nasr, Samanî Devletini mağlup ederek Buhara'yı bir kez daha ele geçirmeyi başardı. Samanî Devletinin Emiri II. Abdülmelik, Karahanlı başkenti Özkent'e gönderildi. Daha sonra Samanî hanedanından Ebu İbrahim İsmail el-Muntasır, Karahanlıların elinden kaçarak Karahanlılarla mücadeleye girişti ve 1000 yılında Buhara'yı ele geçirmeyi başardı.¹⁴⁴ El-Muntasır'ın Karahanlılar'a karşı olan bu üstünlüğü fazla sürmedi ve Karahanlıların

¹⁴¹ Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni (Samanogulları)*, s. 272.

¹⁴² Abdülkerim Özaydın, "Selçuk Bey", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 365.

¹⁴³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Cilt: I, Kuruluş Devri*, s. 27.

¹⁴⁴ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti –Siyasi Tarih-*, Nobel Yay., İstanbul 2005, s. 4.

harekete geçmesiyle Buhara'dan kaçıp Selçuklulara sığındı. Selçuk Bey'in oğlu Arslan ile dünürlük kurdu ve Karahanlılar'a karşı onun yardımını aldı (1001).¹⁴⁵ Selçukluların yardımıyla daha da kuvvetlenen El-Muntasır, Karahanlılar'a karşı başarılı savaşlar yaptı. Önce Karahanlı Su-başı Tegin'i, ardından 1003 yılında İlig Han'ı mağlup etti. 1004 yılında İlig Han, tekrar yenilerek ülkesine dönmek zorunda kaldı. Bu savaşlar sonucunda Selçukluların eline çok sayıda ganimet geçmişti. Bu ganimetler ile birlikte El-Muntasır'dan ayrılan Selçuklular, ülkelerine geri döndüler.¹⁴⁶

Selçukluların El-Muntasır'dan ayrılıp ülkelerine geri dönmelerinin en büyük sebebi El-Muntasır'a güvenmemeleri ve yaptıklarını sonu olmayan bir ütopya olarak değerlendirmeleridir. Zira Selçuklular, Maveräünnehr'deki gerçek güç sahibinin Karahanlılar olduğuna inanıyor ve Karahanlılar ile yakınlaşmanın yollarını arıyorlardı. Selçukluların, El –Muntasır'dan ayrılmasıyla birlikte, Muntasır, Karahanlılar karşısında tutunamayıp yenildi ve öldü. Böylece Samanîler Devleti tarih sahnesinden tamamen silindi. Samanîler Devletinin tamamen ortadan kalkmasıyla birlikte bölgedeki güç bütünüyle Karahanlılar ve Gaznelilerin eline geçti. Samanîler Devleti'nin hâkimiyeti altındaki Maveräünnehr, Karahanlılar'ın; Horasan ise Gazneliler'in hâkimiyetine geçti.

Selçukluları Oğuz Yabgu Devleti'nden ayırıp siyasi bir teşekküle kavuşturan Selçuk Bey, 1007 yılında öldü. Onun oğlu Arslan, ailenin en büyüğü olmasından dolayı Yabgu unvanı taşımaya başladı. Cend'de Selçuk Bey ile birlikte kalan, Selçuk Bey'in büyük oğlu Mikail'in çocukları Tuğrul ve Çağrı beyler ise amcalarının ailenin büyüğü olarak Yabgu unvanını taşımasına ses çıkarmayıp ona saygı gösterdiler.¹⁴⁷

1. 3. TUĞRUL ve ÇAĞRI BEYLER DEVRİNDE KARAHAHLILARLA İLİŞKİLER

Selçuk Bey'in en büyük oğlu Mikail, henüz babası hayatta iken, bir savaşta ölünce, onun iki oğlu olan Tuğrul ve Çağrı, dedeleri tarafından yetiştirilmiştir. Dedeleri öldükten sonra da bu iki kardeş, birbirlerinden hiçbir zaman ayrılmamış, Çağrı'nın ölümüne kadar uyum içinde çalışmışlardır. Çağrı, beyliğin kılıcı; Tuğrul ise savaş

¹⁴⁵ Genç, "Karahanlılar", *Türkler*, s. 449.

¹⁴⁶ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, TDAV Yay., İstanbul 1999, s. 92.

¹⁴⁷ Ersan-Alican, s. 31.

planlarını hazırlayan stratejist ve devletin yöneticisi olmuştur. Selçuk Bey'in ölümünden sonra devlet teşkilatına uygun olarak Arslan Bey, Yabgu unvanı alarak devletin başına geçmiştir. O tarihte hemen hemen 14–15 yaşlarında olan Tuğrul ve Çağrı kardeşler de 'Bey' olarak yönetimdeki yerlerini almışlardı.¹⁴⁸

Samanîler Devleti'nin yıkılmasının ardından Maverâünnehr bölgesi Karahanlılar'ın eline geçmiş, böylece Selçuklular bölgede Karahanlılar ile karşı karşıya gelmişti.¹⁴⁹ Samanîler Devleti yıkıldığı zaman Selçuklular onlara yardım etmelerine rağmen, onların kaderini paylaşmadılar. Hatta Selçuklular, her zamankinden daha kuvvetli bir hale geldiler. Uyanık davranma, zamanlı ve planlı hareket etme, Selçuklular'ın siyasetinin temelini oluştuyordu. Asıl amaçları ise her fırsattan faydalanarak maddi ve manevi bakımdan güçlenmektir. Bu siyasetlerini gelecekte de uygulamaları için ise hiçbir sebep yoktu. Selçuklular, önce kendilerine karşı savaştıkları, şimdi ise ülkelerinde yaşadıkları Karahanlılar'a, geçmişteki kötü münasebetleri unutturmak için bir müddet hiçbir şeye karışmadan sessizce beklemeye karar verdiler.¹⁵⁰ Ancak Karahanlı hükümdarı Nasr Han, Selçuklulardan çekiniyor, mümkün olduğu kadar onlarla anlaşarak askeri yönden yanında tutmak istiyordu. Yine de her iki tarafın karşılıklı olarak birbirlerine güvenmemeleri onları karşı karşıya getirmişti.¹⁵¹

Bu arada Selçukluların kendi aralarında da (Arslan Yabgu ile Tuğrul ve Çağrı Beyler) bir ayrılığın olduğu göze çarpmaktadır.¹⁵² İlig Han, gittikçe kuvvetlendiklerini gördüğü Tuğrul ve Çağrı kardeşlere bazen düşmanca tavır alıyor ve onların her hareketini takip ediyordu. Bir müddet sonra, Tuğrul ve Çağrı Beylerin üzerine yürüyerek, memleketi kargaşadan kurtarıp, batı Türkistan'ın önemli topraklarına fiilen el koymaya karar verdi. Bunun farkına varan Tuğrul ve Çağrı kardeşler, İlig Han'a doğrudan düşmanlık beslemeye ve onun topraklarını yağmalamaya başladılar. Yani iki taraf artık birbirlerine karşı açıkça düşman olmuştu. İlig Han, kesin kararını vererek, büyük bir orduyla Tuğrul ve Çağrı Beylerin üzerine sefere çıktı.¹⁵³ Tuğrul ve Çağrı Beyler, İlig Han Nasr'ın hücumuna uğrayınca, Talas bölgesine, Karahanlı Hanedanının

¹⁴⁸ Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, s. 356.

¹⁴⁹ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti – Siyasi Tarih*-, s. 6.

¹⁵⁰ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 30.

¹⁵¹ Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, s. 357.

¹⁵² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yay., s. 88.

¹⁵³ İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akımı (1015–1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağanı*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s. 261.

bir başka üyesi olan Buğra Han'ın yanına gitmeye karar verdiler. Buğra Han'a bir elçi yollayıp kendilerinin onun yanına gideceklerini haber verdiler. Buğra Han, bu haberdensevinç duydu ve padişahlara layık iltifatlarda bulunduğu elçiyi memnun ederek şu mesajla geri gönderdi: 'Bundan böyle saltanat işi (emr-i hükümet) bizimle Selçukoğulları arasında ortaklık yoluyla olacaktır.' Elçi geri dönüp Tuğrul ve Çağrı Beylere Buğra Han'dan duyduklarını arz etti. Çağrı Bey yine de Buğra Han'ın yanına kardeşiyle birlikte gitmeyi doğru bulmadı ve Tuğrul Bey'e şöyle dedi: "En iyi tedbir (salâh), her hafta iki kardeşten birimizin Han'ın ordusuna giderek, üç gün hizmet etmesindedir. Zira, eğer onun hatırında (bize karşı) bir haksızlık (yapmak) varsa, meydana vuramaz ve eğer o ikimizden birini yakalarsa, öteki bu hadisenin çaresine bakabilir." Çağrı Bey, bu önerisini kabul eden kardeşi Tuğrul Bey'le beraber Buğra Han'ın payitahtına doğru yola çıktı. Buğra Han'ın payitahtına iki fersah mesafe kala kendilerine bir menzil seçtiler. Kararlaştırdıkları gibi her hafta biri Han'ın huzuruna gidiyor öteki yurttaki kalıyordu. Öte yandan Buğra Han, iki kardeşi bir arada bulup onları mihnet ve belaya müptela etmek için fırsat kolluyordu ve bunu bir türlü başaramadığı için ümitsizliğe düştü. Böylece Tuğrul Bey'in yanında bulunmasından faydalanıp onu tutukladı ve Çağrı Bey'in kardeşinin tutuklandığını duyduğu zaman gaflete düşüp şaşıracağını düşünerek, ona haber vermesi için bir elçi gönderdi.¹⁵⁴ Bunun üzerine elindeki kuvvetlerle harekete geçen Çağrı Bey, Buğra Han'ın kendisine karşı gönderdiği askerleri mağlup etmeyi başarmış ve birçok Karahanlı kumandanını esir etmişti. Böylece Buğra Han, esir kumandanlarına karşılık Tuğrul Bey'i serbest bıraktı. İki kardeş birlikte Maverâünnehr'e döndüler.¹⁵⁵ Karahanlı hanedanından Ali Tekin, Tuğrul ve Çağrı Beylerin döndüğünü haber alınca, Türkistan'daki sultan ve meliklerden yardım istedi. Büyük bir ordu toplanarak savaşa hazır duruma geldi. Bunu öğrenen Selçuklular korkuya kapıldı. O esnada Çağrı Bey, kardeşine şunları söyledi: 'İşin çıkar yolu, senin bütün maiyetinle çöllere çekilmende ve benim de Rum gazasına gitmeme müsaade buyurmandadır.' Böylece kuvvetli düşmanın Selçukluların üzerine gelmesini önlemek isteyen Selçuklular, Çağrı Bey'in kararını kabul ettiler.¹⁵⁶ Tuğrul Bey ile

¹⁵⁴ Köymen *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C.I, Kuruluş Devri*, s.97–98.

¹⁵⁵ Ali Sevim, "Çağrı Bey", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VIII, 183.

¹⁵⁶ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C.I, Kuruluş Devri*, s.99.

maiyetindekiler ‘geçilmesi zor çöller’e çekilirken, Çağrı Bey de yaklaşık üç bin kişilik bir süvari grubu ile uzak Anadolu’da bir keşif seferine çıkmıştır (1015).¹⁵⁷

Gazneliler ve Karahanlılar yıkılan Samanî Devleti’nin topraklarını tamamen aralarında paylaşmak istiyorlardı. Karahanlı hükümdarı Kadir Han, Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud’un Ceyhun nehrinden geçtiğini haber alınca hemen Kaşgar’ı terk ederek onunla görüşmeye gitti. Sultan Mahmud’un ordusundan bir fersah mesafede çadırlarını kurup konakladı. Elçiler göndererek geldiğini Sultan Mahmud’a haber verdi. Birbirleriyle görüşmek için iki taraf da birkaç süvari ile belirli bir yerde buluştular. Ertesi gün Sultan Mahmud, büyük süslü bir çadır kurdurdu. Hazırlıklarını yaptı ve misafir olarak Kadir Han’ı davet etti.¹⁵⁸ Bu görüşmenin sonunda iki taraf arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmanın en önemli maddelerinden biri de Selçukluları Horasan’a kovmak idi. Han, Sultan’a: *‘‘Birkaç seneden beri bir kavim Türkistan’dan benim memleketime kadar gelip Nur-Buhara ve Sogd-Semerkind otlak ve çayırlarını ele geçirmişler. Pek büyük bir ordu ve sayısız askerdirler. Önderleri Selçuk idi. Onun dört oğlu sivrilerek önder olmuşlar, itibar kazanmışlar ve oldukça kuvvetli ve çok miktarda ordu için lazım olan malzeme ve teçhizatı temin edip, padişahlık hazırlık ve teşkilatı yapmışlardır. Eğer sen bir gün Hindistan tarafına hareket edecek olursan, onlardan emin olunamaz, çünkü bir vilayet istemek, bir tarafı ele geçirmek veya bir hükümdarlık tamahı ile onlardan fesat gelir. Onlardan yardım almak ve bir rehin istemek zaruri olmuştur.’’*¹⁵⁹ diyerek Sultan Mahmud’u, onları Horasan’a kovmaya razı ederek Selçuklulardan kurtulmak istiyordu (1025).¹⁶⁰

Bu misafirliğin ardından iki taraf aralarında anlaşma yapıp dostça ayrılınca, Karahanlı hanedanı üyelerinden Ali Tekin, bu durumdan rahatsız olarak çöller çekilmek zorunda kalmış,¹⁶¹ Sultan Mahmud da Arslan Yabgu’yu huzuruna çağırmişti. Arslan Yabgu da, Semerkant’a, Sultan Mahmud’un yanına gelmişti. Sultan, bir ziyafet esnasında Arslan Yabgu’yu yakalatarak onu önce Gazne’ye göndermiş daha sonra da Hindistan’daki Kalincar kalesine hapsedtirmişti.¹⁶² Arslan Yabgu, yedi yıl sonra 1032’de

¹⁵⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 89.

¹⁵⁸ Gerdizi, s.186.

¹⁵⁹ Ravendi, s.86–87.

¹⁶⁰ Tüysüz, s.557.

¹⁶¹ Gerdizi, s.189.

¹⁶² Gerdizi, s.189.

bu kalede ölmüştür. Onun hapsedilmesinden sonra Selçukluların başına Musa Yabgu geçmişse de gerçekte devleti yöneten Tuğrul ve Çağrı Bey'lerdi.¹⁶³

Diğer taraftan Karahanlı hanedanından Ali Tegin, Selçuk Bey'in dördüncü oğlu Yusuf Yinal'a elçi, hilat ve hediyeler göndererek, kendisini Yabgu yapıp Selçuklular arasında iç karışıklık çıkarmaya çalışmıştı. Yusuf Yinal, bu duruma olumlu baksa da Tuğrul ve Çağrı Beyler, buna fırsat vermemişlerdi. Ali Tegin, istediğini elde edemeyince Alp-kara Barani komutasında bir orduyu Selçukluların üzerine göndermiş, Yusuf Yinal ve birçok Selçuklu askeri şehit edilmiş, Tuğrul ve Çağrı Bey'ler ise kurtulmayı başarmıştı. 1029 yılında Alparslan'ın doğumunu uğurlu sayan Selçuklular çabuk toparlanmış, karşı saldırıya geçerek Alp-kara ve birçok Karahanlı askerini öldürmüştü. Ancak Ali Tegin'in tekrar saldırması üzerine Selçuklular çok kayıp vermiş ve 1032 yılında yurtlarını terk ederek, on beş bin çadır halinde Harezm'e çekilmişlerdir.¹⁶⁴

Selçuklular, Maverünnahr ve Harezm bölgelerinde bulundukları süre içinde, daha önce Samanî Devleti döneminde olduğu gibi, Maverünnahr bölgesine hâkim olan güçle iyi geçinmek ve onların saldırılarına maruz kalmamak istemişlerdir. Bu nedenle Karahanlılarla iyi geçinmek istemiş, ancak Karahanlılar, Selçuklular'ı kendi varlıklarına tehdit olarak gördükleri için devamlı onları ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. Selçuklular ile Karahanlılar arasındaki iyi ilişkiler, genelde başkent ile sorun yaşayan Karahanlı hanedan üyeleri ile Selçuklular arasında kurulmuştur.¹⁶⁵

1.3.1. 1040 Dandanakan Savaşı ve Selçukluların Bağımsızlığı

Selçuklular, 1035 yılının Mayıs ayında Harezm'den Horasan'a gelerek, Selçuklu Devleti'ni kuracakları coğrafyaya Gaznelilerden izin almadan yerleştiler. Onların Horasan'a gelmelerini Sultan Mesud: “ *Tuğrul ve Çağrı Bey, bölgedeki en zayıf devlet olarak Gaznelileri görmektedirler.*” diye yorumlamış ve Selçuklulara, Gaznelilerin zayıf olmadığını göstermek için girişimlerde bulunmaya karar vermiştir. Bu düşüncesinden dolayı Selçuklular üzerine Nesa şehrine¹⁶⁶ kuvvet yollayan Sultan

¹⁶³ Merçil, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, *Türkler*, s. 599.

¹⁶⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 93.

¹⁶⁵ Ersan-Alican, s. 35.

¹⁶⁶ Beyhaki, s.625.

Mesud'un askerlerini Selçuklular, şehrin yakınlarında pusuya düşürerek yendiler (1035).¹⁶⁷

Selçuklular, bu savaş sonunda birçok ganimet ele geçirmişlerdi. Fakat hala Gazneliler'den çekindiklerini belirtmek gerekir. Nitekim Gazneli vezirine haber yollayıp, savaşa kendilerinin sebep olmadıklarını bildirip özür dilediler ve kendilerine yer verilmesini rica ettiler.¹⁶⁸ Aralarında yapılan anlaşma sonucunda Ferave, Dihistan ve Nesa, Selçuklulara bırakıldı ve Selçuklu Beylerine hil'at, sancak ve menşur gönderildi.¹⁶⁹

Bahsi geçen anlaşmayı Selçuklular tek taraflı bozmuş ve Irak Türkmenleri ile birleşerek¹⁷⁰ Gazneli topraklarına akınlar yapmaya başlamışlardı. Kendilerine bırakılan üç şehrin yetmediğini belirtip Merv, Serahs ve Baverd'in de kendilerine verilmesini istiyorlardı. Bunun yanında kendileri de Gazneli Devletinin maaşlı askeri olmayı teklif ediyor ve Horasan'da asayiş sağlayarak içte ve dışta kendilerine verilen görevleri yerine getireceklerini bildiriyorlardı. Fakat Gaznelilerden net bir cevap alamayan Selçuklular, akınlarına devam ettiler. Bu akınları durdurup meseleyi kökünden çözmek isteyen Sultan Mes'ud, Selçuklular üzerine bir ordu daha gönderdi. Serahs bölgesinde yapılan bu ikinci savaşı da kazanan Selçuklular, Horasan bölgesindeki varlıklarını pekiştirmişlerdi. Hemen toplanan Selçuklu Beyleri, ülkeyi, eski Türk geleneklerine göre bölüştüler. Çağrı Bey Merv'e, Musa Yabgu Serahs'a, Tuğrul Bey ise Horasan'ın merkezi Nişapur'a yerleşmişti.¹⁷¹

Öte yandan Sultan Mes'ud, Selçukluların Gazneliler için artık ciddi bir tehlike olduğunun farkına varmış ve üzerlerine sefere çıkmaya karar vermişti. Yüz bin kişilik orduyla sefere çıkan Sultan Mes'ud, Selçukluları mağlup etmeyi başarmış, Nişabur, Merv ve Serahs'ı geri almış, Selçukluları barış yapmaya zorlamıştı. Yine de Gazneliler'in Selçuklularla barış yapması, onları siyasi bir teşekkül olarak kabul ettiklerinin en büyük göstergesidir (1039).¹⁷²

¹⁶⁷ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, MEB Yay., İstanbul 1976, s. 7.

¹⁶⁸ Beyhaki, s. 637.

¹⁶⁹ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, *Türkler*, s. 600.

¹⁷⁰ Köymen, "Tuğrul Bey", *İA*, MEB Yay., İstanbul 1988, XII, 27.

¹⁷¹ Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, s. 361.

¹⁷² Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti –Siyasi Tarih-*, s. 14.

Barış anlaşmasından sonra Sultan Mes'ud Herat'a çekilmişti. Burada büyük bir savaş için gerekli hazırlıkları yapmaya başladı. Amacı Selçuklu sorununu kökünden halletmekti.¹⁷³ Fakat Selçuklular geri vermeyi kabul ettikleri üç şehri boşaltmamış, aksine Gazneli topraklarına akınlar yapmaya devam etmişlerdi. Sultan Mes'ud bunun üzerine tekrar Selçuklular üzerine yürümek zorunda kaldı. Selçuklular ise meydan savaşını kabul etmemekte, sadece Gazneli askerlerini yıpratın akınlar yapıp ardından çöllerde çekilmekteydi. Bu nedenle bir sonuç elde edemeyen Sultan Mes'ud, Mayıs 1040'ta Merv'e doğru yola çıktı.¹⁷⁴

Gazneli ordusu Merv'e hareket etmeye başlayınca, Selçuklular, sağdan-soldan hücumla geçip Gazneli ordusunu dağıtmayı başardı. Asıl savaş ise 23 Mayıs 1040'ta Dandanakan kalesi önünde yapıldı. Selçuklu ordusunun merkezinde Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve Musa Yabgu bulunmaktaydı. Ordunun sağ ve sol taraflarında da Yınallar yer aldılar.¹⁷⁵ Savaş başladıktan bir müddet sonra Sultan Mes'ud'un ordusundaki bazı Türk askerler de Selçukluların tarafına geçince Gazneliler bozguna uğradı.¹⁷⁶ Savaş alanında Sultan Mes'ud ve birkaç kumandanın başka Gazneli kalmamıştı. Onlar da az zaman sonra savaş meydanını terk edip kaçmaya başladılar. Selçuklular da onların bıraktıkları ağırlıkları ve ganimetleri yağmalamaya başlamışlardı.¹⁷⁷

Sultan Mes'ud, Dandanakan savaşının hemen ardından Karahanlı hanedanından Arslan Bey'e bir mektup gönderdi. Mektupta Dandanakan savaşını neden kaybettiklerini anlattıktan sonra böyle yenilgilerin olabileceğinden bahsederek, Peygamber efendimizin de Uhud savaşını kaybettiğini örnek olarak göstermiş, fakat hemen toparlanarak kaybettiklerini geri aldığını vurgulamıştır. Kendilerinin de tez zamanda toparlanarak kaybettikleri yerleri geri alacağından emin olduğunu ve bu zaman içerisinde değerli dostları olarak gördükleri Arslan Han'ı her daim kendilerinin yanında olacağından emin olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁸

Dandanakan Savaşı'nı kazanan Selçuklular, önceki galibiyetlerden farklı olarak, yeni bir devlet kurduklarını anlamışlardı. Selçuklu Beyleri toplantı yapıp aldıkları

¹⁷³ Beyhaki, s.777.

¹⁷⁴ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, s.601.

¹⁷⁵ Beyhaki, s.766.

¹⁷⁶ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.16.

¹⁷⁷ Sümer, *Oğuzlar*, s. 114.

¹⁷⁸ Beyhaki, s. 846-853.

karardan sonra savaş meydanına hemen çadır ve taht kurup Tuğrul Bey'i üzerine oturtmuşlar ve tüm beyler onu Horasan Hükümdarı olarak selamlamıştır. Tuğrul Bey, “*Sultanü'l-Muazzam, Hakanü'l-Azam, Rüknü'd-Dünya ve'd-Din, Nasirü'l-İslam ve'l-Müslimin*” unvanları ile yeni kurulan devletin başına geçmişti.¹⁷⁹

Dandanakan Savaşı'ndan sonra Tuğrul Bey sultan unvanıyla, Abbasi Halifesine şu mektubu göndermişti: “*Biz kullarınız (bendegân), Al-i Seçuk bin Lokman, Abbasi Devletinin istek ve arzularına her zaman itaat eden, itaatkâr, farz ve sünnetlere bağlı bir topluluğuz. Vaktimizin çoğunu gaza (gazve) ve cihada harcadık. Bizim önder ve serverimiz İsrâ'il adında bir amcamız vardı. Yeminü'd-Devle Sultan Mahmud – Allah kabrini nurlandırın – hiçbir suç, cinayet ve hıyaneti olmadan (olmadığı halde) onu yakalayıp ve mahruse-i Kalinar-i Hind'e gönderdi. Orada ölene kadar yedi sene hapis tuttu. Kabilemizden ve bize bağlı olanlardan birçok kimseyi tutuklayıp kalelerde ölene dek (hapsetti). Mahmud – Allah ona rahmet etsin – ölünce onun yerine oğlu Mes'ud bin Mahmud tahta oturdu. Devlet işlerini ve adaleti ayağa kaldıramadı/hakkıyla yerine getiremedi. Oyun/oynaş, gezme ve eğlenceyle meşgul oldu. (Bu nedenle) mülk-ü millet başıboş kalıp ihmal edildi. Ehl-i bid'at fesat için güç ve fırsat buldu. Horasan'ın ayan ve önde gelenleri bizden onlara yardım ve destek için ayaklanmamızı ve onları himaye etmemizi istediler. Onun (Sultan Mes'ud'un) umera ve orduları (leşkeriyan) kaç defa üzerimize geldiler. Biz ve onlar arasında defalarca harb u darb meydana geldi. Ka'ide-i devlet ve alamet-i ikbal olan nusret ve zafer, çoğu zaman bizimle oldu. Sonunda “Yardım ancak Allah'ın yanındadır.” (ayetinde olduğu gibi) Allah'ın yardımı ve hazret-i mukaddes-i nebevi'nin ikbal ve yardımı ile zafer bizim oldu. Biz galip ve zapt eden olduk. Şükür bu bağış (mevhibet) ve nimete, hamd bu nusrete. Halk/insanlar arasında saadet, adalet ve insaf ile hareket edip zulüm ve cebr yolundan kaçındık ve istiyoruz ki bu iş İslam dininin kanun ve âdeti üzere, Halife'nin fermanı ile olsun bu mektub'u mu'temed Ebu İshak el-Fukka'i eliyle gönderdik.¹⁸⁰” Görüyoruz ki Tuğrul Bey, bu mektupla birlikte hem Abbasi Halifeliğine bağlılığını bildirmiş hem de yeni kurmuş olduğu devletin tanınmasını istemiştir.¹⁸¹*

¹⁷⁹ Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, s.33.

¹⁸⁰ Reşidü'd-Din Fazlullah, s. 93.

¹⁸¹ Süleyman Genç, “Tuğrul Bey Zamanında Abbasi- Selçuklu ilişkileri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 639.

Daha sonra, bu büyük zaferi bildirmek amacıyla Karahanlı hükümdarlarına, Buhara’da Ali Tegin oğullarına, Böri Tegin’e fetihnameler göndererek zaferlerini ilan ettiler.¹⁸² Böylece Selçuklular, Karahanlılar ve Gazneliler ile giriştikleri zorlu mücadele sonunda Dandanakan zaferi ile devletlerini kurmayı başarmıştı. Dandanakan zaferi, Türk-İslam ve dünya tarihi açısından oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Selçuklular, kurdukları bu devletle beraber, Sünni-İslam âleminin maddi kuvvet ve kudretinin temsilcisi olmuş, içte ve dıştaki tüm tehlikelere karşı Müslümanları koruma vazifesini üstlenmişlerdir.¹⁸³ Bu savaşın sonunda Gazneliler ise uzun zamandan beri kökünden halletmeye çalıştıkları Selçuklular meselesini halletmeyi başaramadıkları gibi Selçukluların devlet kurmalarını da engelleyememişlerdir.¹⁸⁴

1.3.2. 1040’tan Sonra Selçuklu-Karahanlı ilişkileri

Yeni kurulan Selçuklu Devleti içinde Çağrı Bey, ‘Melik’ unvanı alarak Merv şehrini kendisine merkez yapmıştı. Yani 1041–1042 yıllarında Maverâünnehr’de kurulan Batı Karahanlı Devleti’nin muhatabı Melik Çağrı Bey idi. Bu tarihten itibaren Batı Karahanlı Devleti ile Selçuklu Devleti arasındaki mücadelenin sebebi, genel itibariyle Batı Karahanlı Devleti ile Gazneliler Devleti arasındaki mücadelenin devamıdır denilebilir. Selçuklular, daha önce Gazneliler Devleti’nin nüfuzu altında bulunan Tirmiz, Çağaniyan, Huttal, Kubadiyan gibi Maverâünnehr’in güneyindeki yerleri hâkimiyetleri altına almak isterlerken, Batı Karahanlılar ise buraları Selçuklu Devletine bırakmama çabası içindelerdi. Bu sebeple, Batı Karahanlı Devleti’nin hükümdarı Tamgaç İbrahim Han, Selçuklular’a karşı kendisinden yardım isteyen Gazneli Sultanı Mevdud’a olumlu cevap vermiş, ardından Selçuklu hâkimiyeti altında bulunan Tirmiz’e doğru harekete geçmişti. Tirmiz’i ele geçirip yağmaladıktan sonra, Belh’e yönelmişti. Çağrı Bey de oğlu Alparslan’ı, Tamgaç İbrahim Han üzerine yolladı. Alparslan, İbrahim Han’a yetişip onu şehirden çıkarmayı başardı. Bunun üzerine Tamgaç İbrahim Han, Sultan Mevdud’un öldüğü haberini alınca savaşı göze alamamış ve Ceyhun nehrinin doğusuna doğru geri dönmeye mecbur kalmış, sonra da Çağrı Bey’e haber göndererek barış önerisinde bulunmuştur.¹⁸⁵

¹⁸² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.106.

¹⁸³ Sevim, “Dandanakan Zaferi”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VIII, 457.

¹⁸⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C.I, Kuruluş Devri*, s. 350.

¹⁸⁵ Sevim-Merçil, s. 29.

Çağrı Bey ise, bu öneriye sıcak bakarak Ceyhun ırmağını geçip Tamgaç İbrahim Han ile buluşmuş ve rivayete göre taht üzerinde oturup yemek yerlerken anlaşma yapıp düşmanlığa son vermişlerdi. Anlaşmaya göre Karahanlılar, Horasan ve Selçuklular'a ait topraklara saldırıda bulunmayacaklardı.¹⁸⁶ Fakat Çağrı Bey 1060 yılında ölünce, oğlu Alparslan, Batı Karahanlı Devleti'nin topraklarına saldırmaya başlamıştır. Tamgaç İbrahim Han ise, bir taraftan bu saldırılara karşılık vermeye çalışırken diğer taraftan Alparslan'a karşı müttefik arayışlarına girişmiştir.¹⁸⁷ 1060 yılında Çağrı Bey'in vefatının ardından 1063 yılında da Sultan Tuğrul, 70 yaşında iken Rey şehrine giderken hastalanmış ve altı ay sonra Rey şehrinde hayatını kaybetmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁶ M. Halil Yınanç, "Çağrı Bey", *İA*, MEB Yay., İstanbul 1977, III, 326.

¹⁸⁷ Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, s. 340.

¹⁸⁸ Sevim-Merçil, s. 47.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLULARIN YÜKSELME DEVRİNDE KARAHANLILARLA İLİŞKİLER

2.1. SULTAN ALPARSLAN DEVRİNDE KARAHANLILARLA İLİŞKİLER

Selçuklular, 1020’li yıllardan 1060’lı yıllara kadar, Karahanlı Devleti’nde olduğu gibi çift yönetim anlayışı uygulamışlar, ancak bu geleneği sürdürememişlerdi. 1060 yılında Çağrı Bey vefat ettikten sonra devletin tek hâkimi kalan Tuğrul Bey de, 1063 yılında vefat etmeden önce, kendinden sonrası için Çağrı Bey’in küçük oğlu Süleyman’ı taht için aday göstermişti. Çağrı Bey vefat ettikten sonra karısı Tuğrul Bey ile evlenmiş ve bu kadın, ihtiyar sultan üzerinde büyük bir nüfuz kazanmıştı. Böylece Çağrı Bey’den olan oğlu Süleyman’ı ısrarla veliaht adayı yapmaya çalışmış ve vezir Amidü’l-Mülk ile bunu Tuğrul Bey’e kabul ettirmeyi başarmıştı.¹⁸⁹ Nitekim Tuğrul Bey öldükten sonra vezir Amidü’l-Mülk, Süleyman’ın sultanlığı için derhal bütün tedbirleri aldı. Orduyu kendi yanlarına çekmek için askerlere 700.000 (veya 300.000) dinar para, 10.000 top diba ve saklatun kumaş ve silah dağıttı.¹⁹⁰ Fakat daha Süleyman tahta çıkmadan ağabeyi Alparslan’ın muhalefetiyle karşılaşmıştı. Alparslan, henüz babası hayatta iken güçlü ve mert bir kumandan olarak tanınmış, Selçukluların kazandığı birçok savaşa katılmış ve babası tarafından Horasan tahtına veliaht olarak gönderilmişti.¹⁹¹

Taht için Tuğrul Bey’in işaret ettiği Süleyman’ı vezir Amidü’l-Mülk ve devletin ileri gelen memurları desteklerken, Alparslan’ı ise gulam ağaları ve yeni kurulan profesyonel ordu destekliyordu. Aralarında yaşanan gerilime fazla dayanamayan Süleyman ve taraftarları 1063 yılının kışında Alparslan’ın tahta geçmesini engelleyememişlerdir. Sultan Alparslan, tahta çıktıktan sonra ilk iş olarak vezir Amidü’l-Mülk’ü tutuklayarak yerine Nizamü’l-Mülk’ü getirdi. Nizamü’l-Mülk ise vezir olur olmaz Sultan Alparslan’ı kışkırtarak, tutuklu bulunmasına rağmen hala kendisinden çekindiği anlaşılan eski vezir Amidü’l-Mülk’ün öldürülmesini sağlamıştır.¹⁹² Sultan Alparslan, tahta çıktıktan sonra halife tarafından da tanınmış ve kendisine “Adudü’d-

¹⁸⁹ Yınanç, “Çağrı Bey”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1977, III, 327.

¹⁹⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 103.

¹⁹¹ Yınanç, “Alparslan”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1978, I, 384.

¹⁹² Reşidü’l-Din Fazlullah, s. 110.

devle ve Ziya'ü'd-devle'' unvanları verilmiştir.¹⁹³ Bağdat camileri minberlerinde ilk kez 'Sultan' olarak adı okunan Alparslan olmuştur.¹⁹⁴

Sultan Alparslan, saltanatı boyunca sefer politikasını sürekli Anadolu topraklarına doğru yönlendirmişti. Bu dönemde Selçuklular ile Karahanlılar arasındaki ilişkiye bakacak olursak, Sultan Alparslan, daha şehzadeligi sırasında, Batı Karahanlı hükümdarı Tamgaç İbrahim Han'ın elinde bulunan Huttal ve Çağaniyan'ı almış (1061) ve Karahanlı topraklarına akınlar yapmayı sürdürmüştü.¹⁹⁵ Tuğrul Bey'in ölümünden sonra tahta çıkan Alparslan, ilk iş olarak Huttal ve Çağaniyan'ı tekrar kontrol altına aldı.¹⁹⁶

Sultan Alparslan, 1065 yılında Cend şehrine gidip Selçuk Bey'in mezarını ziyaret ettikten sonra Merv şehrine geldi. Burada, birçok hükümdar ve emirin katıldığı büyük bir düğünle, oğlu Melikşah'ı Batı Karahanlı hükümdarı Tamgaç İbrahim Han'ın kızı Terken Hatun ile evlendirdi. Selçuklu tarihinde oldukça ünlü olan bu düğün için Terken Hatun, bin Türk köle ve cariye, ayrıca oldukça yüklü çeyiz ile gelmiş ve Merv şehrinin dört bir yanı donatılmıştı. 1065 yılının Eylül ayına rastlayan bu düğünün ardından Melikşah, büyük bir tören ile veliaht ilan edildi.¹⁹⁷

Tamgaç İbrahim Han'dan sonra Batı Karahanlı Hükümdarı olan Şemsü'l-Mülk Nasr da Sultan Alparslan'ın kız kardeşi¹⁹⁸ ile evlenince iki devlet arasındaki akrabalık bağları iyi ilişkileri de beraberinde getirmişti. Ancak bu iyi ilişkiler fazla uzun sürmemiştir. Sultan Alparslan'ın oğlu Harezm hakimî Ayaz, Karahanlı hükümdarı Şemsü'l-Mülk'ün Semerkant'da olmadığı (devletin doğusunda olduğu) bir sırada Maveräünnehr'e dönerek Semerkant ve Buhara'ya kadar saldırılarda bulunmuş ve yağma faaliyetlerine girişmişti. Şemsü'l-Mülk ise Ayaz henüz ülkesini terk etmeden ona yetişip mağlup etmeyi başarmış, fakat Ayaz'ın Horasan'a kaçmasına engel olamamıştır.

Bütün bu olaylardan Sultan Alparslan'ın kız kardeşi olan eşini sorumlu tutan Şemsü'l-Mülk, karısını Ayaz'ı kışkırtarak Maveräünnehr'e kendisinin saldırttığını ileri

¹⁹³ Agacanov, *Selçuklular*, s. 134.

¹⁹⁴ İbnü'l-Adim, s.11.

¹⁹⁵ Reşat Genç, "Karahanlılar", *Türkler*, s.452.

¹⁹⁶ Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, s. 340.

¹⁹⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 158.

¹⁹⁸ Osman Turan, Şems'ül-Mülk'ün eşinin Alparslan'ın kız kardeşi değil kendi kızı olduğunu belirtmektedir. Bkz: *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 165.

sürmüş ve kadın hamile olmasına rağmen onu ayağındaki ayakkabılarla vurarak¹⁹⁹ döve döve öldürmüştür. Kız kardeşinin öldürüldüğünü haber alan Sultan Alparslan, büyük bir ordu ile Batı Karahanlı Devleti'nin üzerine yürümek için hazırlıklara başlamış, bunu öğrenen Şemsü'l-Mülk, Sultan Alparslan'a kız kardeşinin eceliyle öldüğünü söyleyip yeminler ederek onu inandırmıştır.²⁰⁰

1071 yılında, Malazgirt zaferinden dönen Sultan Alparslan, Şemsü'l-Mülk'ün kız kardeşi ile evlenmek istemiş ve bu isteği kabul edilmiştir. Şemsü'l-Mülk, kız kardeşini çeyizi ile birlikte Horasan'a göndermiştir. Kız, Horasan'a geldiği sırada çeyizin içinde, Melikşah'ın ordusundan yağmalanan altın leğeni gören Sultan Alparslan, bu hareketin oğlunu ayıplamak ve devletini küçük düşürmek için yapıldığını söyleyip bunun intikamını almak için Maverâünnehr'e sefer yapmaya karar vermiştir.

Bizans İmparatorluğunu dize getiren, Anadolu'ya kitleler halinde Türkleri gönderip iskân faaliyetlerine başlayan Sultan Alparslan'ın, bu kez Türkistan seferine çıkmayı düşünmesi için çok fazla sebep aramamak gerekir.²⁰¹ Bunun yanı sıra, Karahanlı Devletinin doğu ve batı kısmının, Maverâünnehr bölgesi üzerindeki etkinliklerini ve yayılmalarını artırdığını dikkatle takip eden Sultan Alparslan'ın bunu hazmedemediğini söyleyebiliriz. Nitekim Doğu Karahanlılar'ın, Fergana ve Maverâünnehr'in Sir-Derya boylarına kadar siyasi egemenliklerini genişletmiş olduklarını görmekteyiz.²⁰²

Sultan Alparslan, tüm bu sebeplerden dolayı 1072 yılının sonbaharında iki yüz bin kişilik ordusuyla Türkistan seferine çıktı. Ordusunun öncü kuvvetleri Buhara'ya kadar olan yerleri yağmaladı. Buhara halkı, Semerkand'a kaçtı. Bütün Karahanlı halkı, Kur'an'lar okuyup Allah'a bu belayı başlarından def etmesi için dua etmeye başladılar.²⁰³ Sultan Alparslan'ın Maverâünnehr üzerine ilk defa bu kadar kalabalık bir ordu ile hareket etmesine bakacak olursak asıl hedefinin bu kez Karahanlılar'ı tamamen ortadan kaldırmak olduğunu söyleyebiliriz.²⁰⁴ Zira Sultan Alparslan'ın annesi de

¹⁹⁹ Abu'l-Farac, s.325.

²⁰⁰ Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, s. 342.

²⁰¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.189.

²⁰² Agacanov, *Selçuklular*, s. 147.

²⁰³ Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, s. 343.

²⁰⁴ Kafesoğlu, "Alparslan", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1989, II, 529 .

Maveraünnehr soyundan gelen biriydi ve bu yüzden Sultan Alparslan Maveräünnehr topraklarında kendisinin de miras hakkı olduğunu düşünmekteydi.²⁰⁵

Sultanın ordusu önemli bir direnişle karşılaşmadan Karahanlı topraklarında ilerlemeye başlamıştı. Ordu, Barzam kalesi mevkiine gelip burayı kuşatınca, kale kumandanı Yusuf el-Harezmî, kaleyi kurtarmanın imkânsız olduğunu düşündüğünden bir suikast planladı. Sultan Alparslan'ın eline geçmemeleri için karısını ve üç çocuğunu geceleyin öldüren Yusuf el-Harezmî, sabah teslim oldu. Sultan'ın huzuruna çıkarıldığı sırada Sultan, Yusuf Harezmî'ye Karahanlılar'la alakalı sorular sordu; ancak Yusuf Harezmî ukalaca cevap vermeyi reddedince Sultan onun öldürülmesini emretti.²⁰⁶ Sultan Alparslan dört kazık çaktırarak Harezmî'nin elleri ve ayaklarının bunlara bağlanmasını emretti. Harezmî bunu duyunca 'Adam böyle mi öldürölür?' diye sitem etti. Bunun üzerine Sultan, kızarak eline bir ok ve bir yay aldı. Askerlere Harezmî'yi bırakmalarını emretti. Sultan Alparslan Harezmî'ye bir ok attı ancak isabet ettiremedi. Yusuf Harezmî de derhal Sultanın üzerine yürümeye başladı.²⁰⁷ Gulamlar ve silahtarlar onu yakalamak için atıldılar fakat Sultan buna mani oldu.²⁰⁸ Oturduğu yerden kalkan Sultan Alparslan'ın ayağı takılıp yere düşmesini fırsat bilen Harezmî derhal Sultanın üzerine atladı ve onu göğsünden hançerledi.²⁰⁹ Askerler anında müdahale ederek Yusuf Harezmî'yi kılıçlarla parçaladılar. Sultanı bir yere taşıyıp yatırdılar. O sırada Sultan, 'Ben ömrüm boyunca hiçbir zaman benlik, kibir ve kendimi beğenmiş olmak gibi şeyleri kalbime yol vermedim. Hep Cenab-ı hakkı düşünür ve O'nun nimetlerine şükrederdim. Fakat dün tahtgahımdan şu muazzam ordumu görünce, kendi kendime böbürlenmeye başladım. Hak Teala'yı hatırıma getirmeyi unuttum. Artık yeryüzünde benim karşıma çıkacak kimse yok diye düşündüm. İşte bunun için Hak Teala, Yusuf gibi muhakkar bir kimseyi karşıma çıkardı. Bende kendi kolumun gücüne güvendiğim ve Yusuf'u hakir saydığım için, işte Hak Teala'nın bana verdiği ders. Yarı mahpus bir kimsenin elinde ölümüm hazırlandı.'²¹⁰

²⁰⁵ Yazıcızade Ali, s. 57.

²⁰⁶ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Müsameretü'l Ahbar*, (1944), (1. Baskı), (Çev: Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000, s.13.

²⁰⁷ El-Hüseyni, s. 37-38.

²⁰⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi C.III Alparslan ve Zamanı*, TTK Yay., Ankara 1992, s. 94-95.

²⁰⁹ El-Hüseyni, s. 38.

²¹⁰ Mevdudi, s.255.

Aldığı darbe sonucu ağır şekilde yaralanan Sultan Alparslan'ın hemen tedavisi yapılmış ve bu sırada Sultan, vasiyetini devlet adamlarının önünde saymıştır:

- 1- Melikşah, Selçuklu tahtına geçirilecek.
- 2- Nizamü'l-Mülk onun veziri kalacak.
- 3- Kardeşi Ayaz'a, babası Çağrı Bey'in mülkü ile beş yüz bin altın verilecek.
- 4- Kavurd'a Fars ve Şiraz ile belirlenecek miktarda para verilecek ve Seferiye Hatun ile evlenecek.²¹¹

Sultan Alparslan, devleti içerisinde taht kavgalarını önlemek düşüncesiyle, saltanatının son zamanlarında zaten Melikşah'ı veliaht göstermiş ve bu konuda Abbasi Halifesinin onayını almıştı.²¹² Sultan Alparslan, aldığı yaranın ağırlığı sebebiyle dört gün sonra vefat etmiştir (24 Kasım 1072). Ölümü orduda ve ülkede karışıklıklara sebep olmasın diye Ceyhun Nehri geçilinceye kadar gizli tutuldu.

2.2. SULTAN MELİKŞAH DEVRİNDE KARAHANLILARLA İLİŞKİLER

Sultan Alparslan öldükten sonra, başta Nizamü'l-Mülk ve devletin diğer önde gelen isimleri onun vasiyetini yerine getirerek Melikşah'ı hükümdar ilan ettiler. Babası Sultan Alparslan tarafından özenle ve titizlikle yetiştirilen Melikşah, daha 9–10 yaşlarında iken devlet işleriyle ilgilenmeye başlamış, hatta Gürcistan Seferi'nde vezir Nizamü'l-Mülk'ün yanında yer almıştı.²¹³ Ancak Melikşah, çok genç ve tecrübesizdi. Henüz 18 yaşını bile bitirmemişti. Sultan Alparslan gibi bilgili, tecrübeli bir hükümdarın ardından böyle genç ve tecrübesiz birinin tahta çıkması doğal olarak bazı tehlikelere de davetiye çıkaracaktı. Saltanat iddiasında bulunanlar bu durumdan faydalanmak isteyecek, imparatorluğa bağlanmış devletler de fırsattan yararlanmayı düşüneceklerdi.²¹⁴ Melikşah da ilk iş olarak, içten ve dıştan gelebilecek saldırılara, tahtı

²¹¹ Sevim-Merçil, s. 74.

²¹² Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “İlk Selçuklu-Abbasi İlişkileri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 671.

²¹³ Kafeoğlu, “Melikşah”, *İA*, MEB Yay., İstanbul, VII, 665–666.

²¹⁴ Mevdudi, s.260.

ele geçirme teşebbüslerine karşı Maverâünnehr'den derhal geri döndü ve 1072 yılının son günlerinde Nişabur'a geldi.²¹⁵

Gerçekten de orduda Melikşah'ın amcası Kavurd'un taraftarları oldukça fazlaydı ve ona mektuplar göndererek tahta çıkması için tahrik ediyorlardı. Kavurd bunun üzerine Melikşah'a karşı taht mücadelesine girişmeye karar verdi ve 1073 yılında Hemedan bölgesinde Sultan Melikşah'ın ordusuyla karşı karşıya geldi. Yapılan savaşı kazanan Sultan Melikşah, amcası Kavurd ve onun oğullarını esir etmeyi başardı.²¹⁶

Abbasi Halifesi el-Kaim, Sultan Melikşah ile amcası Kavurd arasında yaşanan taht kavgasında Melikşah'a yardım etmeleri için bizzat bir ordu göndermişti. Peki, neden Abbasi Halifesi, Kavurd'u değil de Melikşah'ı desteklemişti? Tabii ki, vezir Nizamü'l-Mülk'ün kanatları altında olan bu genç Sultan'ın gücü ve Sultan Alparslan döneminden beri devam eden güçlü bağların sürdürülmesinin buna bağlı olduğunu gördüğü için. Zira her ne kadar Selçuklu Sultanları tahta çıktıkları zaman Abbasi Halifesinin onayını almaya ihtiyaç duyuyorlardıysa da, gerçekte eskisi kadar güçlü olmayan Abbasi Halifesi de Sultan'ın gücünü her zaman yanında görmek istiyordu.²¹⁷

Sultan Melikşah da amcası ile olan mücadelesini kazandıktan sonra Bağdat Şahnesi Gevherayin'i, Abbasi Halifesi el-Kaim'e göndermiş ve saltanatını onaylatmıştı (1073).²¹⁸

Sultan Alparslan'ın ölümünden sonra, Melikşah henüz Nişabur'a varmadan, 15 Aralık 1072'de, Karahanlı Hükümdarı Şemsü'l-Mülk, Sultan Alparslan'ın ölümünü fırsat bilerek Tirmiz'i kuşatmıştı. Burayı yağmalayan Karahanlılar, daha sonra Belh valisi Ayaz'ın şehirde olmamasından istifade etmek için bu şehre yönelmişlerdi. Ayaz, süratle Belh'e döndü ve şehri kontrol altına almayı başardı. Ardından vakit kaybetmeden Tirmiz'e geçti. Ancak burada Karahanlılar'a karşı başarılı olamadı (Ocak 1073).²¹⁹

²¹⁵ Sevim-Merçil, s. 78.

²¹⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 197.

²¹⁷ Lık Arifin Mansurnoor, "Selçukluların Altın Çağında Siyasi Kriz ve Müslüman Bürokratlar: Melikşah İktidarının Doğuşu", *Türkler*, (Çev: M. Faruk Çakır), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 732.

²¹⁸ Hüseyin Kayhan, "Selçuklular-Abbasi Halifeliği İlişkileri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 669.

²¹⁹ Sevim-Merçil, s. 78.

Bahsettiğimiz üzere Sultan Alparslan'ın ölüm haberini alan Karahanlılar ve Gazneliler, vakit kaybetmeden Selçuklu topraklarına saldırmışlardı. Sultan Melikşah, önce içerdeki huzursuzlukları giderdi. Daha sonra kendilerine saldıran devletlerin üzerine yürüdü. İlk hedefi Karahanlılar olan Sultan Melikşah, Tirmiz'e doğru yola çıktı. Herat'a ulaştığı sırada Karahanlı Hükümdarı Şemsü'l-Mülk'ten bir mektup aldı. Mektupta: "Tirmiz şehri ve etrafındaki kaleler Maverâünnahr bölgesi içindedir. Bundan dolayıdır ki Karahanlı toprağı sayılmalıdır. İki devlet arasındaki barışın kalıcı olması isteniyorsa bu topraklar Karahanlı Devleti'ne terk edilmelidir." diyordu.²²⁰

Bundan sonra Sultan Melikşah, önce Belh şehrine oradan Tirmiz'e geldi ve burayı kontrol altına aldı. Bu esnada Şemsü'l-Mülk'ün elçisi Sultan Melikşah'ın huzuruna gelmiş ve beraberinde 50 batman ağırlığında bir topuz ve 10 batman ağırlığında bir kılıç getirmişti. Sultana: 'Şemsü'l-Mülk, bu kılıçla savaşırız ki, o kılıç için demir zırh ile ekin yığını farksızdır; bu gürz ile vururuz ki ona insanlar değil, dağlar bile dayanamaz diye buyurdular.' demişti. Sultan epeyi düşündükten sonra çöle çıkmış ve o gürzü eline alıp başının üstünde yedi kez salladıktan sonra seksen adım ileri atmıştı. Ardından o kılıç ile bir dişi devenin boynunu vurmıştı. Sonra da eline bir ok ve bir yay alıp elçiye uzatarak: 'Bunları hakanına götür ve de ki: gürz ile kılıç onun, ok ile yay bizim olsun.'²²¹ Ardından Semerkand bölgesine yürüyünce, Şemsü'l-Mülk, acele ile şehirden ayrıldı.²²² Sultan Melikşah ile baş edemeyeceğini anladı ve vezir Nizamü'l-Mülk'e elçi göndererek onun aracılığıyla barış istedi. Nizamü'l-Mülk elçiyi kabul etti fakat elçinin istediğini sultana kabul ettiremedi. Sultan Melikşah, Kaşgar'a kadar geldi. Şemsü'l-Mülk, sultana birçok hediyeler göndererek elçisine sultana: 'Felek sana ram olmuş ve memleketler senin hükmün altına girmiştir. Eğer eski saltanat hanedanından bir hanedan bu memleketlerin birinde kalsa sana ne zararı olabilir? Şayet arzu edersen kullarımın kızlarından bazılarını senin oğullarının bazılarına nikâhlayayım. Biz de senin kölelerinin ve kullarının kızlarını alalım.' diye söylemesini tembihledi. Bunun üzerine Nizamü'l-Mülk Sultan Melikşah'a: 'Hakan yola gelmiş ve sözlerinin doğru olduğu ortaya çıkmıştır.' dedi.²²³ Bunun üzerine Şemsü'l-Mülk, Sultan Melikşah'ın huzuruna gelip yeri öpmüş ve bir daha düşmanca davranışlarda bulunmayacağına söz verince,

²²⁰ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Yalçın Matbaası, İstanbul 1953, s.28.

²²¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname I*, s. 127.

²²² Müneccimbaşı, *Cami'ü'd-Düvel*, C. I, s. 49.

²²³ El-Hüseyni, s.44-45.

Sultan Melikşah onu yerinde bırakarak Rey şehrine dönmüştür (1074). Gerçekten de bu barış Şemsü'l-Mülk ölünceye kadar devam etmiştir.²²⁴

1080–1081 yıllarında Şemsü'l-Mülk kulunç hastalığına yakalanmış ve ölmeden önce tahtını Hızır b. İbrahim'e bırakmıştı. Doğu Karahanlı Devleti'nden Ömer Tuğrul Tegin bu durağan durumdan faydalanmak amacıyla bir hamlede bulunsa da Hızır b. İbrahim, onu mağlup etmeyi başardı. Her iki Karahanlı Devleti arasında yaşanan bu kargaşayı değerlendirmek isteyen Sultan Melikşah'ın kardeşi Tekiş, Buhara'ya doğru hareket etti. Bunu duyan Hızır b. İbrahim, derhal Tekiş üzerine yürümüş ve onu mağlup etmiştir.²²⁵

Hızır b. İbrahim'den sonra yerine geçen oğlu Ahmet Han, halka zulmetmeye başlamıştı. Halk, artık dayanamayacak duruma gelince Sultan Melikşah ve vezir Nizamü'l-Mülk'e mektup üzerine mektup yazarak Sultan'dan kendilerine bu kadar zulmeden bir hükümdarın elinden kurtarması için yalvardılar.²²⁶ Zaten Karahanlılar'ın Selçuklu topraklarına yaptıkları saldırılar sebebiyle Karahanlılar'a kızgın olan Sultan Melikşah için bu olay tam da aradığı fırsattı. Derhal Maveräünnehr Seferi için hazırlıklara başladı (1087).²²⁷

Büyük bir ordu ile Türkistan seferine çıkan Sultan Melikşah, 1088 yılında Semerkant'ı kuşattı ve Ahmet Han'ı saklandığı yerden çıkarıp yaya olarak kendi atının önüne getirtti. Ahmet Han yeri öptü ise de Sultan onu esir olarak İsfahan'a gönderdi.²²⁸ Böylece Batı Karahanlı Devleti'ni Büyük Selçuklu Devleti'ne bağladı. Oradan da Doğu Karahanlı Devleti üzerine yürüdü. Özkent'e vardığı zaman Doğu Karahanlı Hükümdarı, Sultan Melikşah'a itaatini bildirerek, hutbelerde ve sikkelerde onun adına yer vereceğini bildirdi. Böylece Doğu Karahanlı Devleti'ni de itaati altına alan Sultan Melikşah, 1090 yılında İsfahan'a geri döndü.²²⁹

Selçuklular, daha sonra Ahmet Han'ı devletin başına geri göndermeyi kendi çıkarlarına daha uygun bulduğundan, 1092 yılında, kendilerine her zaman itaat etmesi

²²⁴ Müneccimbaşı, *Cami'ü'd-Düvel Eserinden: Karahanlılar ve Anadolu Selçukluları (Karahanlılar Fasikülü)*, s. 8.

²²⁵ Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, s. 346.

²²⁶ Müneccimbaşı, *Cami'ü'd-Düvel Eserinden: Karahanlılar ve Anadolu Selçukluları (Karahanlılar Fasikülü)*, s. 9.

²²⁷ Özaydın, "Melikşah", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2004, XXIX, 56.

²²⁸ Ravendi, , s. 125.

²²⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 209.

şartı ile onu ülkesinin başına geri gönderdi. O tarihten itibaren Batı Karahanlı Devleti'nin iç işlerine istediği gibi karışabilen Selçukluların, istedikleri hükümdarı tahta çıkarıp, istediklerini de tahttan indirdiklerini görmekteyiz.²³⁰

Sultan Melikşah 20 yıllık hükümdarlığında, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu, Kaşgar'dan Boğaziçi'ne, Kafkaslardan Yemen'e kadar genişletmeyi başarmıştı. Karahanlılar gibi büyük bir devlet dahi imparatorluğa bağlanmıştı.²³¹ Ancak hükümdarlığının ve yaşının en verimli zamanı diyebileceğimiz bir dönemde, henüz 38 yaşında iken 19 Kasım 1092'de hayata veda etti. Onun ölümüyle alakalı çeşitli rivayetler vardır. Bazı kaynaklar av etinden zehirlendiğini, bazı kaynaklar ateş nöbetine tutulduğunu, bazı kaynaklar ise bir gulam askeri tarafından zehirlendiğini belirtmektedir.²³²

Sultan Melikşah devri, adalet ve yükseliş devri olarak nitelendirilir. Onun ölümü ile Selçuklu Devleti'nin bu parlak devri son bulacak, Selçuklu hanedanı içinde başlayan ve yıllarca bitip tükenmeyecek olan taht mücadeleleri, devleti yavaş yavaş çökertecektir.²³³

²³⁰ Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, s. 349.

²³¹ Sümer, "Selçuklular", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXVI, 370.

²³² Ahmed b. Mahmud, *Selçukname II*, s. 29

²³³ Tüysüz, s. 562.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLULARIN DURAKLAMA DEVRİNDE KARAHAHLILARLA İLİŞKİLER

3.1. SULTAN BERKYARUK DEVRİNDE KARAHAHLILARLA İLİŞKİLER

Sultan Melikşah öldükten sonra geriye dört oğlu kalmıştı: Berkyaruk, Muhammed Tapar, Sencer ve Mahmud. Babalarının ölümüyle birlikte bu dört şehzade arasında yaşanan taht kavgaları neticesinde Selçuklu Devleti'nde duraklama devri başlamış oluyordu.²³⁴

Melikşah, henüz hayatta iken vezir Nizamü'l-Mülk'ün tavsiyesi ile en büyük oğlu Berkyaruk'u veliaht tayin etmişti.²³⁵ Ancak Melikşah'ın ani ölümü ile Terken Hatun, tahta kendi oğlunu geçirebilmek için ordu mensuplarına 20.000 altın dinar dağıtmış, böylece etrafına taraftar toplayıp küçük yaştaki oğlu Mahmud'u Sultan ilan etmişti.²³⁶ Ordunun bu küçük çocuğun saltanatını tanıyıp ona biat etmelerinin en önemli sebepleri:

1. Annesi Terken Hatun'un, Sultan Melikşah zamanında da devlet işlerini elinde tutması ve askerlere ihsanda bulunmasından dolayı askerler onun oğlunu tercih etti.
2. Terken Hatun'un Türk padişahlarının neslinden olması, sözlerinin dinlenmesini kolaylaştırmıştı.
3. Devletin bütün hazinesi bu kadının elindeydi ve hemen hepsini askerlere dağıtıyordu.²³⁷

Diğer taraftan Nizamü'l-Mülk'ün adamları da on dört yaşında olan şehzade Berkyaruk'u Rey şehrine kaçırıp orada sultan ilan etmişlerdi. Böylece Selçuklu İmparatorluğunda ilk defa aynı anda iki ayrı hükümdar ortaya çıkmıştı: Rey'de Berkyaruk, İsfahan'da Mahmud. Ancak bu çift hükümdarlık çok uzun sürmemiş, aralarında yapılan savaşı Bekyaruk kazanmıştır.²³⁸

²³⁴ Sevim-Merçil, s. 137.

²³⁵ Özaydın, "Berkyaruk", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 514.

²³⁶ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 143.

²³⁷ El-Hüseyni, s. 51–52.

²³⁸ Agacanov, *Selçuklular*, s. 184.

Berkyaruk, bu mücadeleyi kazandıktan sonra kendisi Bağdat'a gitmiş ve halifeden kendi adına hutbe okutmasını istemiştir. Ocak 1094'te Bağdat camilerinde Berkyaruk adına hutbe okutulmuş ve halife saltanat menşurunu onaylayarak Berkyaruk'a vermiştir.²³⁹

Berkyaruk döneminde Selçuklu-Karahanlı ilişkilerine dönecek olursak, Selçukluların tahtına geri gönderdiği Ahmet Han ölmüş ve ulemanın desteği ile tahta çıkan Mes'ud b. Muhammed'in de saltanat hayatı fazla uzun sürmemiştir (1095).²⁴⁰ Bu tarihten sonra Karahanlılar, Selçuklu İmparatorluğuna ve Sultan Berkyaruk'a itaatlerini bildirmişlerdi. Berkyaruk da Karahanlı tahtına art arda üç kişiyi oturtmuştu. Bunlardan ilki, Sultan Melikşah'ın kızı ile evli olan Tegin Han Süleyman'dır ki, 1097 yılında ölmüştür. Daha sonra onun yerine Ebu'l-Kasım I. Mahmud geçmiş (1097–1099), son olarak da Berkyaruk tarafından Cebrail b. Ömer (1102) Karahanlı tahtına oturtulmuştu.²⁴¹

Selçukluların taht kavgalarıyla meşgul olduğu bu kargaşalı durumdan faydalanarak onların Maveraünnehr' deki hâkimiyetlerine son vermek isteyen Karahanlı Hükümdarı Kadir Han, bu sırada Horasan Meliki Sencer'in komutanlarından Gündoğdu'dan, Sencer' in çok hasta ve ölmek üzere olduğunu haber veren bir mektup aldı. Onun topraklarını bir an önce kontrol altına almaya karar verdi ve yüz bin kişilik bir orduyla Sencer'in topraklarına doğru yola çıktı. Bu sırada iyileşen Sencer, vakit kaybetmeden Belh şehrine geldi.²⁴²

Kadir Han'ın, Belh şehri yakınlarında adamlarıyla av yaptığı haberini alan Sencer, askerlerini derhal üzerine göndermiş ve Kadir Han yakalanarak Melik Sencer'in huzuruna getirilmişti. Af dilemişse de Melik Sencer onu affetmemiş ve derhal öldürmüştür. Böylece Maveraünnehr'i kendi kontrolü altına almıştır.²⁴³

Ardından Melik Sencer, Tirmiz'i ele geçirmiştir (1102). Sonra da Semerkand tahtına Muhammed b. Süleyman'ı oturtmuştur. Fakat Muhammed b. Süleyman, saltanatının ilk yıllarında, onun hükümdarlığını kabul etmeyen diğer hanedan

²³⁹ Kayhan, "Selçuklular-Abbasi Halifeliği İlişkileri", *Türkler*, s. 672.

²⁴⁰ Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, s. 349.

²⁴¹ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, s. 620.

²⁴² Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 120.

²⁴³ Müneccimbaşı, *Cami'ü'd-Düvel Eserinden: Karahanlılar ve Anadolu Selçukluları (Karahanlılar Fasikülü)*, s. 10.

mensuplarıyla taht kavgalarına girişmek zorunda kaldı. İlk önce Ömer Han, Süleyman'ı mağlup etmiş ve Semerkand'ı hâkimiyeti altına almayı başarmıştı. Ancak Horasan Meliki Sencer'den korktuğu için Harezm'e kaçmıştı. Gerçekten de Melik Sencer, peşinden giderek onu yakalayıp öldürmüş sonra da tahtını Süleyman'a geri vermişti.

Daha sonra bir diğer taht münakaşası da Süleyman ile Sagün Bey arasında yaşanmıştır. Aralarında birtakım savaşlar cereyan etmiş ve Sagün Bey, sonunda kalabalık bir kuvvetle Süleyman'ın üstüne gelince, Süleyman, çaresiz bir kez daha Melik Sencer'den yardım istemiştir. Sagün Bey, Sencer'den korktuğu için kaçmış, daha sonra Sencer'in isteği üzerine onun yanına gelmiştir. Burada Süleyman ile Sagün Bey'i barıştırıp anlaşmalarını sağlayan Melik Sencer, ikisinden de Selçuklulara itaat edeceklerine dair söz aldıktan sonra 1103 yılında Horasan'a dönmüştür.²⁴⁴

Burada özellikle belirtmek isteriz ki, Kağan unvanı ile Karahanlı Devleti'nin hükümdarı olan Süleyman'ın, Melik unvanı olan Sencer'e tabi olması ve itaat edeceğine söz vermesi, Selçuklu Devleti'nin bu karışıklıklar içinde geçen döneminde bile Karahanlılar'a nazaran daha kuvvetli olduklarını göstermektedir.²⁴⁵

Sultan Berkyaruk, 1104 yılının sonlarında, on iki yıl dört ay hükümdarlık yaptıktan sonra, henüz yirmi beş yaşında iken, verem hastalığından dolayı vefat etmişti.²⁴⁶ Hükümdarlığı boyunca amcası, amca çocukları ve kardeşleri ile taht mücadelelerinde bulunmuş,²⁴⁷ oldukça sıkıntılı bir hayat sürmüş olan Berkyaruk, bütün rakiplerini ortadan kaldırıp devletin tek hâkimi olmayı başardığı sırada, çok genç yaşta hayata veda etmiştir. Cömert, sabırlı, akıllı ve bir o kadar da iyi huylu olan Berkyaruk, tüm olumsuzluklara, iç kavgalara, sıkıntılara rağmen halkı tarafından sevilen ve sayılan bir hükümdar olmayı başarmıştı.²⁴⁸

3.2. SULTAN MUHAMMED TAPAR DEVRİNDE KARAHANLILARLA İLİŞKİLER

Sultan Berkyaruk'un öldüğünü Musul'u kuşattığı sırada öğrenen Muhammed Tapar, burayı kontrol altına alır almaz Bağdat'a yöneldi. Bu sırada Berkyaruk'un

²⁴⁴ Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, s. 351.

²⁴⁵ Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 121.

²⁴⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname II*, s. 40.

²⁴⁷ K.V. Zettersteen, "Berkyaruk", *İA*, MEB Yay., İstanbul 1979, II, 558.

²⁴⁸ Sevim-Merçil, s. 173.

emirlerinden ve oğlu Melikşah'ın atabeyi olan Ayaz, Muhammed Tapar'dan önce Bağdat'a ulaşarak beş yaşındaki Melikşah adına hutbe okutmuştu. Muhammed Tapar aceleyle Bağdat'a girdi ve aynı anda şehrin batı tarafında Muhammed Tapar adına hutbe okunurken doğusunda da Melikşah adına hutbe okundu. İki taraf da savaş için hazırlık yapmaya başlamış, fakat devletin ileri gelenleri Muhammed'in huzuruna çıkarak Melikşah ve Ayaz adına af dileyince her ikisini de affetmiş, Ayaz ile anlaşmış ve Selçuklu tahtına oturmuştu.²⁴⁹ Daha sonra saltanatını halifeye onaylatarak Şubat 1105'te Selçuklu tahtına oturdu. Ardından iki ay kadar daha Bağdat'ta kaldıktan sonra 1105'in ilkbaharında şehirden ayrılmıştır.²⁵⁰ Sultan Muhammed Tapar, daha önce anlaşıp hizmetine aldığı yeğeni Melikşah'ın atabeyi Ayaz'ı daha sonra aralarında çıkan bir anlaşmazlık sonucu öldürmüş ve yeğenini kendi himayesine almıştır.²⁵¹

Sultan Muhammed Tapar döneminde, Berkyaruk döneminde olduğu gibi, Karahanlılar ile ilişkiler Horosan Meliki Sencer'in kontrolünde yürütülmüştür.²⁵²

1110 yılında, Karahanlı hanedanından Sagün Bey, Türk ve başka milletlere mensup kalabalık bir ordu toplayarak, Muhammed b. Süleyman'ı Karahanlı tahtından indirmek için harekete geçmiştir. Karahanlı hükümdarı, vakit kaybetmeden Melik Sencer'den yardım istemiş ve Sencer kalabalık bir orduyu ona yardım etmeleri için göndermişti. İki taraf Nahşab yakınlarında savaşmış ve Sagün Bey'in ordusu büyük bir yenilgiye uğratılmıştır. Sagün Bey, yakalanmamak için derhal kaçmış, Sencer'in askerleri birçok ganimet elde ederek Horasan'a geri dönmüştür.²⁵³

Karahanlı hükümdarı Muhammed b. Süleyman, Sagün Bey belasını başından savuşturduktan sonra gitgide zalimleşmiş, şehirleri yağmalayıp zarar vermiş, halkın malına usulsüzce el koymaya başlamış, Melik Sencer'in emirlerini bile umursamayacak kadar değişmişti. Bütün bunların farkında olan Sencer, 1114 senesinde, büyük bir ordu hazırlamış ve Muhammed b. Süleyman'ın üzerine sefer yapmaya karar vermişti. Süleyman, bunu öğrendiği zaman böyle bir savaşın kendisinin sonu olacağını bildiği için, vakit kaybetmeden Sencer'in emirlerinden Emir Kumac ve Kutbe'd-Din

²⁴⁹ Özeydin, "Muhammed Tapar", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2005, XXX, 580.

²⁵⁰ Kayhan, "Selçuklular-Abbasi Halifeliği İlişkileri", *Türkler*, s. 671.

²⁵¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname II*, s. 41.

²⁵² Sevim-Merçil, s. 200.

²⁵³ Müneccimbaşı, *Cami'ü'd-Düvel Eserinden: Karahanlılar ve Anadolu Selçukluları (Karahanlılar Fasikülü)*, s. 11.

Muhammed'e haber göndermiş, Sencer ile aralarını düzeltmeleri için yalvarmıştır. Emirlerinin ricalarını dikkate alan Sencer, Süleyman'a, sarayına gelerek elini ve eteğini öpüp bir daha itaatsizlik etmeyeceğine söz vermesi durumunda onu affedeceğini bildirmiştir. Ancak Süleyman, korkusundan Sencer'in yanına gitmeye bir türlü cesaret edemiyordu. Bunun üzerine Sencer, Ceyhun Nehrinin batı kısmında at üzerinde beklerken, Süleyman Nehrin doğu kıyısına gelerek attan inmiş, yeri öperek Sencer'e itaatini göstermiş ve her ikisi ülkelerine geri dönerek aralarındaki bu anlaşmazlığı bitirmişlerdi (1114).²⁵⁴

Sultan Muhammed Tapar devrinde, Karahanlılar ile ilişkilerde bu tarihten sonra da ufak tefek anlaşmazlıklar yaşanmışsa da genel itibariyle Karahanlılar, Selçuklular'a tâbi olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Burada açıklama gereği duyduğumuz ince bir nokta ise, Sultan Alparslan devrinde her türlü üstünlüğü Selçuklular Devleti'ne kaptıran Karahanlıların, Sultan Melikşah devrinde tamamen Selçuklular'a bağlandıklarını biliyoruz. Şimdi ise gördüğümüz kadarıyla, Sultan Berkayaruk ile başlayan duraklama devri ve sonrasında da Karahanlılar, Alparslan ve Melikşah devirlerine nazaran daha cesaretli ve cüretkâr davranışlarda bulunmalarına rağmen, Selçuklu İmparatorluğundan daha güçsüzdürler ve onlara tâbidirler.

Muhammed Tapar, 1118 yılında, daha ölmeden önce, küçük yaştaki oğlu Mahmud'u kendi yerine geçirmişti. Bu çocuk sultan, kendisine taht için oldukça ciddi bir rakip olarak gördüğü amcası Sencer'i ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Karahanlı hükümdarı Süleyman'a bir mektup yazarak, kendisinin Sencer üzerine yürüyeceğini, hal böyle olunca da Sencer'in de kendi üzerine yürüyeceğini belirtmiş ve Sencer'in kendisi üzerine yürürken, Karahanlıların da Sencer'in arkasından harekete geçmelerini istemiştir. Böylece iki düşman arasında kalacak olan Sencer'in yok edileceğini anlatmıştır.

Fakat Sencer'in Ağustos 1119'da yeğeni üzerine yürüyüp, Sultan Mahmud sorununu Muhammed Tapar lehine çözmesiyle, Sultan Mahmud'un, Karahanlı

²⁵⁴ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 140.

Hükümdarı Süleyman ile uygulamayı düşündükleri planları başlamadan sonuçsuz kalmıştır.²⁵⁵

Sultan Muhammed Tapar, Nisan 1118'de yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak, vefat etmiştir. O, neredeyse dağılacak olan devletini ayakta tutmayı başarmış, her zaman cesur bir hükümdar olarak hatırlanmıştır.²⁵⁶

3.3. SULTAN SENCER DEVRİNDE KARAHANLILARLA İLİŞKİLER

Sultan Muhammed Tapar, belirttiğimiz gibi otuz altı yaşında hayata veda ettikten sonra yerine oğlu Mahmud geçmişti. Abbasi halifesi Müstazhir-Billâh da onun saltanatını onaylamış ve Bağdat'ta adına hutbe okutmuştu. Öte yandan Haziran 1118'de Sencer de hükümdarlığını ilan ederek yeğeni Mahmud'u ortadan kaldırmak için harekete geçti. Amcasının kendi üzerine geldiğini haber alan Mahmud, ona kıymetli hediyeler göndermiş ve yıllık 20.000 dinar vergi ödemeyi teklif etmişti. Fakat Sencer bunu kabul etmeyince Mahmud da Rey'e giderek savaş hazırlıklarına başlamıştı.²⁵⁷ 1119 yılının Ağustos ayında Horasan Meliki Sencer, Save savaşında yeğenini mağlup etmiş ve imparatorluğun başına geçmeyi başarmıştı. Yeğeni ile bir anlaşma yapmış ve kendisine bağlı kalması şartı ile devletin batı kısmının yönetimini ona vermişti. Sultan Sencer, ilk iş olarak da Merv şehrini devletin payitahtı yapmıştı.²⁵⁸

Sultan Sencer, daha melikliği zamanında Karahanlı Devleti'ni kendisine bağlamış ve başına da Muhammed b. Süleyman'ı getirmişti. Horasan meliki olduğu dönemlerde Karahanlılar ile aralarında çıkan anlaşmazlıklar giderilmiş ve Karahanlılar, Selçuklular'a bağlı olarak yönetilmeye devam etmişti. Şimdi de Sencer, Sultan olmuş ve Karahanlı Devleti'nin hükümdarı da hala Muhammed b. Süleyman olduğuna göre, Karahanlıların Selçuklulara bağlılığı devam etmiştir. Bunun aksini gösteren bir belgeye rastlamamaktayız.

Karahanlı hükümdarı Muhammed b. Süleyman, felç geçirmiş ve oğlu II. Nasr'ı kendisiyle birlikte kağan ilan etmişti. 1130 yılında, âlim ve müderris olduğu tahmin

²⁵⁵ Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, s. 352.

²⁵⁶ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, s. 624.

²⁵⁷ Özeydin, "Sencer", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 508.

²⁵⁸ Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, MEB Yay., s. 375.

edilen ve Semerkand'da büyük bir nüfuzu olduğu bilinen²⁵⁹ bir alevi, Semerkand valisi ile birleşerek bir isyan çıkarmış ve bu isyan sonucunda II. Nasr öldürülmüştür. Bu duruma çok üzülen Muhammed b. Süleyman, hemen tâbi olduğu Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'den yardım istemiş, diğer yandan da Türkistan'da bulunan öteki oğlu Ahmet'i çağırmıştır. Ahmet, acele ile gelip isyancıları öldürmüş ve isyanı bastırmıştır. Böylece Muhammed b. Süleyman, Sultan Sencer'e haber göndererek durumu bildirmiş ve artık gelmesine gerek kalmadığını söylemiştir.²⁶⁰

Haber Sultan Sencer'e ulaştığında, Sultan, ordusuyla birlikte Semerkant'a yaklaşmış bulunuyordu. Bu duruma oldukça öfkelenen Sencer, bulunduğu bölgeden geri dönmemiş ve orada oyalanmaya başlamıştı. Etrafı dolaşmaya çıktığı bir gün (muhtemelen avlanıyorken) on kişilik bir grup Sultan Sencer'e suikast girişiminde bulunmuş, bu kişiler yakalanıp sorgulandıktan sonra Karahanlı Hükümdarı Muhammed b. Süleyman tarafından gönderildikleri anlaşılmıştır. Bunun üzerine Sultan Sencer, Semerkand üzerine yürümüş, şehri alıp yağmalamış ve kaçıp saklanan Muhammet b. Süleyman'ı da bulmuş fakat kayın babası olan Süleyman'ı eşinin hatırına affetmiştir.

Sultan Sencer, Muhammed b. Süleyman'ı kızının (kendi eşinin) gözetimine bırakmış ancak Süleyman çok geçmeden ölmüştür.²⁶¹ Sultan Sencer ise Semerkand'dan hemen ayrılmamış ve Karahanlıların paralarını, hazinelerini ve silahlarını elde etmek için bir süre daha şehirde kalmıştır. M. Altay KÖYMEN bu duruma farklı bir açıdan yaklaşarak, Sultan Sencer'in Semerkand'da kalmasının sadece yukarıda saydığımız sebeplere bağlı olamayacağını, Sultanın Karahanlı Devleti'ni, Selçuklu siyasetine uygun bir şekle sokup, düzenlemek amacıyla Semerkand'da kaldığını belirtmektedir.²⁶² Sultan Sencer, Muhammed b. Süleyman'ın yerine, Karahanlı tahtına sırasıyla Hasan Tekin (1130–1132), Ebu'l-Muzaffer İbrahim (1132) ve II. Mahmud'u (1132–1141) oturtmuştur.²⁶³

Sultan Sencer'in, Karahanlı tahtına oturttuğu II. Mahmud aynı zamanda kız kardeşinin oğlu, yani yeğeniydi. Bu zat, 1137 yılında Hocend yakınlarında

²⁵⁹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C.II, İkinci İmparatorluk Devri*, TTK Yay., Ankara 1954, s. 159.

²⁶⁰ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, s. 626.

²⁶¹ Müneccimbaşı, *Cami'ü'd-Düveİ*, s.118.

²⁶² Bkz: Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C.II, İkinci İmparatorluk Devri* s.162.

²⁶³ Sevim-Merçil, s. 211.

Karahitaylar'a yenilerek Semerkant'a kaçmış ve Sultan Sencer'in yardımına başvurmuştu. Sultan da kalabalık bir orduyla onun yanına gitmişti. Sultanın yanında olmasını fırsat bilen II. Mahmud, kendisine devletinin içinde bir tehdit olarak gördüğü Karlukları Sultana şikâyet etmiş, Sultan da Karlukları Semerkant'tan kovmuştu. Bunun üzerine Karluklar, Sultan Sencer'e bir elçi göndererek kendisine 50.000 koyun, 15.000 deve ve 5000 at ödeyeceklerini bildirmişler, ancak Sultan Sencer bu teklifi geri çevirerek kesin olarak Karlukları bulundukları yerden kovmuştu.²⁶⁴ Buradan ayrılan Karluklar, Karahitaylara sığınmış ve aynı şekilde Karahitaylar'ı, Selçuklular ve Karahanlılar'a karşı kışkırtmayı başarmıştı. Bu kışkırtmanın etkisi tez zamanda sonuç verdi ve Karahitaylarla Büyük Selçuklu İmparluğu'nu Katvan savaşında karşı karşıya getirdi.

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun, Karahanlıların tesiriyle kendini içinde bulduğu bu Katvan savaşına burada ayrıca bir yer açmak gerekir. Çünkü Büyük Selçuklu İmparatorluğunun sonunu hazırlayan bu savaş olmuştur. Bahsettiğimiz üzere Sultan Sencer'in Karluklar'ı, Karahanlı topraklarından çıkartması üzerine Karluklar da, Karahitayları Sultan Sencer üzerine kışkırttı ve bunun neticesinde 9 Eylül 1141 tarihinde Katvan savaşı gerçekleşti. Sultan Sencer, ordusunu iki kısma ayırdı ve ortada kendisi yer aldı. Ordunun sağ kanadını, kumandanlarından emir Kumac'a; sol kanadını ise Sistan hâkimi Taceddin Ebu'l-Fazl Nasr'a bıraktı. Savaş başladıktan bir müddet sonra Karahitaylıların ordusu, Sultan Sencer'in ordusunu arkadan kuşatarak çevresini sardılar. Bunun üzerine Suçluklu ordusu panikleyip kaçmaya başladı. Kaçmaya başlayan Selçuklu ordusunun peşinden giden Karahitaylılar, onları bir dağ geçidinde sıkıştırdı ve burada binlerce Selçuklu askeri nehirde boğularak öldü. Kaynaklarda, Katvan savaşında Selçuklu ordusunun verdiği kayıp 30 bin, 70 bin ve 100 bin olarak belirtilmekte ise de bunun bir abartı olduğunu söyleyebiliriz. Yine de verilen kayıp oldukça fazlaydı. Yanında 300 atlı ve özel koruma birlikleri olan Sultan Sencer ise, etrafı tamamen çevrilmiş olduğundan yakalanma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu anladı ve beraberindekilerle savaş meydanını terk etti.²⁶⁵ Kendisi, II. Mahmud ile birlikte Horasan'a kaçtı.²⁶⁶

²⁶⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 240.

²⁶⁵ Agacanov, *Selçuklular*, s. 272-273.

²⁶⁶ Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, s. 354.

Sultanın karısı, kumandanlarından Kumac ve Ebu'l-Fazl esir düşmüştü.²⁶⁷ Sultan Sencer'in ünlü kumandanlarından Emir Kureyş b. Zengi, Ömer b. Onar, Yurunkuş, Mahmud el-Kaşanî ise, savaş esnasında şehit düştüler. Daha sonra Sultan Sencer, eşi için 500 bin dinar, Emir Kumac için ise 100 bin dinar fidye ödeyerek onları geri aldı. Taceddin Ebu'l-Fazl ise gösterdiği yiğitlikten dolayı Karahitaylar tarafından serbest bırakıldı.²⁶⁸

Sultan Sencer Katvan yenilgisinin ardından oldukça üzüntü içerisinde iken Feridüddin el-Kâtip, Sultan Sencer'e şunları yazmıştı: *'Ey Hükümde-ı Azam! Mızrağınız şimdiye kadar bütün dünyayı kaldırdı. Kılıcınız kırk sene bütün düşmanlarınızdan öcünüzü aldı. Bugün bazı başarısızlıklara düşüyorsanız bunu Cenab-ı Hakk'ın bir hikmeti olarak kabul ediniz. Yalnız Allah'ın her vakit bir halde kalabileceğini düşünerek müteselli olunuz.'*²⁶⁹ Sultan Sencer'in Karahitaylar'a mağlup olması onun uzun saltanatı açısından bir dönüm noktasıdır. Selçuklular ilk kez doğudan, Müslüman olmayan bir Türk-Moğol kitlesinin saldırısına maruz kalmış ve Amu Derya'nın ötesinde kalan topraklarla Belh'i kaybetmişti. Bu savaşa kadar yenilmez sayılan Sultan Sencer artık bir telaş içerisindeydi.²⁷⁰

Karahitaylar'ın Maverâünnehr'i istila etmelerine kadar Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı kalan Karahanlılar,²⁷¹ bu savaşla birlikte Karahitayların egemenliğine girerken, Selçuklular'da da dağılma süreci başlamıştır.

Sultan Sencer, 1157 yılında 72 yaşında vefat etmiş ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu onun ölümüyle yıkılmıştır. Ancak devletin yıkılışını, Selçukluların, Belh Oğuzlarına yenilip Sultan Sencer'in Oğuzların eline esir düştüğü 1153 yılı olarak belirtmemizin de yanlış bir ifade olmayacağı kanaatindeyiz.²⁷² Sultan Sencer, cengâver bir kumandan olarak tanınmakla beraber şiir ve sanat aşkı taşıyan bir sultandı. Kardeşi Berkyaruk tarafından Horasan meliki tayin edildiği zamandan kırk yaşına kadar orada tam on dokuz zafer kazanmıştı. Gazneliler ülkesini aldı. Semerkand'ı dört ay kuşattı ve kontrolü altına aldı. Babası Melikşah idaresindeki bütün vilayetleri tekrar topraklarına

²⁶⁷ Müneccimbaşı, *Cami'ü'd-Düvel I*, s. 121.

²⁶⁸ Agacanov, *Selçuklular*, s. 272.

²⁶⁹ J. Dequignes, *Büyük Türk Tarihi*, C. IV, Özdemir Matbaası, İstanbul 1976, s. 1050.

²⁷⁰ Köymen, "Sencer", *İA*, MEB Yay., İstanbul 1980, X, 490.

²⁷¹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 126.

²⁷² Agacanov, *Selçuklular*, s. 322.

kattı, ayrıca Sistan ve Harezmi ülkesini zapt etti.²⁷³ Kendisi, gayrimüslim Karahitaylar'ın Türk ülkelerini istila etmeleri karşısında fedakârca direndi. Maverâünnehr'i Karahanlılar'dan fethetmesinden dolayı '*Sultan İlik Mazi*' ve '*Sultan Sencer Mazi*' olarak anıldı.²⁷⁴

Büyük Selçuklu İmparatorluğunun yıkılmasıyla birlikte Selçuklular ile Karahanlılar arasındaki ilişkiler de sona ermiştir.

²⁷³ Ravendi, s.164–165.

²⁷⁴ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1970, s. 202.

SONUÇ

Selçuk Bey'in, Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılıp, Cend bölgesine gelmesi ve burada ilk iş olarak İslâm dinini benimsemesi, üzerinde dikkatlice durulması gereken bir konudur. Çünkü Türklerin millî ruh ve karakterleriyle bire bir örtüşen İslâm dini, Selçuklular'a ayrı bir güç kazandırmakla beraber onların millî kültürlerini muhafaza etmelerini de kolaylaştırmıştır. Daha üç nesil öncesine kadar Orta Asyalı göçebe bir kabile olan Selçuklular, bir anda İslâm dininin lideri olan Abbasî Halifeliğinin koruyuculuğunu üstlenen güçlü bir Türk-İslam devleti haline gelmiştir.

Selçukluların bölgeye yerleştiği dönem, Samanoğulları Devletinin zayıflayıp güçlü Karahanlılar karşısında direnemediği zamana denk gelmiştir. Henüz yeni yeni adından söz ettirmeye başlayan Selçuk Bey'den, Karahanlılar'a karşı yardım isteyen Samanoğulları, belki kendilerini kurtaramamışlardı, fakat Selçukluların büyük bir İmparatorluk kurmaları için ilk adımı atmalarına olanak sağlamışlardı. O tarihten itibaren bölgenin siyaset arenasında kendine yer bulmaya başlayan Selçuklular, adım adım devlet olmaya ve büyük bir imparatorluk kurmaya doğru ilerlemişlerdi.

1040 yılında Selçukluların bağımsızlığını kazanmasından kısa bir müddet sonra Karahanlılar Devleti de doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bu iki olayın en önemli sonucu kuşkusuz hemen hemen yarım asırdır devam eden iki taraf arasındaki ilişkilerin bir anda tersine dönmesidir. Bir tarafta artık müstakil bir devlet olan Selçuklular, gün geçtikçe daha fazla güçlenirken, diğer tarafta eskisi kadar güçlü olmayan ve bir de gücü ikiye ayrılan Karahanlılar. Nitekim çok geçmeden Sultan Melikşah zamanında Selçuklu üstünlüğünü kabul eden Karahanlılar, Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve 1141 yılında Karahitayların Maverâünnehr'i istilalarına kadar Selçuklu hâkimiyetinde yaşamışlardı.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi, Türk tarihi açısından sosyal ve siyasal anlamda bir dönüm noktasıdır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu devri, modern Türk –İslam tarihinin başlangıç noktasıdır. Günümüzdeki Türk-İslam kimliğinin miladını oluşturmaktadır. Çünkü Selçuklu İmparatorluğunun öncülüğünü ettiği bir Türk-İslam kültürü mevcuttur ki, bu kültür Anadolu Selçuklu

Devleti'ne, Osmanlı İmparatorluğu'na, hatta Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar süre gelmiştir. Bugünkü kültürümüzü daha iyi anlayıp yorumlamak istiyor isek, bunun için hiç şüphe yok ki o milada, yani Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihine geri dönmemiz gerekir.

KAYNAKÇA

- Adalıoğlu, H. Hüseyin, “İlk Selçuklu Abbasi İlişkileri” *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 659-668.
- Agacanov, S.C. , *Oğuzlar*, (Çev. N. Necef/A. R. Annaberdiyev) , Selenge Yay., İstanbul 2010.
- , *Selçuklular*, (Çev. N. Necef/A. R. Annaberdiyev), Ötüken Yay., İstanbul 2006.
- Ahmed b. Mahmud, *Selçukname I-II*, (Haz. E. Merçil), Tercüman Yay., İstanbul 1977.
- Barthold, Wilhelm, *İlk Müslüman Türkler*, Örgün Yay., İstanbul 2008.
- Büchner, V.F., “Samaniler”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1980, X, 140–143
- Çeçen, Anıl, *Türk Devletleri*, Fark Yay., Ankara 2006.
- Çetin, Osman, *Türk- İslâm Devletleri Tarihi*, Düşünce Yay., İstanbul 2009.
- Divitçioğlu, Sencer, *Oğuzdan Selçuklu*, YK Yay., İstanbul 2000.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, (Çev. A.Sait Aykut), YK Yay., İstanbul 2010.
- Ebu Sa’id Abdul-Hay Gerdizi, *Zeynu’l-Ahbar*, (1968), (Neş. Abdulhay Habibi), Tahran 1968.
- Emet, Erkin, “Karahanlılar ve Uygurlar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 469-476.
- Ersan, Mehmet-Alican, Mustafa, *Selçukluları Yeniden Keşfetmek*, Timaş Yay., İstanbul 2012.
- Genç, Süleyman, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbasi İlişkileri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 639–658.
- Genç, Reşat, “Harun Buğra Han”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1997, XVI, 257-258.
- , “Karahanlılar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 445–468.
- Gregory Abu’l Farac, *Abu’l Farac Tarihi I-II*, (1932), (3. Baskı), (Çev. Ö. Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1999.
- Gündüz, Tufan, *Bozkırın Efendileri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2009.
- Hace-i Ebu’l Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhaki, *Tarih-i Beyhaki*, (1386), (Neş. A. E. Feyyaz Neşri), Tahran 1386.
- Hunkan, Ö. S., “Satuk Buğra Han”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 181-182.

- *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, IQ KS Yay., İstanbul 2007.
- İbnü'l Adim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Bugyetü't Taleb fi Tarihi Haleb*, (1951), (2. Baskı), (Çev. A. Sevim), TTK Yay., Ankara 1989.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Yalçın Matbaası, İstanbul 1953.
- , *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 2006.
- , "Alparslan", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1989, II, 526–530.
- , "Mamud Gaznevi", *İA*, MEB Yay., İstanbul, VII, 173-183.
- , "Melikşah", *İA*, MEB Yay., İstanbul, VII, 665–673.
- , "Selçuklular", *İA*, MEB Yay., İstanbul 1980, X, 353-416.
- , "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015–1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağanı*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1953.
- Kayhan, Hüseyin, "Selçuklular-Abbasi Halifeliği İlişkileri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 669–677
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, *Müsameret'ül Ahbar*, (1944), (1. Baskı), (Çev. M. Özümk), TTK Yay., Ankara 2000.
- Kitapçı, Zekeriya, *Türk Boyları Arasında İslam Hidayet Fırtınası*, Yedikubbe Yay., Konya 2005.
- Koca, Salim, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya: Oğuzlar (Türkmenler)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 529-551.
- Köymen, M. A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Cilt I., *Kuruluş Devri*, TTK Yay., Ankara 1993.
- , *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Cilt II., *İkinci İmparatorluk Devri (Sencer)*, TTK Yay., Ankara 1954.
- , *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt III. Alparslan ve zamanı*, TTK, Yay., Ankara 1992.
- , *Tuğrul Bey ve Zamanı*, MEB Yay., İstanbul 1976.
- , *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1998.
- , "Sencer" *İA*, MEB Yay., İstanbul 1980, X, 486–493.
- , "Tuğrul Bey", *İA*, MEB Yay., İstanbul 1988, XII, 25–41.
- Longworth, M., "Gazneliler", *İA*, MEB Yay., İstanbul 1977, IV, 742–748.

Mansurnoor, L. Arifin, “Selçukluların Altın Çağında Siyasi Kriz ve Müslüman Bürokratlar: Melikşah İktidarının Doğuşu”, *Türkler*, YT Yay., (Çev: M. Faruk Çakır), Ankara 2002, IV, 731–744.

Merçil, Erdoğan, *Büyük Selçuklu Devleti -Siyasi Tarih-*, Nobel Yay., İstanbul 2005.

-----, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2007.

-----, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, TTK Yay., Ankara 2000.

-----, “Mahmud-ı Gaznevî”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 2003, XXVII, 362-365.

-----, “Mes’ud b. Mahmud-ı Gaznevî”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 2004, XXIX, 346-347.

-----, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 597–633

-----, “Gazneliler”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1996, XIII, 480-484.

Mevdudi, *Selçuklular Tarihi*, (1954), (1. Baskı), (Çev: A. Genceli), Hilal Yay., Ankara 1971.

Muhammed b. Ali b. Süleyman er- Ravendi, *Rahat- ü’s- Sudur ve Ayet-ü’s- Sürur I-II*, (1957), (1. Baskı), (Çev. A.Ateş), TTK Yay., Ankara 1957.

Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah, *Camiü’-d- Düvel*, I, (1705), (Yay. A. Öngül), Akademi Yay., İzmir 2000.

Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah, *Camiü’-d- Düvel Eserinden: Karahanlılar ve Anadolu Selçükleri (Karahanlılar Fasikülü)*, (Çev: N. Lugal), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1940.

Nazım, M., “Mes’ud Abu Said”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1979, VIII, 133-134.

Necef, E.K., *Karahanlılar*, Selenge Yay., İstanbul 2005.

Ögel, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, TDAV Yay., İstanbul 1988.

Özaydın, Abdülkerim, “Karahanlılar”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2001, XXIV, 404–412.

-----, “Selçuk Bey”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 364–365.

-----, *Sultan Muhammed Tapar Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, TTK Yay., Ankara 1990.

- , *Sultan Berkyaruk Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 2001.
- , “Berkyaruk”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 514–516.
- , “Melikşah”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 2004, XXIX, 54–57.
- , “Muhammed Tapar”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2005, XXX, 579–581.
- , “Sencer”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 507–511.
- Palabıyık, Hanefi, “Gazneliler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 509–521.
- Paul, Jürgen, “Karahanlılar” *Türkler*, (Çev: Şeyda Yılmaz), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 460-468.
- Pritsak, Omelyan, “Karahanlılar”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1977, VI, 251–273.
- Reşidü’l- Din Fazlullah, *Cami’üt- Tevarih (Selçuklu Devri)*, (1960), (1. Baskı) (Çev. Erkan Göksu- H.Hüseyin Güneş), Selenge Yay., İstanbul 2010.
- Safi, Omid, “Oğuz Boyu ve 1040 Yılına Kadar Yükselişi” *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, 585–594
- Sevim, Ali, “Çağrı Bey”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VIII, 183–186.
- Sevim, Ali- Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1995.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar*, TDAV Yay., İstanbul 1999.
- , “Selçuklular”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 365-371.
- , “Oğuzlar”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, XXXIII, 325–330.
- , “Oğuzlar”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1964, IX, 378–387.
- Sadrudin Ebu’l Hasan Ali ibn Nâsır ibn Ali El-Hüseyini, *Ahbar üd-Devlet is Selçukkiye*, (1933), (1.Baskı) (Çev. Necati Lügal), TTK Yay., Ankara 1999.
- Şahin, Muhammed, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Okutman Yay., Ankara 2010.
- Togan, Zeki Velidi, *Karahanlılar Ders Notları (1966–1967)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1967.
- , *Oğuz Destanı (Reşidüddin Oğuznamesi)*, Ali Sait Matbaası, İstanbul 1972.
- , *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1970.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1969.

-----, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul 2009.

-----, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefküresi Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 2008.

Tüysüz, Cem, “Türkmenler”, *Türkler*, YT Yay., Ankara 2002, IV, 552–584.

Türk Tarihi ve Kültürü, Editör Cemil Öztürk, Pegem Yayıncılık, Ankara 2005.

Usta, Aydın, “Samaniler”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 64-68.

-----, *Türklerin İslamlaşma Serüveni(Samanoğulları)*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007.

Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk (Oğuzname-Selçuklu Tarihi)*, (Haz: Abdullah Bakır), Çamlıca Yay., İstanbul 2009.

Yınanç, M. Halil, “Alparslan”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1978, I, 384–385.

-----, “Çağrı Bey”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1977, III, 324–328.

Zettersteen, K.V., “Berkyaruk”, *İA*, MEB Yay., İstanbul 1979, II, 556–558.

EKLER**KARAHANLI DEVLETİ HÜKÜMDARLARI**

	Adı	Saltanat yılları
1	Kül Bilge Han	840–893
2	Oğulcak Han ve Arslan Han	880–940
3	Abdülkerim Satuk Buğra Han	940–955
4	Baytaş Musa Han	955–990
5	Nasr bin Ali Han	990–999
6	I. Ahmet Han	999–1017
7	Mansur Han	1015–1024
8	II. Ahmet Han	1024–1031
9	Yusuf Han	1031–1032

DOĞU KARAHANLI DEVLETİ HÜKÜMDARLARI

	Adı	Saltanat Yılları
1	Süleyman Han	1031–1058
2	I. Muhammed	1057–1058
3	I.İbrahim	1057–1062
4	Mahmud	1062–1080

5	Ömer	1088–1089
6	Hasan	1069–1103
7	Ahmed	1103–1128
8	II. İbrahim	1128–1160
9	II. Muhammed	1160–1180
10	Yusuf	1179–1205
11	III. Muhammed	1204–1211

BATI KARAHANLI DEVLETİ HÜKÜMDARLARI

	Adı	Saltanat Yılları
1	I. Muhammed	1041–1052
2	I. İbrahim	1052–1068
3	I. Nasr	1068–1080
4	Hıdır	1080–1081
5	I. Ahmed	1081–1089
6	Yakup	1089–1095
7	I. Mesud	1095–1097
8	Süleyman	1097–1097
9	I. Mahmud	1097–1099
10	Cibrail	1099–1102

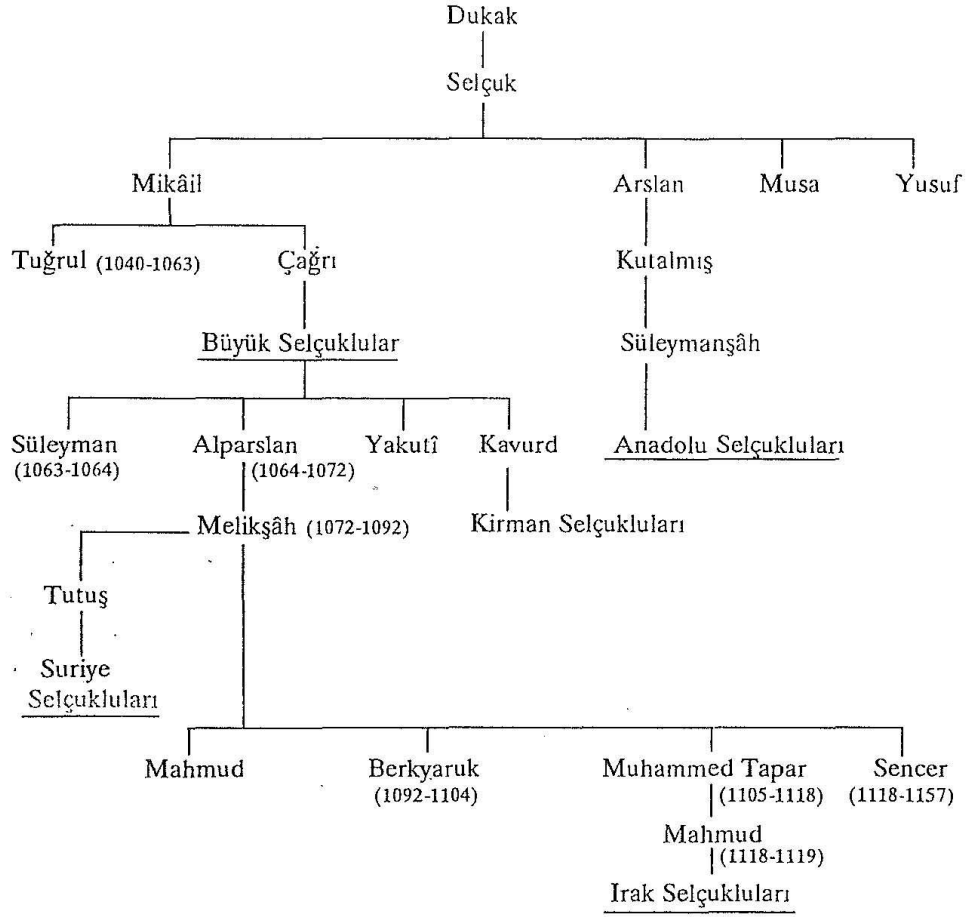
11	II. Muhammed	1102–1130
12	II. Ahmed	1129–1132
13	Hasan	1130–1132
14	II. İbrahim	1132–1135
15	II. Mahmud	1135–1141
16	III. İbrahim	1141–1156
17	Ali	1156–1160
18	II. Mesud	1160–1178
19	IV. İbrahim	1178–1204
20	Osman	1203–1212

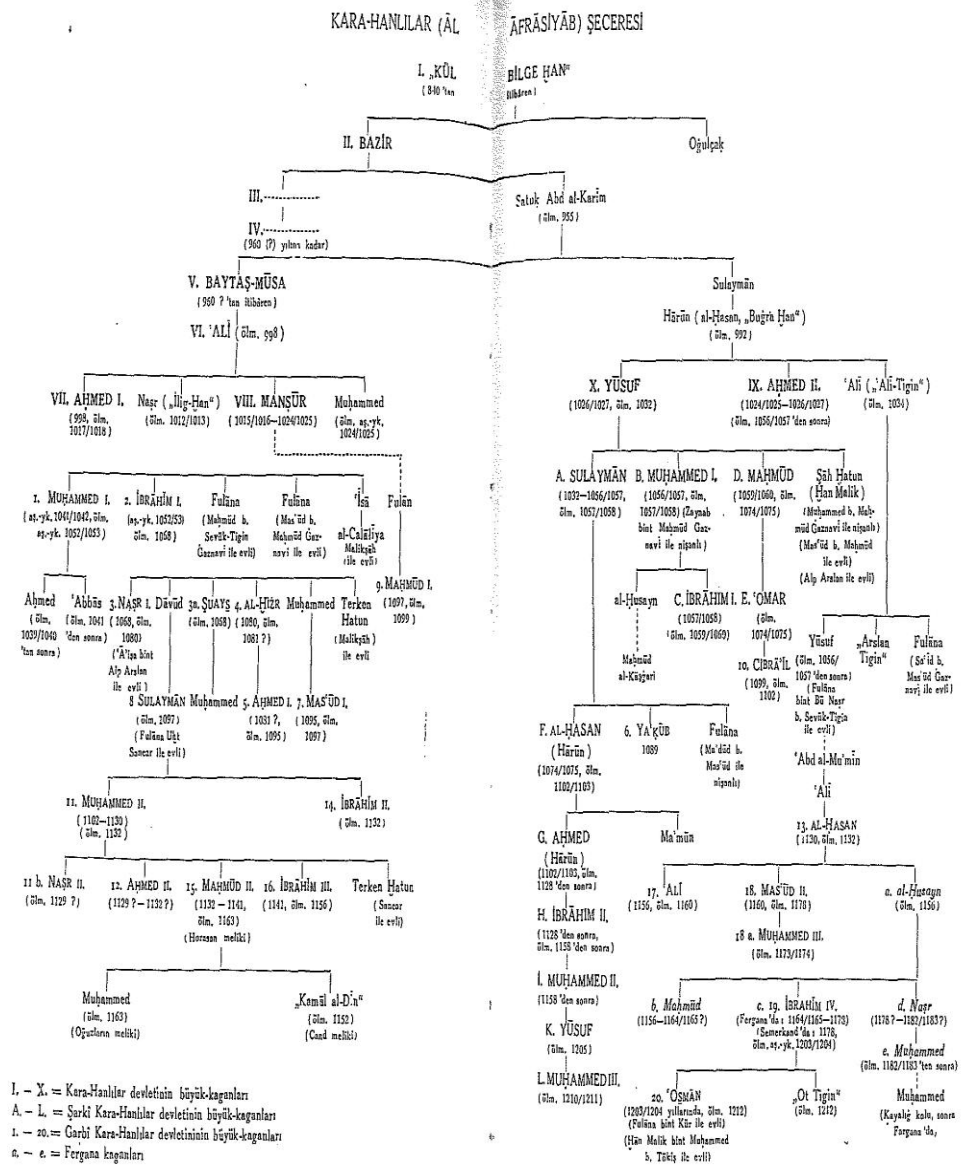
BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU HÜKÜMDARLARI

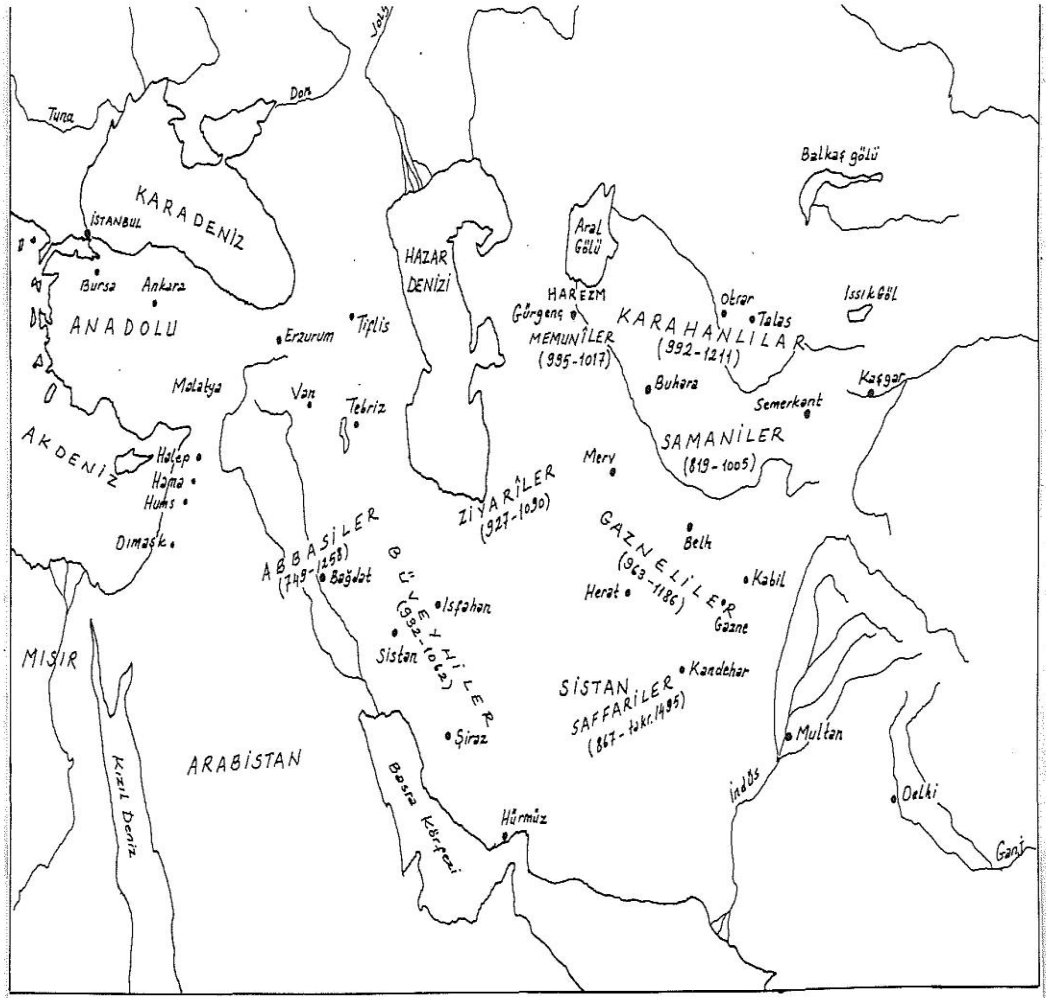
	Adı	Saltanat Yılları
1	Tuğrul Bey	1040–1063
2	Süleyman	1063–1063
3	Alparslan	1063–1072
4	I. Melikşah	1072–1092
5	Berkyaruk	1092–1104
6	II. Melikşah	1104–1105
7	Muhammed Tapar	1105–1118

8	Sencer	1118–1157
---	--------	-----------

Büyük Selçuklu Soy Kütüğü

Harita- Büyük Selçukluların ortaya çıktığı coğrafya ve bölgenin siyasi durumu

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Harun Burakgazi
Doğum Yeri ve Tarihi	Bingöl / 26.03.1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir eğitim fakültesi Tarih Öğretmenliği
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	h_burakgazi17@hotmail.com
Tarih	21.11.2012

